

कार्ल मार्क्स र फ्रेडरिक एंगेल्स

कम्युनिष्ट पार्टीको घोषणा

विश्वको श्रमिक जनता एक हौं ।

कार्ल मार्क्स फ्रेडरिक एंगेल्स

कम्युनिष्ट पार्टीको घोषणा

नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी प्रकाशन, नेपाल ।

“महान् प्रतिभाशाली, देदिप्यमान अपूर्व योग्य व्यक्तिद्वारा मात्र हुन सक्ने यस रचनाले एक नयाँ विश्व दृष्टिकोण, सामाजिक जीवनको क्षेत्रमा पनि लागू हुने सुसंगत भौतिकवाद, विकासको सबैभन्दा ज्यादा सर्वाङ्गपूर्ण तथा सारयुक्त सिद्धान्त-द्वन्द्ववाद, वर्ग संघर्ष र एक नयाँ, कम्युनिष्ट समाजको निर्माता-सर्वहारावर्गको विश्व-ऐतिहासिक क्रान्तिकारी भूमिकाको सिद्धान्तलाई हाम्रो अगाडि स्पष्टसँग राखेको छ ।”

विषय-सूची

विषय		पृष्ठ
नेपाली संस्करणको भूमिका (१९७४)	.....	६
१८७२ को जर्मन संस्करणको भूमिका	.....	१५
१८८२ को रुसी भाषाको संस्करणको भूमिका	.....	१८
१८८३ को जर्मन संस्करणको भूमिका	.....	२१
१८८८ को अंग्रेजी संस्करणको भूमिका	.....	२२
१८९० को जर्मन संस्करणको भूमिकाबाट अन्तिम प्यारा	.....	३०
१८९२ को पोलिश संस्करणको भूमिका	.....	३१
१८९३ को इटालियन संस्करणको भूमिका	.....	३४

कम्युनिष्ट पार्टीको घोषणा-पत्र

I पूँजीपति र मजदूर	.....	३८
II सर्वहारा वर्ग र कम्युनिष्टहरू	.....	५७
III समाजवादी र कम्युनिष्ट (साम्यवादी) साहित्य		
(१) प्रतिक्रियावादी समाजवाद		
(क) सामन्ती समाजवाद	.....	७०
(ख) निम्न पूँजीवादी समाजवाद	.....	७२
(ग) जर्मन अथवा 'सच्चा समाजवाद'	.....	७४
(२) कट्टर पन्थी वा पूँजीवादी समाजवाद	.....	७८
(३) आलोचनात्मक-काल्पनिक समाजवाद र कम्युनिज्म	.....	८०
IV आजकलको विभिन्न विरोधी पार्टीहरूको सम्बन्धमा कम्युनिष्टहरूको स्थिति		८५

नेपाली संस्करणको भूमिका (१९७४)

कार्ल मार्क्स र फ्रेडरिक एंगेल्सद्वारा लेखिएको कम्युनिष्ट पार्टीको घोषणा पत्र विश्व कम्युनिष्ट आन्दोलनको निम्ति सबैभन्दा महत्वपूर्ण कृति हो । यो एउटा साधारण कम्युनिष्ट साहित्य मात्र नभई सबैभन्दा मुख्य मार्गदर्शक, एक प्रकाश गृह हो, यसको प्रकाशमानै विश्व कम्युनिष्ट आन्दोलनलाई अगाडि बढाउँदै छन् । यो घोषणा पत्र सन् १८४८ को जनवरीमा (अर्थात् विक्रम सम्वत् १९०४ को माघ महिनातिर) लेखि सिध्याएर छपाउनको निम्ति पठाईसकेको थियो । यसरी यो घोषणा पत्र लेखिएको १२६ वर्ष नाघिसक्यो । यस बीचमा विश्वको परिस्थितिमा अनेक उलटफेर आइसकेको छ । यसलाई लिएर कसै कसैको, खासगरी पूँजीपति वर्ग र तीनका दलालहरू जो आफूलाई प्रगतिशील भनेर पनि व्यावहारमा पूँजीवादको सेवामा अर्पण गरेर आएका छन्, उनीहरूको भनाई छ, मार्क्सवाद पुरानो भइसकेको छ र यसमा लेखिएको कतिपय कुराहरू आज फेल खाइसकेको छ ।

उनीहरू भन्छन् मार्क्सले भनेका थिए कि 'विश्वमा एकै पटक क्रान्ति हुन्छ र सबैभन्दा पहिले क्रान्ति बेलायत, फ्रान्स, जर्मनी जस्तो विकसित पूँजीवादी देशहरूमा हुनेछन् : तर यो क्रान्ति ती देशहरूमा नभई सर्वप्रथम रुसमा भयो र एउटै देशमा पहिले भयो ।'

यी कुराहरू पूँजीपति वर्गको बौखलाहट र विलौना मात्र हुन् अथवा मार्क्सवाद फेल भयो भन्ने कुरोको प्रमाण हो ? निश्चय पनि उक्त कुरोहरूले मार्क्सवाद फेल भयो भन्ने प्रमाणित गर्दैन र ती कुराहरू मार्क्सवादको सफलतामा उनीहरू बौखलाहट पूर्ण प्रलापको प्रमाण मात्र हो । मार्क्सवाद फेल भएको भए न सोभियत संघको स्थापना हुने थियो न त आजसम्ममा विश्वका एक तिहाई भाग भन्दा बढी देशहरूमा कम्युनिष्ट व्यवस्था स्थापना भइसके थियो । कारण विश्वको तमाम कम्युनिष्टहरूले मार्क्सवादलाई नै आफ्नो तमाम कार्बाहीको आधारभूत सिद्धान्त बनाएर काम गरेर आएका हुन् ।

जहाँसम्म रुसमा सर्वप्रथम किन क्रान्ति भयो र बेलायत इत्यादीमा क्रान्ति भएन भन्ने सवाल छ, मार्क्सले नै विश्वका क्रान्तिकारीहरूलाई सिकाएका थिए कि विश्वको हर चीज परिवर्तनशील छ र यसै निम्ति विभिन्न देशहरूको राष्ट्रिय स्थिति तथा अन्तर्राष्ट्रिय स्थिति पनि परिवर्तनशील छ । यसै निम्ति मार्क्सले एउटै स्थितिमा मात्र लागू हुने सिद्धान्त बनाएर गएको होइन, परिवर्तित स्थितिमा कसरी काम गर्ने हो भन्ने कुरो पनि देखाएर आएका थिए । यस कारण महान् लेनिनले कठमुल्लावादलाई अपनाएर बदल्दो स्थितिको वास्ता नगरी मार्क्सको सूत्रहरू कण्ठ गरी मुख पण्डितहरूले काम गरे भैं काम

गरेनन् न त लेनिनले त्यो मुख लड्का भैँ बाबुले सिधैँ जाउ भनेको हो भनी बीच बाटोमा उभिएको तारको रुख पनि चढेर नाघेर जाने प्रयास गरे ।

माक्सको जमानामा विभिन्न देशहरूले पूँजीवादको विकास गरेर गइरहेको थियो, लेनिनले रुसमा क्रान्ति गरेको बेला सामन्ती पूँजीवादी देशहरू पूँजीवादी मात्र नभई साम्राज्यवादमा परिणत भइसकेका थिए र विश्वको अनेकौँ अविकसित मुलुकहरू माथी कब्जा गरी ती देशहरूलाई शोषण गरी यसै पैसाबाट आ-आफ्नो देशको मजदूरहरूको जीवनस्तरलाई पनि तुलनात्मक रूपले केही हदसम्म ऊँचा पार्न सकेका थिए । साम्राज्यवादीहरूको ताकत आफ्नै देशसम्म सीमित नभई विभिन्न देशहरूमा फैलिसकेका थिए र एक देशको जनतालाई कुचलन अरु देशहरूको जनतालाई प्रयोग गर्न सक्ने हालतमा थियो ।

माक्सको मृत्युपछि विश्वको बदल्दो स्थितिलाई महान् लेनिनले देखे र लेनिनले भने, 'अब क्रान्ति विश्वभरि एकै पटक नभई अथवा साम्राज्यवादमा परिणत भईसकेको बेलायत, फ्रान्स, जर्मन जस्तो विकसित पूँजीवादी मुलुकहरूमा नभई क्रान्ति त्यहाँ हुनेछ, जहाँ साम्राज्यवादको कडि सबैभन्दा कमजोर छ । लेनिनले भने रुस सबैभन्दा कमजोर साम्राज्यवादी मुलुक भएको हुँदा अब क्रान्ति सर्वप्रथम बेलायत जस्तो देशहरूमा होइन, रुस जस्तो देशमा हुनेछ र एउटै देशमा पनि अब क्रान्ति सम्भव छ ।'

लेनिनले माक्सवादको खण्डन गरेर होइन, माक्सवादको सार तत्वलाई पक्रेर ऐतिहासिक रूपले बदल्दो परिस्थितिमा यस अनुरूप यसको विकास गरेर नै यस नयाँ प्रस्थापनालाई अगाडि बढाएर रुसको क्रान्ति सफल बनाउन सके । रुसको क्रान्तिको तयारीको दौरानमा लेनिनवादको जन्म भयो र माक्सवाद-लेनिनवाद विश्व कम्युनिष्ट आन्दोलनको मार्ग दर्शकको रूपमा देखा परे । लेनिनले माक्सवादको सार पक्री माक्सवादलाई अझ विकसित गरे ।

मनमौजी ढङ्गले माक्सवादलाई पुरानो भो भनी त्यागेर होइन, माक्सवादको आत्मालाई पक्रेर नै कम्युनिष्ट आन्दोलनलाई सही ढङ्गले अगाडि बढाउन सकिने छ । माक्सवादलाई जहाँ चाह्यो वहाँ मोड्यो, यसलाई माक्सवादलाई विकास गरेको भन्न सकिन्न यस्तो कार्यलाई संशोधनवाद नै भनिन्छ । संशोधनवादको दक्षिणपन्थी र वामपन्थी दुबै हुन सक्दछन् । संशोधनवादको मूल पहिचान हो, जुन विचारधाराले विश्व-पूँजीवाद, साम्राज्यवाद अथवा विश्व प्रतिक्रियावाद कै सेवा गर्दछ र विश्व प्रतिक्रियावादी व्यवस्था अथवा पूँजीवादी, साम्राज्यवादी व्यवस्थाको जीवनलाई अझ लामो अवधिसम्म जिउने मौका दिन्छ ।

दक्षिणपन्थी संशोधनवाद र वामपन्थी उग्रवादवाद बचाएर नै विश्व-कम्युनिष्ट आन्दोलन दृढताका साथ अगाडि बढ्नेछ ।

माक्सवादको मूल सिद्धान्त र यसको आत्मालाई पक्रेर नै विश्व कम्युनिष्ट आन्दोलनले दक्षिणपन्थी सुधारवाद र वामपन्थी उग्रवादबाट बचेर सही बाटो पक्री अगाडि बढ्ने काम गर्दछ ।

यसै निमित्त हरेक कम्युनिष्टले माक्सवादको विकास भनेको केही र माक्सवादबाट मुख मोडी आएका नक्ली सिद्धान्तहरू र संशोधनवाद भनेको के हो भन्ने कुरामा स्पष्ट हुनु जरुरी छ ।

माक्सवादको विकास कसरी गरिन्छ भन्ने कुरोको उदाहरण लेनिनले हाम्रो अगाडि राखे । अब पूँजीपतिका दलालहरू लेनिनकै उदाहरणहरू गलत ठङ्गले दिएर या त हामीलाई संशोधनवादमा फसाउन चाहन्छन् अथवा सकभर माक्सवाद पुरानो भो भन्ने भ्रम दिएर माक्सवादबाट मुख मोडाएर हामीलाई नक्कली सिद्धान्तहरू पक्राउन चाहन्छन् ।

तर याद गर्नुपर्ने कुरो हो चाहे दक्षिणपन्थी संशोधनवाद होस् अथवा वामपन्थी उग्रवाद (जो पनि अर्को प्रकारको संशोधनवाद हो र जसबारे लेनिनले एउटा सिङ्गै किताब “वामपन्थी उग्रवाद चकाना रोग” लेखेर हामीलाई बाटो देखाएका छन् ।) अथवा नक्कली सिद्धान्तहरू जस्तो “नयाँ बाम मार्गी या नयाँ वामपन्थीहरू सार्ट्टवादीहरू, कल्याणकारी राज्दको कुरा गर्नेहरू, प्रजातान्त्रिक समाजवादीहरू : जसले समाजवादको कुरा गर्दागर्दै पूँजीवादी प्रजातन्त्रसँग यसलाई जोडेर अन्तत्वगत्वा पूँजीवादकै सेवा गर्छन् र भरसक साम्राज्यवादीहरूसँग पनि आफ्नो नाता जोडेर उनीहरूद्वारा आफ्नो देशको शोषण गराउन हिचकिचाउँदैनन्” इत्यादी, प्रति राम्ररी सजग हुन सकेन भने हामीलाई पथ भ्रष्ट गरी हाम्रो क्रान्तिलाई नै तहस नहस गर्न सफल हुनेछन् ।

यसै निमित्त हरेक कम्युनिष्टले माक्स र एंगेल्सद्वारा लिखित यो घोषणा पत्र र अनि गएर माक्सको द्वन्द्वात्मक भौतिकवाद ऐतिहासिक भौतिकवाद इत्यादी विभिन्न कृतिहरूलाई राम्ररी अध्ययन गर्नु जरुरी छ । यसरी नै हामीहरूले माक्सवादको मूल आत्मालाई पक्रन सक्ने छौं । अनि हर कम्युनिष्टले आफ्नो देशको ऐतिहासिक स्थितिको राम्रो विश्लेषण गरी यसलाई अध्ययन गरेर र साथै अन्तर्राष्ट्रिय स्थितिको पनि अध्ययन गरेर माक्सवादलाई सही ठङ्गले प्रयोग गर्न सक्नेछ ।

तसर्थ कम्युनिष्टहरू नत माक्सको एक-अध उक्तिहरू कण्ठ गरी कार्य गर्ने कठमुल्लावादीहरू हुन् नत माक्सवाद पुरानो भैसक्यो भन्ने बहानामा धामी भाँक्रीले विज्ञानको बेवास्ता गरै भैँ माक्सवादलाई बेवाता गरी काम गरी मेहनतकश जनतालाई धोका दिनेहरू हुन् । कम्युनिष्टहरूले माक्सवादको सारतत्वलाई पक्री हर देशको राष्ट्रिय

स्थिति र अन्तर्राष्ट्रिय स्थितिलाई पक्री उनीहरूलाई राम्ररी केलाएर शोषित र पददलित देशहरूलाई शोषक र अत्याचारीहरूको हातबाट मुक्त गर्ने कार्य गर्छन् ।

मार्क्सवादले विकसित समाजवादी देशहरूमा कसरी साम्यवादी व्यवस्था स्थापना गर्ने हो भन्ने बाटो देखाउँछ भने सामन्ती व्यवस्थाले जक्रिएको अविकसित देशहरू अथवा उपनिवेशवाद र नव-उपनिवेशवादको फण्डामा फँसको र विदेशी पूँजीको शोषणमा जकडिएको अविकसित देशहरूले कसरी सामन्ती शोषण दमनबाट मुक्त हुने हो अथवा उपनिवेशवाद, नवउपनिवेशवाद, पूँजीवाद र विदेशी पूँजीको चंगुलबाट उम्की द्रूत गतिले समाजवादमा जाने हो भन्ने बाटो देखाउँछ । निश्चय नै जुनबेला विश्वमा साम्राज्यवादको जन्म भएको थिएन र पूँजीवादको विकास भइरहेको थियो । सामन्ती व्यवस्थालाई खतम गरी पूँजीवादी प्रजातन्त्रको निम्ति पनि लड्ने कुरो मार्क्सले देखाएको थियो, तर यस बेला पनि कम्युनिष्टहरूलाई मजदूर वर्गको लक्ष्यलाई बिर्सेर काम गर्ने शिक्षा मार्क्सले दिएनन् र बरु मजदूर वर्गको लक्ष्यलाई एक मिनेट पनि बिर्सनु हुन्न भन्ने नै सिकाए ।

मार्क्सवादले हाम्रो नाक अगाडिको कुरा मात्र नसिकाई निरन्तर बदल्दो ऐतिहासिक स्थितिमा पनि कसरी काम गर्ने हो भन्ने कुरो पनि सिकाउँछ र मार्क्सवादको यही देन हो । कुनै पनि शोषक वर्ग शोषण व्यवस्थालाई खतम गर्ने पक्षमा हुँदैनन र उनीहरू आफ्नो शोषण व्यवस्थाको रूप रङ्ग बदली यसलाई चीर स्थायी नै बनाउन चाहन्छन् । यसै निम्ति यिनीहरू मार्क्सवादलाई पुरानो भयो भनी यसलाई छोड्ने र छोडाउने काम गर्छन् । यिनीहरू राष्ट्रिय परम्पराको नाउँमा, आफ्नो हावा, पानी, माटो सुहाउँदो व्यवस्थाको नाउँमा शोषण व्यवस्थाको रूप रङ्ग बदली यस व्यवस्थालाई चीर स्थायी बनाएर जनताको जीवन बर्बाद गर्ने नै काम गर्दछन् । तर विज्ञान विरोधी धामी भाँक्रीहरू भैँ यिनीहरूको हातमा असफलता सिबाय अरु पर्ने छैन र यिनीहरू खतम भएर जानु करै लाग्छ । प्राकृतिक विज्ञान अगाडि बढे भैँ सामाजिक विज्ञानको रूपमा मार्क्सवाद पनि अगाडि नै बढेर गइरहेको छ र निरन्तर विकास गर्दै गइरहेको छ ।

मार्क्सवादले दिएको द्वन्द्वात्मक भौतिकवादी दर्शनको एक प्रमुख बुँदा हो संसारको कुनै चीज अचल र स्थिर छैन । हरेक वस्तु परिवर्तनशील छ । यसै निम्ति विभिन्न देशहरूको राष्ट्रिय स्थिति अथवा अन्तर्राष्ट्रिय स्थिति पनि परिवर्तनशील छ र यी परिवर्तनहरूको साथै कम्युनिष्टहरूले आफ्नो राजनीतिक लाइन पहिल्याएर काम गर्नु आवश्यक छ । कुनै देशको राजनीतिक स्थिति अथवा अन्तर्राष्ट्रिय स्थिति मात्र होइन ज्ञान पनि स्थिर र अचल छैन । ज्ञान पनि निरन्तर चलायमान छ र विकास गर्दै गएको हुन्छ ।

जहाँसम्म पुरानोको सवाल छ । सूर्य तथा स्वयम् पृथ्वी जसमा हामीहरू जन्मेका छौँ सबैभन्दा पुरानो वस्तु हो तर के त्यसो भने यो सूर्य, यो पृथ्वी १० साल अगाडि बनेको टेबल, कुर्सी भन्दा पनि पुरानो र काम नलाग्ने भयो ? अथवा यो सूर्य हिजो जन्मेको जुनकिरी भन्दा पुरानो भयो त ? स्पष्टतः सवाल कुन कुरो कति दिन पुरानो

भयो भन्ने होइन खास गरिकन सिद्धान्तको सवालमा नयाँ र पुरानो भन्नाले कुरो टुंगिदैन । आज कतिपय नयाँ-नयाँ भ्रमात्मक सिद्धान्तहरू साम्राज्यवादीहरू तथा तिनका तहलुवाहरूले निकालेका छन् यस निमित्त कि उनीहरूको मार्क्सवादलाई खतम गरी यसको ठाउँ लिन सकोस् ।

तर यि नक्कली सिद्धान्तहरू एक पछि अर्को असफल भई गिदै गए । तर अर्कातिर दिन बित्नुको साथ मार्क्सवादको सत्यता भन् भन् प्रमाणित भएर आएको छ । मार्क्सवाद पुरानो हुने सट्टा भन् भन् तेजिलो असरदार भएर आइरहेको छ र यसले विश्वको तमाम शोषित र पद दलित जनतालाई अचूक बाटो देखाउँदै गइरहेको छ र मार्क्सवादको प्रकाशमा नै आज विश्वको एक-तिहाई भन्दा बढ्ता जनताले आफूलाई सामन्तवाद, विश्व-पूँजीवाद र साम्राज्यवादको हातबाट मुक्त गरी आ-आफ्नो देशलाई प्रगतिको बाटोमा लैजान सफल भएको छ र ती देशहरू आज आर्थिक, राजनैतिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक संकटहरूबाट मुक्त छ । अर्कातिर जसले पनि मार्क्सवादप्रति आँखा चिम्ली भ्रामात्मक सिद्धान्तहरूलाई अगाडि बढाएर आफ्नो ढङ्गबाट समाज निर्माण गर्न चाहे उनीहरूले मेहनतकश जनतालाई धोका नै दिने काम गरेका छन् र अन्ततः गत्वा शोषक वर्ग कै एक न एक रूपमा सेवा गर्दै छन् र फलस्वरूप मार्क्सवादबाट मुख मोड्ने हर सरकारले आ-आफ्नो देशमा आर्थिक, राजनैतिक, सांस्कृतिक र सामाजिक संकट थुप्राई दिएका छन्, जनतालाई महँगाई, बेकारी, भूखमरीको घेराबन्दीमा हालि दिएका छन् ।

के बेलायत, के अमेरिका, के फ्रान्स सबै जसो पूँजीवाद मुलुकहरूमा आर्थिक संकटको साथै राजनैतिक संकट पनि बढ्दै छन् । अमेरिकाको वाटर गेट काण्ड पूँजीवादी दुनियाँमा आउँदो राजनैतिक संकटको टुफानको एक सूचक मात्र हो । जहाँ आर्थिक र राजनैतिक संकट छन् वहाँ निश्चित रूपले सांस्कृतिक संकट पनि स्वाभाविकै हो । आज पूँजीवादी देशहरूमा पढे लेखेका पाकेटमारहरू काला बजारीहरूको कमी छैनन् । मार्क्सको जमानामा कम्युनिष्ट समाज कहीं कतै थिएन । मार्क्सको यो भविष्यवाणी मात्र थियो । तर आज १२६ वर्षको बीचमा विश्वको एक तिहाई भागमा मार्क्सले देखाएको बाटो पक्की कम्युनिष्ट देशहरूको निर्माण भएको छ । ती देशहरूमा निश्चित रूपले आज सबै जनताको जीवन सुनिश्चित सुरक्षित भएको छ, जनताको मेहनतबाट उत्पन्न सबै प्रकारको सुख सुविधा जनताले नै भोग गरिरहेका छन् । न बुढेसकालमा केटाकेटी छैन कसले हेर्ला भन्ने डर, न बालककालमा आमा, बाबु छैन कसले ख्वाउँला पढाउँला, लेखाउँला, हेरचाह गर्ला भन्ने समस्या, न जवानहरूको अगाडि छ । गर्भमा बसेदेखि मरणो परान्त सबैको जीवन निश्चित, सुखी र सम्पन्न छ ।

आज दिन दुना रात चौगुणा बढ्दै गइरहेको समाजवादी खेमाभित्रको देशहरूको आर्थिक, राजनैतिक, सामाजिक र सांस्कृतिक स्थितिहरूले मार्क्सवादलाई एक अटल रूपले सत्य सिद्धान्तको रूपमा प्रमाणित गरेको छ ।

एंगेल्सले १८७२ को जर्मन संस्करणको भूमिकाको दोश्रो प्याराको सुरुको लाइनमा लेखका थिए, 'बितेको २५ वर्षहरूमा परिस्थिति चाहे जतिसुकै बदलेको होस् त घोषणा पत्रको आम सिद्धान्त समग्र रूपमा हेर्ने हो भने यो आज पनि उत्तिकै सही छ जति पहिले थियो ।' घोषणा पत्र छापेको आज २५ वर्ष होयन १२६ वर्ष भई सक्यो फेरी पनि एंगेल्सको उक्ति उत्तिकै ताजा र सही छ । मार्क्सको जमानामा कम्युनिष्ट समाज एक सम्भावना मात्र थियो । यस सम्भावनालाई कसरी व्यावहारिक रूप दिने हो भन्ने बाटो स्पष्ट र सही ढङ्गले मार्क्सले देखाए । मार्क्सवादले देखाएको बाटोलाई पक्की अफ्नै यसलाई विकसित गर्दै लेनिनको नेतृत्वमा १९१७ मा अक्टोबर (आजकलको नोभेम्बर ७ तारिखतिर) क्रान्ति गरी विश्वको एक छठा भागमा सर्वप्रथम कम्युनिष्ट समाजको स्थापना भयो । त्यसपछि आजसम्ममा विश्वको एक तिहाई भन्दा बढी जनताले कम्युनिष्ट समाजको स्थापना गरी यस समाजमा आफ्नो जीवन यापन गर्दै छन् । कम्युनिष्ट समाज आज वास्तविक सत्यको रूपमा हाम्रो सामुखडा छ र आज यो विश्वको एक तिहाई भन्दा बढ्ता भागमा स्थापना भई सकेको छ र शुक्ल पक्षको चन्द्रमा भैं यो समाज बढ्द छिदै यो एक मात्र विश्व व्यापक व्यवस्थाको रूपमा स्थापना हुने बाटोमा गईरहेको छ ।

लेनिनले नयाँ परिस्थितिमा नयाँ कुरो देखाएर मार्क्सवादको खण्डन होइन, मार्क्सवादको विकास नै गरेको छ । स्पष्टतः मार्क्सवाद कठमुल्लावाद होइन, यो हाम्रो कार्यमा मार्गदर्शक हो । यसै निम्ति हामीले मार्क्सवादको गहिरो अध्ययन गरौं । मार्क्सवाद-लेनिनवादको साथै विभिन्न क्रान्तिकारी नेताहरूको कृतिलाई गहिरो रूपले अध्ययन गरौं, विभिन्न देशहरूको क्रान्तिकारी आन्दोलनको अनुभवहरूबाट सिकौं र अनि आफ्नो देशको राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय स्थितिको विश्लेषण गरी सही बाटो थम्याएर विश्व कम्युनिष्ट आन्दोलनको एक अङ्गको रूपमा आफ्नो देशको क्रान्तिकारी आन्दोलनलाई अगाडि बढाएर यसमाथि विजय प्राप्त गरी नयाँ समाजको निर्माण गरौं ।

मार्क्सको घोषणा पत्र आज भण्डै विश्वको तमाम भाषाहरूमा उल्टा भइसकेको छ । नेपाली भाषामा पनि यसको अत्यन्त जरुरी छ । यो नेपाली भाषाको घोषणा पत्रको माग साथीहरूद्वारा थालेकोले यसलाई उल्टा गरी देशबासी दाजुभाई, दिदीबहिनीहरू साथीहरूको अगाडि राख्ने काम भएको छ । घोषणा पत्रलाई सबैले सजिलोसँग बुझोस् भनी ब्राकेट (कोष्ठ) भित्र यसलाई स्पष्ट गर्नको निम्ति सही अधिल्लो शब्द वा वाक्यहरूको अर्थ लेखिएको छ भने कहीं त्यहाँ अनुकूल शब्द थपिदिएको छ । ताकि विचारको शिलशिला सुचारु रूपले बुझ्न सक्ने होस् । हर काममा गल्ति हुन सक्दछ यसै निम्ति यो नेपाली भाषाको उल्टा भएको घोषणा पत्रमा कहीं कतै गल्ति नै भएको छैन होला भनेर भन्न सकिन्न । तसर्थ सबै साथी भाईहरूसँग अनुरोध गरिन्छ कि गल्ति भएको ठाउँमा सूचित गर्नु भएको खण्डमा यसलाई सच्याइन सकोस् र सबैले घोषणा पत्रलाई सही ढङ्गले बुझी यसको सार पक्रन सकोस् ।

१८७२ को जर्मन संस्करणको भूमिका

कम्युनिष्ट लिग मजदूरहरूको एक अन्तर्राष्ट्रिय संगठन थियो त्यसबेलाको परिस्थितिअनुसार यस संगठनले लुकी छिपी कन काम गर्नु पर्दथ्यो । यस संगठनको एक महाधिवेशन सन् १८४७ को नोभेम्बर महिनामा लण्डनमा भएको थियो । त्यस महाधिवेशनमा, सो संगठन (कम्युनिष्ट लिग) ले प्रकाशनको निम्ति हामीहरू (कार्ल मार्क्स र फ्रेडरिक एंगेल्स) लाई पार्टीको एक विस्तृत सैद्धान्तिक र व्यावहारिक कार्यक्रम तयार गर्ने कामको जिम्मा दियो । यसरी यो घोषणा पत्रको जन्म भयो । (फ्रान्समा १८४८ को फेब्रुअरी महिनामा एक क्रान्ति भएको थियो जो फेब्रुअरी क्रान्तिको नामले विख्यात छ ।) यस क्रान्तिको केही हप्ता अघि छापनको निम्ति यस घोषणा पत्रको पाण्डु लिपि लण्डन पुऱ्याइयो ।

सर्वप्रथम यो जर्मनी भाषामा छापियो । यही भाषामा यो घोषणा पत्र जर्मनी, बेलायत र अमेरिकामा कम से कम १२ विभिन्न संस्करणहरूमा फेरी छापियो । अंग्रेजी भाषामा सर्वप्रथम यो १८५० मा 'रेड रिपब्लिकन' पत्रिकामा लण्डनमा छापियो । यसलाई कुमारी हैलेन मार्क्सफार्लेनले अंग्रेजीमा उल्था गरेकी थिइन् । १८७१ मा कम से कम तीन विभिन्न अंग्रेजी अनुवादहरू अमेरिकामा छापियो । १८४६ को जुन महिनामा फ्रान्समा एउटा विद्रोह भएको थियो । यस विद्रोहको केही समय अघि पेरिसमा फ्रेन्च भाषामा छापिएर हाल सालै न्यूयोर्कको 'ली सोसलिस्ट' मा पनि फ्रेन्च भाषामा छापिए । अर्को नयाँ अनुवाद पनि हुँदैछ । यो जर्मन भाषामा सर्वप्रथम प्रकाशित भएपछि लण्डनबाट पोलिस (पोल्याण्डको) भाषामा अनुवाद भई प्रकाशित भयो । यसै शताब्दीको सातवाँ दशकमा रुसी भाषामा अनुवाद भई यो जेनेवाबाट प्रकाशित भई निकल्यो ।

यसको पहिलो प्रकाशनको तुरन्तपछि डेनिस भाषामा यसको अनुवाद भई प्रकाशित भयो ।

यो घोषणा पत्र निकलेको २५ वर्ष भयो । यस बीचमा स्वभावतः परिस्थिति धेरै बदलेको छ । तर यस घोषणा पत्रमा दिइएको सिद्धान्त मूलतः उति कै सही छ, जति यो पहिले थियो । एकाध ठाउँहरूमा सानो-तिनो सुधार गर्न सकिन्छ । यस घोषणा पत्रमा नै भनिएको छ कि यस सिद्धान्तहरूको व्यावहार हर बखत हर ठाउँमा आ-आफ्नो देश काल र परिस्थितिमा निर्भर गर्दछ । यसै कारण दोश्रो अध्यायको अन्तमा दिइएको कार्यक्रम लागू गर्ने कुरोमा विशेष जोड दिइएको छैन । यो बितेको पच्चीस वर्षहरूमा आधुनिक उद्योग धन्दाहरू ज्यादै विकास भएको छ । यसको साथै मजदूर वर्गको पार्टी (कम्युनिष्ट पार्टी) को संगठन पनि अति विस्तृत र अति राम्रो भएर गएको छ । यी सब कुराहरू हेर्दा र खास गरी फेब्रुअरीमा भएको क्रान्तिमा र त्यसपछि अझ पेरिस कम्युनको बेला जब विश्वको इतिहासमा सबैभन्दा पहिलो पटक मजदूर वर्गको हातमा २ महिनासम्म

राजनीतिक शक्ति थियो (अर्थात् २ महिनासम्म पेरिस, फ्रान्सको राजधानीमा शासनको बागडोर मजदूर वर्गको हातमा आएको थियो ।) त्यो बेलाहरूमा व्यावहारिकद्वारा जो अनुभव प्राप्त भएको थियो । त्यसले गर्दा यस कार्यक्रमको केही भाग पुराना परिसरको थियो । पेरिस कम्युनको अनुभवले एक कुरो खास गरी साबित गर्यो । त्यो यो हो कि 'मजदूर वर्गले राजसत्ताको पुरानो मेशिन (पूँजीपति वर्गद्वारा बनाईराखेको शासन-यन्त्र) माथि कब्जा गरी मजदूर वर्गले आफ्नो निम्ति उपयोग गर्न सक्दैन । (अर्थात् पूँजीपति वर्गद्वारा बनाई राखेको अदालत, फौज, पुलिस इत्यादीको आधारमा मजदूर वर्गको शासन चलन सक्दैन) (हेर्नु होला 'फ्रान्सको गृहयुद्ध' नामक नामक पुस्तिका, अन्तर्राष्ट्रिय मजदूर संघको जनरल काउन्सिलको अगाडि दिएको भाषण, लण्डन, ट्रब्लोव, १८७१, पृष्ठ १५) त्यसमा यो कुरो विस्तार पूर्वक सम्झाइएको छ । अनि यो पनि बिल्कुल साफ छ कि यसमा दिइएको समाजवादी साहित्यको आलोचना पनि आजको दृष्टिले अधुरो नै छ, किन भने त्यसमा १८४७ सम्मको साहित्यलाई नै लिइएको छ यही हाल चौथो अध्यायमा अरू विरोधी पार्टीहरूसँग कम्युनिष्टहरूको सम्बन्धको बारेमा छ । सैद्धान्तिक रूपले जुन कुरो त्यस अध्यायमा भनिएको छ, त्यो अहिले पनि सही छ, तर व्यावहारिक दृष्टिले त्यो पुरानो भइसकेको छ, किन भने त्यस बेलादेखि अहिलेसम्ममा राजनीतिक परिस्थिति बिल्कुल बदलिसकेको छ । घोषणा पत्रमा जुन-जुन राजनीतिक पार्टीहरूको नाम लिइएको छ, त्यसमध्ये धेरै जसो इतिहासको धाराले बहाएर खतम भएर गइसकेको छ, तर घोषणा पत्र भने एक ऐतिहासिक कुरो बनिसकेको छ, जसलाई बदल्ने हामीलाई कुनै हक छैन । अर्को संस्करणलाई यति छिटो तयार गर्नु परेको छ कि त्यस किसिमको भूमिका लेख्ने हामीलाई समयनै मिलेन ।

लण्डन, २४ जुन, १८७२

कार्ल मार्क्स, फ्रेडरिक एंगेल्स

१८८२ को रुसी भाषाको संस्करणको भूमिका

वाक्यनिनले रुसी भाषामा अनुवाद गरेको कम्युनिष्ट पार्टीको घोषणा पत्रको पहिलो संस्करण (१८ औं शताब्दीको) सातवां दशकमा प्रकाशित भएको थियो । यसलाई कोलोकोलको छापाखानाले प्रकाशित गरेको थियो । पश्चिमी देशको मानिसहरूले यसलाई त्यसबेला एक प्रकारको अनौथो साहित्य मात्र सम्झेको थियो । आज कसैले पनि यसलाई यसरी सोच्न सक्दैन ।

त्यस बेला (१८४७ को डिसेम्बर महिनातिर) मजदूर आन्दोलनको क्षेत्र बिल्कुल सीमित थियो । यस घोषणा पत्रको अन्तिम भाग विभिन्न देशहरूको विरोधी पार्टीहरूसँगको सम्बन्धले बिल्कुल साफ गर्दछ । यस भागमा रुस र अमेरिकाको कुनै नाउँ पनि लिइएको छैन । कारण, त्यसबेला रुस युरोपको प्रतिक्रियावादीहरूको अन्तिम र सबैभन्दा ठूलो गढ थियो र युरोपको अतिरिक्त मजदूरहरू (युरोपमा काम नपाएका मजदूरहरू) लाई अमेरिकाले आफ्नो यहाँ प्रवासीहरूको रूपमा भर्दै गएको थियो । यी दुवै देशहरूले युरोप (को कलकारखाना) लाई चाहिने कच्चा माल दिन्थ्यो र साथसाथै युरोपको औद्योगिक पैदावार (अर्थात् युरोपको विभिन्न देशहरूको कल कारखानामा बनेको माल-सामानहरू) बेच्ने बजारको काम पनि दिन्थ्यो । यसै निम्ति, कुनै न कुनै रूपमा यी दुवै देशहरू युरोपको त्यसबेलाको समाज व्यवस्थाको आधारशिला बनेको थियो ।

तर आजकल स्थिति बिल्कुल बदलिसकेको छ । युरोपबाट गएका मजदूरहरूले नै उत्तरी अमेरिकालाई व्यापक रूपले खेतीको पैदावारको निमित्त जमिन तयार गरेको थियो र आज उही अमेरिकाको प्रतियोगिताले युरोपको सानो-ठूलो जमिनका मालिकहरू काँपिरहेका छन् । यस बाहेक, यसले गर्दा (अर्थात् युरोपका मजदूरहरू त्यहाँ गएको हुँदा) अमेरिकाले आफ्नो ठूलठूला कल-कारखानाहरू यत्तिको जोड तोडका साथ यत्ति व्यापक रूपमा विकास गर्ने मौका पाए, यसले गर्दा निश्चित रूपले पश्चिम युरोपको खास गरी बेलायतको औद्योगिक क्षेत्रमा इजारेदारी (एक लौतेपन) खत्तम हुनेछ । यी दुवै कुरोहरूले गर्दा स्वयम् अमेरिकामा क्रान्तिकारी प्रतिक्रिया हुनेछ । विस्तार विस्तारै स-साना र मध्यम जमिनको मालिक किसान, जो नै आज अमेरिकाको पूरा राजनीतिक विधानको आधार हो, ठूलठूला फारम (खेतहरू) सँग प्रतियोगितामा टिक्न नसकी खत्तम हुँदै गइरहेको छ । साथसाथै औद्योगिक क्षेत्रमा पहिलो पटक मजदूरहरूको विशाल संख्या तथा बेशुमार पूँजी जबर्दस्त केन्द्रीकरण भएर गइरहेको छ (अर्थात् मुठ्ठीभरको हातमा पूँजी जम्मा हुँदै गइरहेको छ) ।

अब रुस ! १८४८-४९ को क्रान्तिको बेला उठेको मजदूरहरूबाट बच्न युरोपको सामन्तहरूले मात्र होइन, युरोपको पूँजीपतिहरूले पनि रुसको जारशाहीको हस्तक्षेपको

शरण लिन पुगेका छन् । रुसको जारशाहीलाई युरोपको प्रतिक्रियावादी शक्तिहरूको मुखिया (नेता) भन्न थालेको थियो । आज उनी (जारशाही) गट चीनामा क्रान्तिकारी युद्धको कैदी बनेको छ र रुस युरोपको क्रान्तिकारी आन्दोलनको हिरावल (नेता) बनेको छ ।

कम्युनिष्ट घोषणा पत्रको उद्देश्य हो आजकलको पूँजीवादी सम्पत्ति (अर्थात्, मेहनतकश जनतालाई काम गरी खाने साधनबाट वञ्चित गरी यस्तो साधनको मालिक भएर बसेका चाहे दास समाजमा दासको मालिक होस् अथवा सामन्ती समाजमा सामन्ती सम्पत्तिको मालिक होस्, यसप्रकारको तमाम शोषकहरूको सम्पत्ति) को निश्चित रूपले नष्ट गर्ने घोषणा गर्दछ । तर रुसमा हामी यो देख्दछौं कि यहाँ छिट्टै बढ्ने थालेको पूँजीवादी बेईमानी र पूँजीवादी जमिन व्यवस्थाको साथसाथै आधा भन्दा बढी जमिनमाथि किसानहरूको सम्मिलित अधिकार छ । यहाँ एक सवाल उठ्दछ, के रुसको यो ग्रामीण सम्मिलित भू-स्वामी व्यवस्था जो धेरै हदसम्म टुटिसकेता पनि जमिनमाथि एक प्रकारको आदिकालदेखि चलिआएको साजा मालिकत्वको एक रूप हो सिधैं साम्यवादी साजा मालिकत्वको उच्चतर रूप लिन सक्ने छ ? अथवा यसको विपरित यो साजा खेतहरू पनि पश्चिम युरोपको ऐतिहासिक विकासको दौरानमा भैँ छिन्न भिन्न भएर जानुपर्ने छ ?

आज यसको एउटै जवाफ दिन सकिन्छ, त्यो हो, 'रुसको क्रान्तिले' यदि पश्चिम युरोपको देशहरूको मजदूर क्रान्तिको निमित्त सूचक बन्छ भने, यसले एक दोश्रोलाई मद्दत गर्दै, रुसको आजकलको जमिनमाथि साजा स्वामित्व कम्युनिष्ट विकासको निमित्त एउटा आधार अथवा जगको काम गर्न सक्ने छ ।

लण्डन, २१ जनवरी १८८२

कार्ल मार्क्स, फ्रेडरिक एंगेल्स

१८८३ को जर्मन संस्करणको भूमिका

दुःखको कुरो छ कि यस संस्करणको भूमिका मैले एकलैले दिनुपरेको छ । मार्क्स, जसप्रति युरोप र अमेरिकाको मजदूर वर्ग सबैभन्दा आभारी छन्, आज हाईगेटको कब्रगाहमा विश्राम गरिरहेका छन् र वहाँको चिहानमाथि घाँसहरू पनि उम्रन थालेका छन् । वहाँको मृत्युपछि यस घोषणा पत्रलाई दोहोर्‍याएर लेख्ने अथवा यसमा केही थप-थाप गर्ने कुरो सोच्न पनि सकिन्न । तर यसै निमित्त यो कुरो भन् आवश्यक हुन गएको छ कि निम्न लिखित कुरोहरूलाई एक पटक फेरी स्पष्ट गरौं ।

घोषणा पत्रको मूल विचारधारा विल्कुल पूर्ण रूपले मार्क्स कै देन हो । यस विचारधाराअनुसार हरेक ऐतिहासिक युगको आर्थिक उत्पादनको तरिका र यसैबाट उत्पन्न हुने समाज व्यवस्था नै त्यस युगको राजनैतिक र बौद्धिक इतिहासको आधार हो । यसै निमित्त (जमिनमाथि साजा स्वामित्वको आदिम व्यवस्था टुटेर गएपछि) आजसम्मको सबै इतिहास वर्ग संघर्षको इतिहास हो, सामाजिक विकासको विभिन्न अवस्थाहरूमा शोषक र शोषित र शासक र शासित वर्गहरूकोबीच भएर आएको संघर्षको इतिहास हो । यो संघर्ष अब एक यस्तो अवस्थामा पुगिसकेको छ, जसमा शोषित र पद दलित वर्ग, सर्वहारा वर्ग, आफूलाई शोषक र उत्पीडक वर्गबाट त्यसैबेला मुक्त गर्न सक्नेछ जब शोषण, दमन र वर्ग संघर्षहरूको अभिशापबाट उनले सम्पूर्ण समाजलाई सधैंको निमित्त मुक्त गर्नेछ ।

यो कुरो मैले कैयौं पटक भनिसकेको थिएँ । तर आज आवश्यक भएको छ कि यसलाई घोषणा पत्रको सुरुमा नै छापौं ।

लण्डन, २८ जुन १८८३,

फ्रेडरिक एंगेल्स,

१८८८ को अंग्रेजी संस्करणको भूमिका

यो 'घोषणा पत्र' 'कम्युनिष्ट लिग' को कार्यक्रमको रूपमा प्रकाशित गरिएको थियो । 'कम्युनिष्ट लिग' मजदूरहरूको एक संगठन थियो । सुरुमा यो खालि जर्मन मजदूरहरूको एक संगठन थियो । पछि गएर यो अन्तर्राष्ट्रिय संगठन बन्यो । र १८४८ भन्दा पहिले युरोपको जुन परिस्थितिमा यो संगठन बनेको थियो । त्यसबेला यो संगठनले एउटा गुप्त संस्थाको रूपमा लुकी छिपी काम गर्ने सिबाय अरु बाटो थिएन । त्यस संगठनको लण्डनमा भएको सन् १८४७ को नोभेम्बर महिनाको अधिवेशनमा मार्क्स र एंगेल्सलाई यो काम सुम्पियो कि वहाँहरूले पार्टीको एक पूर्ण सैद्धान्तिक र व्यावहारिक कार्यक्रम प्रकाशनको निम्ति तयार गरोस् । १८४८ जनवरीमा जर्मन भाषामा लेखेर, फ्रान्समा २४ फरवरीमा भएको क्रान्तिको केही हप्ता पहिले नै यसलाई लण्डनको एक छापाखानामा पठाइयो । जुन १८४८ को विद्रोहभन्दा केही समय पहिले पेरिसमा यसको एक फ्रांसीसी संस्करण प्रकाशित भयो । अंग्रेजीमा यसको पहिलो अनुवाद १८५० मा लण्डनमा जार्ज जुलियन हार्नेको 'रेड रिपब्लिकन' पत्रमा छापियो । यो अनुवाद हेलेन मैक फार्लेनले गरेकी थिई । डेनिस र पोलिस भाषाहरूमा पनि यसको संस्करणहरू प्रकाशित भइसकेको थियो ।

जुन १८४८ को पेरिस विद्रोह (फ्रान्सको राजधानी पेरिसमा भएको विद्रोह) मा मजदूरहरू हारे । पूँजीपति वर्ग र सर्वहारा वर्गको बीचमा यो पहिलो लडाईं थियो । हारेपछि, केही समयसम्म युरोपको मजदूर वर्गको सामाजिक र राजनीतिक प्रगति पछिल्लर धकेलियो । यसपछि फेरी, फेब्रुअरी क्रान्तिभन्दा पहिले जस्तै, प्रभूताको निम्ति एक मात्र संघर्ष धनी वर्गको विभिन्न गुटहरूको बीच आपसमा नै चल्ल लाग्यो । मजदूर वर्ग, मध्यम वर्गको उग्रवादीहरूको सबैभन्दा वामपन्थी अंग बन्यो, मजदूर वर्गको लडाईं केवल राजनीतिक सुविधाहरू पाउने लडाईंमा सीमित हुन गयो । जहाँ-जहाँ स्वतन्त्र मजदूर आन्दोलनको ज्योति जलिराखेको थियो (अर्थात जहाँ-जहाँ मजदूरहरूको आन्दोलन स्वतन्त्र रूपले देखा परे) वहाँ यसलाई निर्ममताका साथ दबाउने काम भयो । एशियाको पुलिसले कम्युनिष्ट लिगको केन्द्रीय बोर्ड (केन्द्रीय समिति) जो त्यसबेला कोलोनमा थियो, त्यसको पछि लागेर यसको पत्ता लगाई लियो । यसको सदस्यहरू पक्रिए । १८ महिनासम्म जेलमा राखिएपछि अक्टोबर १८५२ मा उनीहरू माथि मुकद्मा चलाइयो । यो मुकद्मा 'कोलोन कम्युनिष्ट केस' भनी प्रख्यात छ । यो केश त्यस सालको ४ अक्टोबरदेखि १२ नोभेम्बरसम्म चल्यो । सात जनालाई ती सालदेखि सात सालसम्मको सजाँय दिइयो र उनीहरूलाई एक किल्लाभि थुन्ने काम भयो । सजाँए भएपछि बाँकी बचेको सदस्यहरूले 'कम्युनिष्ट लिग' लाई नै भंग गरी दियो । त्यसपछि यस्तो लाग्यो कि 'घोषणा पत्र' लाई तेरपुछर गर्ने अब कोही पनि हुने छैन र यो बेपत्ता भई जानेछ ।

तर जब युरोपको मजदूर वर्गले शासक वर्गमाथि फेरी प्रहार गर्ने शक्ति प्राप्त गरी लियो, तब फेरी अन्तर्राष्ट्रिय मजदूर संघ पैदा भयो । युरोप र अमेरिकाको तमाम संघर्षशील सर्वहाराहरूलाई एकै संस्थाभित्र संगठित गर्ने स्पष्ट उद्देश्यले यो संस्था स्थापना भएको थियो । यसै निम्ति 'घोषणा पत्र' को सिद्धान्तलाई तुरुन्तै अपनाउनु सम्भव थिएन । अन्तर्राष्ट्रिय संघको निम्ति यो कुरो अत्यन्त आवश्यक थियो कि यस संस्थाले आफ्नो कार्यक्रम यसरी विस्तृत बनावत कि बेलायतको मजदूर संघ (ट्रेड युनियन), फ्रान्स, बेल्जियम, इटली र स्पेनमा 'प्रौढोवादीहरू' र जर्मनको 'लासाल-पन्थीहरू' सबैले यसलाई स्वीकार गर्न सकोस् । सबै पार्टीहरूले स्वीकार गर्ने खालको यस कार्यक्रमको रचना गर्दा मार्क्सलाई मजदूर वर्गको बौद्धिक विकासमाथि पूरा विश्वास थियो । सम्मिलित कारवाही र विचारको आपसी आदान-प्रदानको फलस्वरूप मजदूर वर्गको बुद्धिको विकास हुनु निश्चित थियो । पूँजीको विरोधमा लडाईं लड्दा घटेका घटनाहरू, यसको बांगोटिंगो अनुभव, जितको बेलाभन्दा हारको बेलाको अनुभवहरू इत्यादीको असर मानिसहरूको दिमागमा नपरी रहन सक्दैन जसको फलस्वरूप यो स्पष्ट हुन जानु स्वाभाविक हो कि उनीहरूले लिएको धारणाहरू र विचार पर्याप्त छैन । यो पनि असम्भव नै थियो कि यी कुराहरूले मजदूर वर्गको उद्धारको सही शर्त के हो भन्ने कुरोको बारेमा अझ राम्रो समझदारीको निम्ति बाटो तयार नगरोस् । र मार्क्स सही थियो । १८६४ मा गएर जब यो माथि उल्लेखित अन्तर्राष्ट्रिय संघ टुट्यो त्यसबेला मजदूरहरूको हालत त्यस्तो थिएन जो सन् १६४ मा थियो । उनीहरू बिल्कुल अर्कै भईसकेको थियो । फ्रान्समा प्रौढोवादीहरूको र जर्मनीमा लासाल-वादीहरू लो हुँदै गइरहेको थियो । र बेलायतको धेरै जसो कट्टरपन्थी मजदूर संघहरू धेरै अघि नै अन्तर्राष्ट्रिय संघसँग सम्बन्ध तोडी लिएको भएता पनि उनीहरू विस्तार विस्तारै यस कुरोतिर अगाडि बढिरहेको थियो जब कि गएको साल श्वानशीमा उनीहरूको अध्यक्षले उनीहरूको प्रतिनिधित्व गरी भनेका थिए, 'युरोपको समाजवाद हाम्रो निम्ति डरलाग्दो चीज रहन गएन ।' सत्य कुरो यो हो कि 'घोषणा पत्र' को सिद्धान्त विभिन्न देशहरूको मजदूरहरूमा धेरै हदसम्म फैलिसकेको थियो ।

यसरी 'घोषणा पत्र' आप से आप फेरी अगाडि आइपुग्यो १८५० देखि यता घोषणा पत्रको जर्मन संस्करण स्वीट्जरल्याण्ड, बेलायत र अमेरिकामा धेरै पटक छापियो । १८७२ मा यो न्यूयोर्कमा अंग्रेजीमा उल्था गरियो र 'उडहल र क्लाफिन' को साप्ताहिकमा छापियो । यस अंग्रेजी संस्करणबाट न्यूयोर्कको ली-शोसियालिस्टमा फ्रान्सको भाषामा उल्था भई छापियो । त्यसबेला देखि कम से कम दुई पटक अरू अंग्रेजीमा उल्था गरी, अमेरिकामा छापियो र एउटा बेलायतमा फेरी छापियो । यिनीहरू केही हदसम्म गलत-सलत थियो पहिलो रुसी अनुवाद वाकुनिनले गरेको थियो । यो लगभग सन् १८६३ मा जेनेभामा 'हर्जेन' को 'कोलोकोल' अफिसमा छापिएको थियो र दोश्रो अनुवाद वीर गबेरा जासुलिचले गरेको थियो र यो पनि जेनेभाबाट नै १८८२ मा प्रकाशित भएको थियो । डेनिस भाषामा उल्था भई यसको नयाँ संस्करण १८८५ मा 'शोसल डेमोक्याटिक्स बिब्लियोथेक' मा छापियो । पेरिसको लेशोसियालिस्टमा १८८५

मा फेरी एक पटक फ्रेन्च भाषामा अनुवाद भएर छापियो । यसैबाट यो स्पेनिस भाषामा उल्था भयो र (स्पेनको राजधानी) मेड्रिडमा १८८६ छापियो । जर्मन भाषाहरूमा छापिएको संस्करणहरू गन्ति गरेर साध्यै छैन, अहिलेसम्म यस भाषामा कम से कम १२ संस्करण छापिसकेको छ । मलाई भनिएको थियो कि कुस्तुन्तुनियाबाट पनि आर्मिनियन भाषामा केही महिना पहिले एक अनुवाद निस्कनेवाला थियो । तर त्यो छापन सकिएन, किन भने प्रकाशकहरू कार्क्सको नाउँ भएको कुनै किताब पनि छापन डराउँथे र अनुवादकले पनि यो आफैले लेखेको हो भनेर भन्न तयार थिएन । अरू भाषाहरूमा पनि अनुवाद भएको सुनिन्छ, तर यसलाई देख्न पाएको छैन । यसरी 'घोषणा पत्र'को इतिहासले धेरै हदसम्म आजकलको मजदूर वर्गको आन्दोलनको इतिहासलाई प्रतिबिम्बित गर्दछ । यसमा कुनै शंका छैन कि आज 'घोषणा पत्र' समाजवादी साहित्यको सबैभन्दा ज्यादा लोकप्रिय तथा सबै समाजवादी साहित्यहरू मध्ये सबैभन्दा अन्तर्राष्ट्रिय कृति हो । साइबेरिया (रुसको पूर्वी भाग) देखि लिएर क्यालिफोर्निया (अमेरिकाको पश्चिमी भाग) सम्म (अर्थात पूरा संसार)को करोडौं करोड मजदूरहरूले यस घोषणा पत्रलाई आफ्नो साजा कार्यक्रमको रूपमा मान्दछन् ।

जे भएता पनि, यो लेखिएको बेला, हामीहरू यसलाई समाजवादी घोषणा पत्र भन्न सक्दैन थैं । कारण १८४७ तिर, समाजवादीहरू भन्नाले एकातिर बेलायतको ओवेनवादीहरू र फ्रान्सको फूरियरवादीहरू जस्तो विभिन्न कल्पनावादीहरू भन्थान्थे, अर्कातिर यसको मतलब पूँजी र यसको नाफामा कुनै हानी नहुने गरी हर प्रकारको सामाजिक कष्ट र दुःखहरू खत्तम गर्न चाहने विभिन्न प्रकारका सामाजिक फताहाहरू सम्भन्थे । यी दुवै प्रकारका समाजवादी भनिएकाहरू मजदूर आन्दोलनबाट अलग रही आफूलाई शिक्षित वर्गको समर्थन पाउने आशा गरी बसेका थिए । बेलायतको ओवेनवादीहरू र फ्रान्सको फूरियरवादीहरू दुवै सानो तिनो गुटको रूप लिई विस्तार विस्तारै लोभ भएर गइरहेका छन् । मजदूर वर्गको त्यो अङ्ग जसले राजनीतिक क्रान्तिले मात्र काम चल्दैन भन्ने कुरो बुझिसकेका थिए र पूर्ण रूपले सामाजिक परिवर्तन जरुरी छ भन्ने घोषणा गरेका थिए उनीहरू आफूलाई कम्युनिष्ट भन्दथे । यो एउटा अस्पष्ट अत्यन्त कोरा किसिमको र अर्ध कच्चा र सुभ्रबुभ्र नभएको सजिलो किसिमको कम्युनिज्म थियो । फेरी पनि यसभित्र मूल रूपले केही सत्यता थियो । मजदूर वर्गमाथि यसको यति असर थियो कि फ्रान्समा केवेतको र जर्मनीमा वीतलिंगको कल्पनावादी कम्युनिज्म यसैबाट उत्पन्न भएको थियो । यसरी १८४७ तिर समाजवादले मध्यम वर्गको आन्दोलनलाई र कम्युनिज्मले मजदूर वर्गको आन्दोलनलाई जनाउँथ्यो ।

समाजवाद मध्यम वर्गको र कम्युनिज्म मजदूर वर्गको चीज थियो । सोशलिज्म (समाजवाद) लाई कम से कम युरोपमा आदरको दृष्टिले हेरिन्थ्यो । कम्युनिज्मको स्थिति यसभन्दा बिल्कुल उल्टो थियो । सुरुदेखि नै हाम्रो विचार हुनाले कि 'मजदूर वर्गको उद्धार मजदूर वर्ग आफैले नै गर्न सक्दछ ।' हामीले आफूलाई के नाउँ दिने हो भन्ने कुरामा

अलिकति पनि अलमलिनु परेन । यस नाउँलाई हामीले अधिदेखि बराबर धारणा गरेर आएका थियौं र कहिले पनि यसलाई बदल्ने आवश्यक थानेनौं ।

घोषणा पत्र हामी दुबै मिलेर बनाएको कृति भएको हुनाले यो कुरो भनी दिनु मै आफ्नो कर्तव्य सम्झन्छु कि यसको मूल सिद्धान्तको रचना मार्क्सले नै गरेको थियो, जसको आधारमा यो घोषणा पत्र लेखिएको छ । यो मूल सिद्धान्त हो 'प्रत्येक ऐतिहासिक युगको प्रचलित आर्थिक उत्पादन र विनिमयको तरिका र यसैको आधारमा बन्ने सामाजिक संगठन त्यो जग हो जसको आधारमा त्यस युगको राजनैतिक र बौद्धिक इतिहास बनेको हुन्छ र यसकै आधारमा नै यसको व्याख्या पनि गर्न सकिन्छ, र फलस्वरूप मानव जातिको पूरा इतिहास (आदिम कविला समाज, जुन समाजमा जमिन माथि साजा मालिकत्व थियो, नष्ट भएपछिको) वर्ग संघर्षको इतिहास हो, शोषक र शोषित वर्गहरूको बीच लडाईंको इतिहास हो ।' यी वर्ग संघर्षहरूको इतिहासले विकासको विभिन्न अवस्थाहरूबाट गुज्रि आजकल यस्तो स्थितिमा आईपुगेको छ - जहाँ शोषित र पद-दलित वर्ग, सर्वहारा वर्गले शोषक र शासक वर्ग पूँजीवादी वर्गको चंगुलबाट त्यसबेलासम्म मुक्त गर्न सक्ने छैन जबसम्म एकै पटक र सदाको निम्ति पूरा समाजलाई हर प्रकारको शोषण दमन, वर्ग विभेदहरू र वर्ग संघर्षहरूबाट मुक्त गर्न सकिने छैन ।

मेरो विचारमा यो सिद्धान्त इतिहासको निम्ति उत्तिकै महत्वपूर्ण हुनेछ, जति महत्व डार्विनको सिद्धान्तले प्राणी शास्त्रको निम्ति राख्दछ । हामीहरू दुबै १८४५ को केही वर्ष पहिलेदेखि नै विस्तार विस्तारै यस सिद्धान्तमा पुगी राखेका थियौं । म कति हदसम्म स्वतन्त्र रूपले यस सिद्धान्तको नजदिक पुगेको थिएँ भन्ने कुरो 'इङ्गल्याण्डको मजदूर वर्गको दशा' नामक मेरो पुस्तिकाबाट पत्ता लाग्नेछ । तर १८४५ को बसन्त ऋतुमा मैले ब्रुसेल्समा मार्क्ससँग फेरी भेट्दा मार्क्सले यस सिद्धान्तलाई पहिले नै तयार गरी लिईसकेको थियो र यसलाई मेरो अगाडि राखि दियो । यस सिद्धान्तलाई जसरी मैले माथि लेखिदिएको थिएँ भण्डै उस्तै उस्तै स्पष्टताका साथ मार्क्सले मेरो सामने त्यस कुरालाई राखे ।

१८७२ को जर्मन संस्करणको हाम्रो संयुक्त भूमिकाबाट म निम्न कुरो उद्धृत गर्दैछु ।

बितेको २५ वर्षमा जतिसुकै परिस्थिति बदलेको भएता पनि घोषणा पत्रको आम सिद्धान्त मूल रूपले आज पनि उत्तिकै सही छ जो पहिले थियो । एकाध ठाउँमा यसमा सानो तिनो सुधार गर्न सकिन्छ । स्वयम् घोषणा पत्रमा यो कुरो भनिएको छ कि यसको सिद्धान्त र व्यावहार हर बखत र हर ठाउँमा त्यस देश र कालको ऐतिहासिक परिस्थितिहरूमा निर्भर गर्दछ । यसै कारणले दोश्रो अध्यायको अन्तमा प्रस्तावित क्रान्तिकारी कार्यक्रम लागू गर्ने कुरोमा विशेष जोड दिइएको छैन । आजको अवस्थामा

लेखिएको भए यो भाग धेरै हदसम्म बिल्कुल अर्कै ढङ्गले लेखिन्थ्यौ । १८४८ देखि अहिलेसम्म आधुनिक उद्योग धन्धाले धेरै तरक्की गरिसकेको छ र यसको साथ-साथै मजदूर वर्गको संगठन पनि धेरै फैलिएर अझ राम्रो भइसकेको छ । पहिले फेब्रुअरी क्रान्ति र त्यसपछि, यसभन्दा ज्यादा पेरिस कम्युनको बेला, जहाँ पहिलो पटक सर्वहारा वर्गले दुई महिनासम्म राजनीतिक सत्ता आफ्नो हातमा लिएको थियो, यी तमाम कुरोहरू पुरानो भइसकेको छ । पेरिस कम्युनको अनुभवले एक कुरो खास गरी साबित गर्यो कि मजदूर वर्गले राजसत्ताको (पूँजीपतिहरूले बनाई राखेको) पुरानो मेशिन माथिक कब्जा गरी आफ्नो हीतमा प्रयोग गर्न सक्दैन । (अर्थात् पूँजीपति वर्गद्वारा बनाई राखेको फौज, पुलिस, अदा-अदालतहरू इत्यादीको आधारमा मजदूर वर्गको शासन चल सक्दैन) हेर्नु होला : “फ्रान्सको गृहयुद्ध” नामक पुस्तिका, अन्तर्राष्ट्रिय मजदूर संघको जेनरल काउन्सिलको अगाडि दिइएको भाषण, लण्डन, ट्रुलोप १८७१ पृष्ठ १५ त्यसमा यी कुराहरू विस्तार पूर्वक सम्झाइएको छ । अनि यो कुरो पनि बिल्कुल साफ छ कि यसमा दिइएको समाजवादी साहित्यको आलोचना पनि आजकलको दृष्टिले अधुरो नै छ, किन भने त्यसमा १८४७ सम्मको साहित्यलाई नै लिइएको छ । यही हाल (चौथो अध्यायमा) अरू विरोधी पार्टीहरूसँग कम्युनिष्टहरूको सम्बन्धको बारेमा छ । सैद्धान्तिक रूपले जुन कुरो त्यस अध्यायमा भनिएको छ, त्यो अहिले पनि सही छ, तर व्यावहारिक दृष्टिले त्यो पुरानो भइसकेको छ, कारण त्यसबेलादेखि अहिलेसम्ममा राजनीतिक पार्टीहरूको नाम लिइएको छ, त्यस मध्ये धेरै जसो इतिहासको धाराले बहाएर खतम भएर गइसकेको छ ।

“तर घोषणा पत्र भने एक ऐतिहासिक कृति बनिसकेको छ । यसमा अदला बदली गर्ने अब हामीलाई कुनै अधिकार छैन ।”

अहिलेको अनुवाद (अंग्रेजी अनुवाद) मिष्टर सामुयल मूरले गरेको हो, जसले नै मार्क्सको ग्रन्थ “केपिटल” (पूँजी) को धेरै जसो भाग पनि अनुवाद गरेका थिए । हामीहरूले सँगै बसेर यसलाई दोहऱ्यासकेको छुं र मैले ऐतिहासिक घटनाहरूसँग सम्बन्ध भएको केही टिप्पणीहरू पनि यत्ता उक्ति जोडी दिएको छुं ।

लण्डन ३० जनवरी १८८८

फ्रेडरिक एंगेल्स

१८९० को जर्मन संस्करणको भूमिकाबाट अन्तिम प्यारा

(यस भूमिकाको माथिल्लो भाग एक न एक तरिकाले अरू विभिन्न भूमिकाहरूमा गइसकेकोले यहाँ फेरी उल्टा गरिराख्ने काम भएन र यो अन्तिम प्यारा मात्र उल्टा गरिएको छ ।)

“विश्वभरको मजदूर एक हौं” यो नारा हामीहरूले आजभन्दा बयालीस वर्ष पहिले पेरिस (फ्रान्सको राजधानी) को पहिलो क्रान्तिको बेला उठाएका थियौं, जसमा मजदूर वर्ग स्वयम् आफ्नो मागहरू लिएर अगाडि बढेको थियो । तर त्यसबेला अत्यन्त कम मानिसहरूले मात्र यस नारा तिर ध्यान दिएका थिए । तर १८६४ को सेप्टेम्बर २८ तारिखको दिन पश्चिम युरोपको धेरै जसो देशहरूको सर्वहारा वर्गले अन्तर्राष्ट्रिय मजदूर संघमा आएर सम्मिलित भए, जुन अन्तर्राष्ट्रिय मजदूर संघलाई आज पनि सम्झिएको छ । यो सही हो कि यो अन्तर्राष्ट्रिय संगठन नौ वर्ष मात्र टिके । तर यसले बनाएको सबै देशहरूको सर्वहारा वर्गको एकता आज पनि जीवित छ र पहिले भन्दा ज्यादा शक्तिशाली रूपमा जीवित छ । कारण, जब म यी लाइनहरू लेख्दैछुं, युरोप र अमेरिकाको सर्वहारा वर्गले आफ्नो लडाकु शक्तिको सिंहावलोकन गर्दै छन्, जुन लडाकु शक्तिलाई सर्वप्रथम एउटै झण्डा मुनि, एउटै उद्देश्य लिएर एउटै सेनाको रूपमा संगठित गरिएको थियो यसको तात्कालिक उद्देश्य हो, आठ घण्टाको कामको दिनलाई कानुनी मान्यता दिलाउनु । यस मागलाई १८६६ मा जेनेभामा भएको अन्तर्राष्ट्रिय महाधिवेशनले र फेरी १८८९ मा पेरिसमा भएको मजदूरहरूको महाधिवेशनले अगाडि बढाएको थियो । र आजको दृष्यले सबै देशहरूको पूँजीपतिहरू र सामन्तहरूको आँखा खोल्ने छ कि आज साँच्चै नै सबै देशहरूको मजदूर वर्ग एक भएको छ ।

मसँगै आज मार्क्सले आफ्नै आँखाले यो दृष्य हेर्न पाएको भए !

लण्डन १ मई १८९०

फ्रेडरिक एंगेल्स

१८९२ को पोलिश संस्करणको भूमिका

पोलिश भाषा (पोल्याण्डको भाषा) मा कम्युनिष्ट घोषणा पत्रको दोश्रो संस्करण आवश्यक हुन गएको छ । यस कुरोले हामीलाई कतिपय कुराहरूमा हाम्रो ध्यान आकर्षित गर्दछ ।

सबैभन्दा पहिलो कुरो यो हो कि, घोषणा पत्र युरोपमा व्यापक रूपमा ठूलठूला उद्योग धन्दाहरूको विकासको सूचक बनेको छ । कुनै पनि देशमा ठूलठूला उद्योगहरू जति मात्रामा फैलिएर गएको हुन्छ, त्यही मात्रामा त्यहाँको मजदूरहरूले मजदूर वर्गको रूपमा सम्पत्तिवान वर्गको तुलनामा आफ्नो अवस्थालाई सम्झने कोशिस गर्दछन् । उनीहरूमा समाजवादी आन्दोलन फैलिन थाल्दछ, र घोषणा पत्रको माग बढ्न थाल्दछ । यसरी कुनै पनि भाषामा वितरण गरिएको घोषणा पत्रको प्रतिहरूको संख्याले त्यो भाषा बोल्ने मजदूरहरूको आन्दोलनको अवस्थालाई जनाउनको साथसाथै यसले त्यहाँको उद्योग धन्दाको विकासको अवस्थाको पनि धेरै हदसम्म अन्दाज लगाउन सकिन्छ ।

यसैअनुसार यस नयाँ पोलिश संस्करणबाट यो थाहा पाइन्छ कि पोल्याण्डमा निश्चित रूपमा उद्योग धन्दाको उन्नति भएको छ । र यसमा कुनै सन्देह छैन कि पहिलेका संस्करण प्रकाशन भएदेखि आजसम्मको १० वर्षभित्रमा पोल्याण्डमा यो उन्नति भएको हो । रुसी पोल्याण्ड, कांग्रेसी पोल्याण्ड रुसी साम्राज्य (जारशाहीको पालाको रुसको साम्राज्य) को ठूलो औद्योगिक क्षेत्र बनेको छ । एकातिर रुस (जारशाहीको पालाको) को धन्दा यता उति छरिएको छ । एक हिस्सा फिनल्याण्डको खाडीको किनारमा छ, अर्को रुसको केन्द्रमा परेको जिल्लाहरू (मास्को र ब्लादिमिर) मा छन् । तेश्रो काला सागर र अजोव सागरको आसपास छ । अरू उद्योगहरू अन्य ठाउँहरूमा छन् ।

अर्कातिर पोल्याण्डको उद्योग धन्दा रुससँग तुलना गर्ने हो भने एक सानो क्षेत्रमा केन्द्रित भएको छ र यस किसिमको केन्द्रीय करणद्वारा हुने लाभ र हानी दुवै यहाँ पाइन्छ । रुसीहरूको हार्दिक इच्छा थियो कि पोल्याण्डको जनतालाई रुसी बनाईदिने, तर यको बावजुद पोल्याण्डसँग होड गर्नुपर्ने रुसको कारखानाको मालिकहरू (जारशाहीको पालोको) पोल्याण्डबाट आउने माल-सामान माथि कर लगाउने माग गर्न थालेका छन् । र यसरी पोल्याण्डमा सानो क्षेत्रमा धेरै कारखाना केन्द्रित हुन जाँदा रुसको सरकारलाई यो हानी हुन गएको छ कि पोलिश मजदूरहरूमा समाजवादी विचारहरू बढो जोडतोडले प्रचार भइरहेको छ र घोषणा पत्रको माग दिनदिनै बढिरहेको छ ।

पोल्याण्डको उद्योग धन्दा यति तेजीको साथ बढिरहेको छ कि यो रुसभन्दा अगाडि बढ्न थालेको छ । यो यस कुरोको प्रमाण हो कि पोलिश जनताको शक्ति अनन्त

छ र छिट्टै यो देश फेरी आफ्नो खुटामा उभिनेछ । र, स्वतन्त्र र शक्तिशाली पोल्याण्डको स्थापना पोल्याण्डको जनताको निम्ति मात्र होइन हामी सबैको निम्ति महत्वपूर्ण छ । युरोपको देशहरूमा वास्तवमा अन्तर्राष्ट्रिय सहयोग त्यसैबेला हुन सक्ने छ जब ती देशहरू मध्ये हरेक देश आ-आफ्नो देशमा पूर्ण रूपले स्व-शासित हुनेछ । मजदूरहरूको भण्डा पनि १८४८ मा भएको क्रान्तिमा त आखिर मजदूर योद्धाहरूले पूँजीपति वर्गको फाइदाको निम्ति नै काम गरेको थियो । तर त्यसबाट पनि इटाली, जर्मनी र हंगेरी स्वतन्त्र भए र यो काम लुई बोनापाट र विस्मार्कको हातबाट भयो । तर पोल्याण्ड, जसले १७९२ देखि नै यी तीन वटै देशहरूको संयुक्त प्रयत्न भन्दा पनि बढ्ता कोशिस गरेको थियो, त्यसै आफ्नै भरोसामा रहनु पर्यो र यसले १८६३ मा आफूभन्दा १० गुणा बढी (जारशाही) रुसी ताकतको अगाडि झुक्नु पर्यो । पोल्याण्डको धनीमानीहरूले (सामन्ती र पूँजीवादीहरू जसको हातमा शासनको बागदोर थियो । न त पोल्याण्डको स्वतन्त्रतालाई कायम राख्न सके, न त एक पटक हारेपछि फेरी यसलाई स्वतन्त्र पार्न सके । पूँजीपति वर्गको निम्ति आज यस स्वतन्त्रताको कुनै मतलब पनि छैन । फेरी पनि युरोपको देशहरूको बीच आपसी सहयोगको निम्ति यो स्वतन्त्रता आवश्यक छ । यस स्वतन्त्रतालाई पोल्याण्डका युवक, मजदूर वर्गले मात्र हासिल गर्न सक्दछ र उनीहरूकै हातमा मात्र यो सुरक्षित रहन सक्नेछ । पोल्याण्डको स्वतन्त्रता युरोपको अरू बाँकी देशहरूको मजदूरहरूको निम्ति पनि त्यत्तिकै आवश्यक छ जति पोल्याण्डको मजदूरहरूको निम्ति छ ।

लण्डन, २८ फेब्रुअरी १८९२,

फ्रेडरिक एंगेल्स

१८९३ को इटालियन संस्करणको भूमिका

कम्युनिष्ट पार्टीको घोषणा पत्रको प्रकाशन सन् १८४८ को मार्च १८ तारिखमा भएको थियो । यही दिन मिलान र बर्लिन दुबै ठाउँहरूमा क्रान्ति भएको थियो । यी दुबै देशहरू केन्द्रमा परेका देशहरू हुन् । एउटा युरोपको बीचमा छ भने अर्को भूमध्य सागरको बीचमा पर्छ । यी दुबै देशहरूमा सशस्त्र क्रान्ति भएको थियो । यो दुबै देशहरू त्यसबेला आपसी फूट र देशभित्रको कलहले कमजोर भइसकेको थियो र यसैकारण यी देशहरू विदेशी कब्जामा थियो । (मिलान देश इटालीमा पर्छ) र इटाली माथि आष्ट्रियाको बादशाहको शासन थियो । (बर्लिन जर्मनीको राजधानी हो) जर्मनी माथि रुसको बादशाह-जारको कब्जा थियो । यो कब्जा अप्रत्यक्ष रूपमा थियो फेरी पनि यो कम असरदार थिएन । सन् १८४८ को मार्च १८ तारिखको घटनाले जर्मनी र इटाली दुबै देशहरूलाई यस अपमानबाट मुक्ति गरी दियो । कार्ल मार्क्सले बराबर भने जस्तै, जसले १८४८ को क्रान्ति दबाएको थियो, उनीहरूले नै आफ्नो इच्छाको विपरित यी देशहरूलाई आजाद गराए । यसै कारणले नै १८४८ देखि १८७१ सम्मको बीचमा यी दुबै महान् देशहरूको पुनर्गठन हुन सके तथा कुनै प्रकारले आफ्नो खुटामा खडा हुन सके ।

सबै ठाउँहरूमा मजदूर वर्गले नै क्रान्ति गरेका थिए । सडकहरूमा उनीहरूले नै मोर्चाबन्दी गरेका थिए र आफ्नो रगत बहाएका थिए । तर पेरिशको मजदूरहरू नै यस्तो थियो जसले (सामन्ती) सरकारलाई उखालेर फ्याँक्नको साथसाथै पूँजीपति वर्गको शासन पनि स्पष्टसँग उखारेर फ्याँक्न चाहन्थे । उनीहरूले आफ्नो वर्ग (मजदूर वर्ग) र पूँजीपतिहरूको बीचको अनिवार्य अन्तरविरोधलाई सम्भकेका थिए । तर न त फ्रान्सको आर्थिक विकास, न त्यस देशको आम मजदूरको बौद्धिक विकास नै यस बेला त्यस स्तरमा पुगिसकेको थियो जसद्वारा सामाजिक संगठन सम्भव थियो । यसै कारण यसको नतिजा यो भयो कि क्रान्तिको सारा फल पूँजीपति वर्गको हातमा गयो । इटाली, जर्मनी र आष्ट्रिया जस्तो अरू देशहरूमा त सुरुदेखि नै मजदूरहरूले शासनाधिकार पाउने काममा पूँजीपति वर्गलाई मद्दत गर्ने सिवाय अरू केही गरेनन् ।

तर देशलाई आजाद नगरिकन कुनै पनि देशमा पूँजीपतिहरूको राज्य कायम हुन सक्दैन । यसै निमित्त, १८४८ को क्रान्तिले त्यस क्रान्तिको सँगसँगै इटाली, जर्मनी, हंगेरी जस्तो देशहरूमा एकता र स्व-शासन पनि ल्याउनु पर्यो जहाँ यसबेलासम्म यसको अभाव थियो । पोल्याण्डले पनि यही बाटो लिने छ ।

१८४८ को क्रान्ति समाजवादी क्रान्ति थिएन, फेरी पनि यसले यसको निमित्त बाटो तयार गर्यो । पूँजीवादी व्यवस्थाले सबै देशहरूमा ठूलठूला उद्योग धन्दाहरूलाई प्रोत्साहन दिएर बितेको ४५ वर्षहरूमा हर ठाउँमा ठूलो संख्यामा, केन्द्रित र शक्तिशाली

सर्वहारालाई जन्म दियो । यसरी घोषणा पत्रको शब्दमा पूँजीपतिहरूले आफ्नो चिहान खन्नेहरूलाई आफैँले पैदा गर्यो । प्रत्येक देशमा एकता र स्वशान स्थापना नगरिकन न त मजदूर वर्गको अन्तर्राष्ट्रिय एकता कायम हुन सक्नेछ, न त साजा उद्देश्य प्राप्तिको निम्ति यी देशहरूमा शान्तिपूर्ण र बुद्धिमतापूर्ण सहयोग नै कायम हुन सक्छ । के १८४८ भन्दा पहिलेको राजनीतिक परिस्थितिहरूमा इटाली, हंगेरी, जर्मनी, पोल्याण्ड र रुसको मजदूरहरूको संयुक्त अन्तर्राष्ट्रिय संघर्षको कल्पना पनि गर्न सकिन्थ्यो ?

यसरी १८४८ मा लडिएको लडाईँहरू व्यर्थ गएनन् । न त त्यस क्रान्तिकारी युगपछि आजसम्मको ४५ वर्ष नै सर्वथा बेकार गएको छ । यसको नतिजा अब अगाडि आइरहेको छ । यसै निम्ति यो इटालियन संस्करणको प्रकाशनको बेलामा म यहीं कामना गर्छु कि घोषणा पत्रको मूल प्रकाशन जसरी अन्तर्राष्ट्रिय क्रान्तिको सन्देशवाहक साबित भयो उसै प्रकार यो इटालियन अनुवाद इटालीको मजदूर वर्गको विजयको सन्देशवाहक बनोस् ।

बितेको समयमा पूँजीवादले जो क्रान्तिकारी कार्य गरेको थियो, घोषणा पत्रले त्यसमाथि पूरा न्यायपूर्वक विचार गरेको छ । इटाली पहिलो पूँजीवादी देश थियो । मध्य युगको अन्त र आधुनिक पूँजीवादी युगको सुरुको बेला इटालीमा एक महान् व्यक्तिको उदय भयो । यो महान् व्यक्ति थियो, डाँटे । यिनी मध्ययुगको अन्तिम र आधुनिक युगको पहिलो दुबै युगको कवि थियो । सन् १३०० ईशवीमा जस्तै आज एक नयाँ डाँटे दिनेछ, जसले यस नयाँ सर्वहारा युगको जन्मको घडीलाई जाहेर गर्नेछ ?

लण्डन, १ फरवरी १८९३

फ्रेडरिक एंगेल्स

कम्युनिष्ट पार्टीको घोषणा पत्र

आज युरोपलाई एक भय र त्रासले सताई राखेको छ त्यो भय र त्रास हो कम्युनिज्मको भय त्रास । यो भय-त्रास भगाउनको निम्ति पोप (क्रिश्चियन धर्म के प्रचारक पुरोहितहरू) र जार (रुसको बादशाह) मेटर्निख र गीजों, फ्रान्सको उग्रवादी दल र जर्मन गुप्तचर पुलिसहरू साराका बुढो युरोपको सत्ताधारीहरू (शासक वर्ग) एक भएको छ ।

कुन चाहीं विरोधी पार्टी यस्तो छ, जसलाई सत्ताधारीहरू शासक वर्गले यिनीहरू कम्युनिष्ट हुन भनेर बदनाम गरेको छैन ? अनि कुन चाहीं यस्तो विरोधी पार्टीहरूलाई र आफ्नो प्रतिक्रियावादी चरित्रको विरोध गर्नेहरू माथि पनि यिनीहरू कम्युनिष्ट हुने भन्ने आरोप नलगाएको होस् ।

यसबाट दुई कुरो स्पष्ट हुन आउँछ,

(क) अब युरोपको सर्व सत्ताधारीहरूले स्वीकार गरेका छन् कि कम्युनिज्म स्वयम् एक शक्ति हो ।

(ख) अब समय आएको छ कि कम्युनिष्टहरूले खुलेआम विश्वको अगाडि आफ्नो विचारहरू, उद्देश्यहरू, आफ्नो प्रवृत्तिहरू प्रकाशित गरुन्, दूध खाने बच्चाहरूलाई भन्ने भूतको कथाहरू जस्तो कम्युनिज्मबारे भय उत्पन्न गर्ने कथाहरूलाई कम्युनिष्ट घोषणा पत्रद्वारा खतम गरुन् ।

यस उद्देश्यले विभिन्न राष्ट्रहरूका कम्युनिष्टहरू (बेलायतको राजधानी) लण्डनमा भेला भएका हुन् र निम्न लिखित घोषणा पत्रको खाका खिचेका हुन्, जसलाई अंग्रेजी, फ्रैन्च, इटालियन फ्लेमिश् र डानिस भाषाहरूमा प्रकाशित गरिने छन् ।

पूँजीपति र मजदूर (क)

आजसम्मको समाजको इतिहास (ख) वर्ग संघर्षहरूको इतिहास हो ।

(क) पूँजीपतिको मतलब हो आजकलको पूँजीपति वर्ग, सामाजिक उत्पादनको साधनहरूको मालिकहरू र तलब वा ज्यालादारीमा काम गर्ने मजदूरहरूलाई काममा लगाउनेहरू । सर्वहारा भन्नाले आजकलका मजदूर वर्ग हो, जोसँग आफ्नो हातमा उत्पादनको साधन (काम गरी खाने साधन) नहुँदा बाँच्नको निम्ति श्रम शक्ति बेच्न करै लाग्छ । (१८८८ को अंग्रेजी संस्करणको निम्ति एंगेल्सले लेखेको नोट) ।

(ख) अर्थात् सबै प्रकारको लिखित इतिहास । १८४७ सालमा, प्रागः ऐतिहासिक समाज, सामाजिक संगठन, जसको अस्तित्व लिखित इतिहासभन्दा पहिले थियो, कुनै कुरोको जानकारी थिएन । त्यसपछि हवस्त हाउजेनले रुसमा जमिन माथि साजा स्वामित्वको व्यवस्था पत्ता लगाए । माउरेरले यो एउटा सामाजिक आधार हो भन्ने पत्ता लगाए, जसको आधारमा ट्यूटनिक जातिहरूको इतिहास सुरु भए र विस्तार विस्तारै यो पनि पत्ता लाग्यो कि भारतदेखि आयरल्याण्डसम्मको हर ठाउँमा ग्राम समुदायनै (एक प्रकारको ग्राम आदिम साम्यवादी समाज) समाजको आदि रूप थियो अथवा रहेर आएको थियो । यस आदिम साम्यवादी समाजको भित्तरी संगठन अर्थात् जेन (गण) को असली स्वरूप र कविलासँग यसको सम्बन्धलाई आफ्नो महान खोजी द्वारा हेनरी मोर्गानले स्पष्ट गरे । यो आदिम जातिहरूको अन्त हुने बित्तिकै समाजमा भेद सुरु हुन्छ र अन्तमा समाज विरोधी वर्गहरूमा बटिन्छ । आदिम जातिहरू कसरी खतम भयो भन्ने कुरो मैले आफ्नो पुस्तक “परिवार, निजी सम्पत्ति तथा राजसत्ताको उत्पत्ति” मा सविस्तार भन्ने कोशिस गरेको छु ।

(१८८८ को अंग्रेजी संस्करणमा एंगेल्सको टिप्पणी)

स्वतन्त्र मानिसहरू (दास समाजको स्वतन्त्र मानिसहरू जो दासको मालिक वर्गकै अङ्ग हुन् र त्यस समाजको शासक वर्ग हुन् र दासहरू, अभिजात वर्ग (उच्च घरानामा जन्मेको हुँदा जन्मने बित्तिकै उच्च अधिकार प्राप्त गरेका व्यक्तिहरू) र सर्वसाधारण प्रजा (पेट्रीशियन र प्लेवियन), सामन्तहरू र अर्धदास किसानहरू (सर्फ) शिल्पसंघको मालिकहरू (ग) र मजदूर कालिगढहरू संक्षेपमा उत्पीडक र उत्पीडितहरूको बीच सुरुदेखि नै एक दोश्रोको विरोधी भएर आएको छ । उनीहरू कहिले नदेखिन गरी भित्र भित्रै र कहिले खुलेआम एक दोश्रोसँग लड्दै आएका छन् । यस्तो संघर्ष हर बार या त सम्पूर्ण समाज व्यवस्थालाई नै क्रान्तिकारी ढङ्गले बदलेर अन्त भएको छ अथवा लड्दा लड्दै दुबै थरि बर्बाद भएर खतम भएको छ ।

इतिहासको सुरुको युगहरूमा हामीले जहाँ तहीं समाज विभिन्न तहहरूमा जटिल रूपले बाँटिएको पाउँछौं । यसमा तल्लो र माथिल्लो विभिन्न सामाजिक श्रेणीहरू छन् । प्राचीन रोममा पाट्रिशियन, नाइट्स (अभिजात वर्ग र ठूलठूला फौजी अधिकारीहरू जसको एक मात्र पेशा लड्नु हो), सर्वसाधारण जनताहरू र दासहरू पाइन्छ । मध्यकालीन युगमा ठूलठूला सामन्ती मालिकहरू, यिनीहरूको मातहतमा अरू सानातिना सामन्तहरू, शिल्प संघको मालिकहरू, मजदूरहरू, अप्रेन्टिशहरू (नौसिखुवा कालिगढहरू) र अर्धदासहरू पाइन्छ । यी सबै वर्गहरू अझ स-साना श्रेणीहरूमा विभक्त छन् ।

आधुनिक पूँजीवादी समाज, जो पुरानो सामन्ती समाजको भग्नावशेषबाट उत्पन्न भएका हुन्, ले वर्ग विरोधीहरूलाई खतम गरेन । यसले नयाँ वर्गहरू उत्पन्न गरेको छ, उत्पीडनको नयाँ स्थितिहरू पैदा गरेको छ, संघर्षको पुरानो तरिकाहरूको बदला नयाँ तरिकाहरू देखा परेका छन् ।

(ग) शिल्प संघको मालिकको मतलब शिल्प संघका अध्यक्ष होइन, त्यस संघको पूर्ण अधिकार प्राप्त सदस्य हो, जसलाई शिल्प संघभित्र मालिकको हक प्राप्त छ । (१८८८ को अंग्रेजी संस्करणमा एंगेल्सको टिप्पणी)

हाम्रो युग, पूँजीवादी युगको विशेषता यो हो कि वर्ग विरोधलाई यसले सरल बनाएको छ । सम्पूर्ण समाज उत्तरोत्तर दुई वटा विरोधी खेमाहरूमा विभक्त भएका छन्, दुईटा ठूलठूला वर्गहरूमा विभक्त भएर गइरहेका छन्, जो एक दोश्रोको आमने सामने विरोधीको रूपमा खडा छन् : यी हुन् पूँजीपति वर्ग र सर्वहारा वर्ग ।

मध्यकालीन युगको अर्ध दासहरूबाट पहिले पहिलेका शहरहरूको अधिकार पत्र पाएका स्वतन्त्र व्यापारीहरू पैदा भएका थिए । यी व्यापारीहरूबाट नै पूँजीपति वर्गको प्राथमिक तत्वहरू विकसित भएका हुन् ।

अमेरिका तथा दक्षिण अफ्रिकाको बाटो पत्ता लाग्नाले उदाउँदो पूँजीपति वर्गको निम्ति विकासको नयाँ क्षेत्र खुल्यो । भारत र चीनको बजारहरूसँग सम्बन्ध, अमेरिकामा युरोपबाट गएका प्रवासीहरूको बसोबास र यी वस्तीहरूसँग व्यापार, विनिमयको साधनहरू र खरिद बिक्रीको निम्ति तयार गरिएको मालसामानहरूको उत्पादनमा आम वृद्धि, यी सबै कुरोहरूले व्यापार, नौ परिवहन (जहाजबाट मालसामान बसार्ने प्रबन्ध) र उद्योग धन्दाको विकासलाई अभूतपूर्व प्रोत्साहन मिल्यो । र यसले गर्दा लड्खडाउन लागेको सामन्ती समाजभित्र उत्पन्न भएको क्रान्तिकारी तत्वहरूको छिटो विकास हुन थाले ।

सामन्ती समाजको उद्योगहरू, जसअन्तर्गत औद्योगिक उत्पादनमाथि बन्द शिल्प संघ (ती शिल्प संघ जसभित्र नयाँ सदस्यहरू लिईदैन) को एकलौति अधिकार थियो, नयाँ बजारहरूको बढ्दो माग पूरा गर्नको निम्ति पर्याप्त थिएन । यसै निम्ति ठाउँ कारखानाहरूले शिल्प संघको मालिकहरूलाई एकातिर धकेलियो । हरेक कारखानाभित्र हुने श्रम विभाजनको अगाडि विभिन्न शिल्प संघहरूको बीचको श्रम विभाजन लोप भएर गयो ।

यसैबीच बजारहरू भन् भन् बढ्दै गए, मागहरू पनि भन् भन् बढ्दै गयो । कारखानाहरूको उत्पादन पनि अब अपर्याप्त हुन थाल्यो, वाफ र मेशिनले औद्योगिक उत्पादनमा क्रान्तिकारी परिवर्तन ल्याए । (वाफ र मेशिनहरूको आविष्कार हुनुभन्दा अघि कारखानाहरूमा हात खुटाले चलाउने यन्त्रहरूबाट नै काम हुन्थ्यो, जस्तो कि तान, चर्खा इत्यादी) । हातले काम गर्ने कारखानाहरूको ठाउँ अब ठूलठूला आधुनिक उद्योगहरूले लिन थाल्यो । मध्यमवर्गीय उद्योगपतिहरूको ठाउँ करोडपतिहरूले लिन थाल्यो, जो औद्योगिक जमातको नेताहरू र आजकलको पूँजीपति वर्ग हुन् ।

आधुनिक उद्योगले विश्व बजारको स्थापना गरेको छ, अमेरिका पत्ता लाग्नाले यसको निम्ति बाटो साफ गरिदियो । यस बजारले व्यापार तथा जल र स्थल यातायातलाई अत्यन्त विकास गरेको छ । यस विकासले, आफ्नो पालो, उद्योग धन्दाको विस्तार गर्नमा अझ मद्दत गर्यो र जसो जसो उद्योग, नौ परिवहन, रेल यातायातको वृद्धि भयो उसो उसो पूँजीपति वर्गको पनि विकास हुँदै गयो, उनीहरूको पूँजी बढ्दै गयो र मध्यकालीन युगको बचे खुचेका अरू सबै वर्गहरूलाई आफ्नो बाटोबाट हटाएर पछिल्लिर धकेली दियो ।

यसरी हामी देख्दछौं आधुनिक पूँजीपति वर्गको जन्म स्वयम् एक लामो विकासक्रमको दौरान उत्पादन र विनिमयको तरिकाहरूमा भएको क्रान्तिकारी परिवर्तनको फलस्वरूप भएको हो ।

जति जति पूँजीपति वर्गको विकास हुँदै गयो, उति उति त्यस वर्गको राजनैतिक शक्ति पनि बढ्दै गयो । सामन्तहरूको रजाई चलेको बेला त्यो वर्ग सामन्ती प्रभुहरूको पाईताला मुनि कुल्चिएको वर्ग थियो । मध्य युगीन कम्युन फ्रान्सको नयाँ उठ्दो शहरहरूले सामन्ती प्रभुहरूबाट र मालिकहरूबाट स्थानीय स्वशासन र तेश्रो दर्जाको राजनीतिक अधिकार पाउन भन्दा पहिले नै आफूलाई “कम्युन” भन्न सुरु गरिदिएको थियो । आम तौरले यहाँ पूँजीपति वर्गको आर्थिक विकासको सम्बन्धमा बेलायतलाई र राजनीतिक विकासको सम्बन्धमा फ्रान्सलाई उदाहरण मानिदिएको छ । (१८८८ को अंग्रेजी संस्करणमा एंगेल्सको टिप्पणी) मा पूँजीपति वर्ग सशस्त्र र स्वशासित संघ थियो, कहीं कहीं (जस्तो कि इटाली र जर्मनीमा) स्वतन्त्र शहर गणतन्त्र थियो भने कहीं कहीं (जस्तो कि फ्रान्समा) पूँजीपतिहरू राजतन्त्रको अधिन कर तिर्ने तेश्रो दर्जाको राज्य थियो । पछि (हातले काम गर्ने) कारखानाहरू बढ्दै गएको बेला, उनीहरू अभिजात वर्गको विरोधमा अर्ध सामन्ती राजतन्त्र अथवा निरंकुश राजतन्त्रको सेवक बने र आमतौरले उनीहरू उपरोक्त राजतन्त्रहरूको आधार स्तम्भ नै थियो । तर अन्तमा आधुनिक उद्योग धन्दाहरू र विश्व बजारको स्थापना भएपछि पूँजीपति वर्गले आधुनिक प्रतिनिधि शासनको रूपमा (चुनावद्वारा स्थापना हुने शासनको रूपमा) पूर्ण रूपले राजनैतिक प्रभुत्व जितिलिए । आजकलको इटाली र फ्रान्सको शहरहरूले आफ्नो शहरी समुदायलाई सामन्ती प्रभुहरूबाट स्वशासनको आफ्नो प्रारम्भिक अधिकारहरू, किनिलिने अथवा खोसिलिने काम भएपछि यही नाउँ दिएको थियो ।

(१८९० को जर्मन संस्करणमा एंगेल्सको टिप्पणी)

आजकलको राज्यको कार्यकारी मण्डल (सरकार) सम्पूर्ण पूँजीपति वर्गको साजा काम कारवाहीको प्रबन्ध गर्ने कमिटी मात्र हुन् ।

पूँजीपति वर्गले ऐतिहासिक रूपले एक अत्यन्त ठूलो क्रान्तिकारी रोल खेलेको छ ।

पूँजीपति वर्गले जहाँ पनि आफ्नो हात माथि पार्न सके सबै प्रकारको सामन्ती, जन्मजात अधिकार (जन्मने बित्तिकै पाउने अधिकार), गवारु सम्बन्ध सब का सब खतम गरी दिए । यसले मानिसलाई जन्मैदेखि आफूलाई ठूलो सम्झने मानिसहरूसँग जो नानाथरीको सामन्ती बन्धन थियो सब का सब निर्दयताका साथ अन्त गरिदियो । अब मानिस-मानिसको बीच स्वार्थ पूर्ण, नगद पैसाको हृदयहीन व्यावहार सिबाय अरू कुनै सम्बन्ध रहन गएन । उँचा भन्दा उँचा धार्मिक भावनाहरू विरोचित उत्साह र भोला भाला भावुकता सबै माथि पूँजीपति वर्गले स्वार्थ पूर्ण हिसाब किताबको चिसो पानी फेरी दियो । मानिसको व्यक्तिगत गुणलाई पूँजीपति वर्गले बजारमा खरिद बिक्रीको चीज बनाई दियो । र पहिलेका हरण नहुने राज मोहरद्वारा प्राप्त अनगिन्ति स्वतन्त्रताहरूको बदला एक आत्मा हीन स्वतन्त्रता-स्वतन्त्र व्यापार स्थापना गरिदिएको छ । एउटै शब्दमा भन्ने हो भने (सामन्ती समाजमा) धार्मिक र राजनैतिक भ्रम दिएर यस भ्रमको पर्दाको पछाडि जुन शोषण गरिन्छ, त्यस शोषणको ठाउँ (पूँजीवादी समाजमा) खुले आम निर्लज्जताका साथ गरिने प्रत्यक्ष र अमानुसिक शोषणले लिएको छ ।

पहिलेसम्म आदर र श्रद्धाको भावनाले हेरिआएका पेशाहरूको गौरवमय रङ्गलाई पूँजीपति वर्गले उडाइ दियो । के डाक्टर, के वकिल, के पण्डित पुजारी, के कवि, के वैज्ञानिक सब का सबलाई पूँजीपति वर्गले वेतनभोगी कर्मचारी अथवा ज्यालादार ज्यामीमा बदली दियो ।

पूँजीपति वर्गले पारिवारिक सम्बन्धबाट आत्मीयताको भावना खतम गरिदिइएको छ र पारिवारिक सम्बन्धलाई खाली पैसाको सम्बन्ध बनाई दिएको छ । पूँजीपति वर्गले देखाई दियो कि मध्य युगको शूर वीरहरूको ती अमानवीय जङ्गली काम कारवाहीको पछाडि जसलाई प्रतिक्रियावादीहरू खुबै तारिफ गर्दछन्, अकर्मण्यताले भरेको ऐश आरामको कस्तो ठूलठूला कहानीहरू लुकि राखेको थियो । मानव परिश्रमले कस्तो-कस्तो ठूलठूला कामहरू गर्न सकिन्छ भन्ने कुरो पूँजीपति वर्गले सबैभन्दा पहिले देखाई दियो । उनीहरूले मिश्रको पिरामिडहरू, रोमको अल प्रणाली र गोठिक देवालयहरू भन्दा पनि अति ज्यादा आश्चर्यजनक वस्तुहरू निर्माण गरेको छ । भौगोलिक तथा वैज्ञानिक खोजीको निमित्त उनीहरूले जुन किसिमको ठूलठूला यात्राहरू संगठित गरे, त्यसको अगाडि विभिन्न देशहरूको तमाम पुरानो अभियान र जेहाद फिका परिजान्छ ।

उत्पादनको औजारहरूमा निरन्तर क्रान्तिकारी परिवर्तन नगरिकन पूँजीपति वर्गको अस्तित्व सम्भव छैन । र यसैकारण उत्पादनको सम्बन्धमा परिवर्तन हुन्छ र यसको साथसाथै तमाम सामाजिक सम्बन्धमा पनि परिवर्तन हुन जान्छ । पुरानो जमानाको तमाम औद्योगिक वर्गहरूको कुरो बिल्कुल यसको उल्टो थियो । उत्पादनमा पुरानो तरिकाहरूलाई ज्यों को त्यौं बनाई राख्नु नै उनीहरूको बाँच्ने तरिका थियो । उत्पादन प्रणालीमा निरन्तर क्रान्तिकारी परिवर्तन, सामाजिक सम्बन्धहरूमा निरन्तर उथल-पुथल

कहिल्यै नसुल्भने अनिश्चितता र आन्दोलन जस्तो सबै कुरोहरू पूँजीवादी युगको मुख्य विशेषताहरू हुन् । जसले गर्दा यो युग पहिलेको सबै युगहरू भन्दा भिन्न देखिन्छ । आफ्नो तमाम पुरानो र कहिले नहिले गरी जकडिएको सम्बन्ध समाप्त भएको छ । नयाँ सम्बन्धहरू बन्छ, तर चाँडै नै पुरानो भई जान्छ, यो नयाँ सम्बन्ध पहिले भै परम्परागत हुने मौकै पाउँदैन । जुन कुरोहरू ठोस र स्थायी सम्बन्धको, चाँडै नै हावामा मिली जान्छ, जो पवित्र मानिन्थ्यो त्यो पनि चाँडै नै घृणित भई जान्छ । र आखिरमा मानिसले मजबुर भएर आफ्नो जीवनको साँचो परिस्थितिहरू र अरूसँग आफ्नो सम्बन्ध बारे गम्भीरताका साथ विचार गर्न करै लाग्छ ।

आफ्नो उत्पादनको निम्ति निरन्तर बढ्दो बजारको खोजीमा पूँजीपति वर्गलाई संसारभरी घुम्न कर लाग्छ । उनीहरूलाई हर ठाउँमा घुस्ने, हर ठाउँमा पैर जमाउने, हर ठाउँमा सम्बन्ध स्थापना गर्ने कर लाग्छ ।

विश्व बजारको शोषणद्वारा पूँजीपति वर्गले हर देशको उत्पादन र खपत (Consumption) लाई विश्वको साजा कारोबारको रूप दिएको छ । प्रतिक्रियावादीहरू चिल्लाउँदै कराउँदै रहे, पूँजीपति वर्गले उद्योगको पाईतालामुनि बाट राष्ट्रिय आधार नै खतम गरिदियो जुन आधारमा यो खडा थियो । पुरानो समयदेखि जमेर बसेको राष्ट्रिय उद्योग धन्दाहरू या त मिटेर गयो अथवा मिट्दै गइरहेको छ । यसको ठाउँ नयाँ उद्योगहरूले लिँदै गइरहेको छ, जसको स्थापना सबै सभ्य देशहरूको निम्ति जीवन मरनको सवाल बनेको छ । यी नयाँ उद्योगहरूले आफ्नो देशको कच्चा मालको प्रयोग नगरी दूर देशको कच्चा मालहरू प्रयोग गर्दछन् । ती उद्योगहरूमा बनेको माल आफ्नो देशमा मात्र होइन विश्वको हर कुनामा बेच्दछन् । आफ्नै देशमा उत्पादन हुने वस्तुहरूद्वारा पूरा हुने पुरानो आवश्यकताहरूको सट्टा अब नयाँ आवश्यकताहरू देखा परेका छन् । जसलाई पूरा गर्न दूर देशहरू र भू-भागहरूको उत्पादनको जरुरत पर्दछ । पुरानो स्थानीय र राष्ट्रिय अल्गाव र आत्मनिर्भरताको ठाउँ चारैतिरको लेन देनको सम्बन्धले लिएको छ र विभिन्न देशहरू व्यापक रूपले एक अर्काको निर्भर हुन गएको छ । र भौतिक उत्पादनमा भै बौद्धिक उत्पादनमा पनि यस्तै हुन गएको छ । एक देशको बौद्धिक निर्माण विभिन्न देशहरूको साजा सम्पत्ति हुन गएको छ । राष्ट्रिय एकांगीपन र संकुचित दृष्टिकोण भन् भन् असम्भव भएर गइरहेको छ । विभिन्न राष्ट्रिय तथा स्थानीय साहित्यहरू मिलेर विश्व साहित्यको निर्माण भइरहेको छ ।

पूँजीपति वर्गले उत्पादनको हर प्रकारको औजार (ज्यावल) को छिटो उन्नति गरेर, यातायातको अन्तहीन सुविधाद्वारा माराका सारा देशहरू, अनि जंगली जातिहरूसमेत सभ्यताको क्षेत्रमा खिँचेर ल्याउँछ । उनीहरूले बनाएको मालहरूको सस्ता मोल नै त्यो भारी टोप हो जसद्वारा उनीहरूले चीनको पर्खाललाई भत्काई दिन्छ, र विदेशीहरूप्रति अत्यन्त कट्टर भन्दा कट्टर ढङ्गले घृणा गर्ने बर्बर (जंगली) जातिहरू सम्मलाई घुँडा टेकाई दिन्छ । हरेक देशलाई विनाशको भय देखाएर त्यस देशले पनि पूँजीवादी उत्पादनको

तरिका अपनाउन मजबुर गर्दछ । पूँजीपति वर्गले उनीहरूलाई मजबुर गर्दछ कि उनीहरूले पनि त्यसलाई ग्रहण गरौं जसलाई पूँजीपति वर्गले सभ्यता भन्दछ अर्थात उनीहरू स्वयं पूँजीपति बनौं । छोटकरीमा भन्ने हो भने पूँजीपति वर्गले सारा संसारलाई नै आफ्नो साँचोमा ढाल्दछ ।

पूँजीपति वर्गले देहात (गाउँ-कछार) हरूलाई शहरको अधिनमा गरिलिएको छ । उनीहरूले एक से एक ठूलठूला शहर बसाएका छन्, देहातको तुलनामा शहरको जनसंख्या धेरै बढाएको छ र यसरी जनसंख्याको धेरै भागलाई देहाती जीवनको कूप मण्डुकता (कुँवाको भ्यागुतो वाला जीवन) बाट मुक्त गरेको छ । जसरी उनीहरूले देहातहरूलाई शहरहरूमा भर पर्नुपर्ने बनाई दिएको छ, उस्तै उनीहरूले बर्बर र अर्ध-बर्बर (जंगली र अर्ध-जंगली) देशहरूलाई सभ्य देशहरूको भरोशामा बाँच्नु पर्ने तुल्याएको छ, कृषि प्रधान देशहरूलाई पूँजीवादी देशहरूको आधारमा बाँच्नु पर्ने तुल्याएको छ र पूर्वलाई पश्चिमको भरोशामा रहनु पर्ने तुल्याएको छ ।

तितर बितर भएर बसेको जनता, उत्पादनको साधनहरू र सम्पत्तिको स्थितिलाई पूँजीपति वर्गले भन् भन् खतम गरेर गइरहेको छ । जनताको बस्तीहरूलाई एउटै ठाउँमा जमा गरेको छ, उत्पादनको साधनहरूलाई एक ठाउँमा ल्याइदिएको छ र सम्पत्ति पनि मुट्टिभर मानिसहरूको हातमा जमा गरिदिएको छ । यसको अवश्यम्भावी परिणाम भएको छ राजनीतिक केन्द्रीकरण । जो प्रान्तहरू पहिले स्वतन्त्रया खुकुलो तरिकाले संघबद्ध थियो जसको स्वार्थ, कानुन, शासन व्यवस्था, कर व्यवस्था अलग-अलग थियो उनीहरू सबै एउटै देशमा संगठित गरिएको छ । उनीहरूको सरकार, कानुन, राष्ट्रिय वर्ग स्वार्थ उनको सीमाना र कर चुंगी व्यवस्था सब एउटै बनाइएको छ ।

आफ्नो शासन कालको एक शताब्दी हुँदा नहुँदै पूँजीपति वर्गले पहिलेका तमाम युगहरू मिलाएर पनि विकास गर्न नसकेको शक्तिशाली र प्रचण्ड उत्पादन शक्तिको निर्माण गरेको छ । प्राकृतिक शक्तिहरूमाथि मानिसको नियन्त्रण, मेशिनहरू, उद्योग धन्दाहरू र खेतीबारीमा रसायन शास्त्रको प्रयोग, वाफले चल्ने जहाजहरू, रेल, बिजुलीको तार-टेलिफोन, खेतीको निम्ति महाद्वीपहरूको सफाई, नदीहरूबाट नहरहरू निकाल्नु, मानौं जादुले पूराका पूरा आवादी (एकैचोटी) बसाउनु के बितेको शताब्दीहरूमा कसैले यो सोच पनि सक्थ्यो कि सामाजिक श्रमको काखमा यस्तो उत्पादन शक्तिहरू सुतेर बसेको थियो ?

यसरी हामी देख्दछौं, उत्पादन र विनिमयको त्यो साधन जसको आधारमा पूँजीपति वर्गले आफ्नो उन्नति गरी लिए, सामन्ती समाजमा नै पैदा भएको थियो । उत्पादन र विनिमयको यी साधनहरू विकास हुँदै गएर एक खास अवस्था (स्तर) मा पुगेपछि ती परिस्थितिहरू जसमा सामन्ती समाजले उत्पादन र विनिमय गर्दथ्यो, अर्थात कृषि र कारखानाहरू (हातले काम गर्ने उद्योगहरू) को सामन्ती संगठन, एउटै शब्दमा

भन्ने हो भने सम्पत्तिको सामन्ती सम्बन्ध पहिले नै विकास भइसकेको उत्पादन शक्तिहरूसँग चलन असम्भव हुन गयो । सम्पत्तिको यी सामन्ती सम्बन्धहरू विकासको बाटोमा रोडा हुन थाल्यो । यसैकारण यिनीहरूलाई तोडेर फ्याँकन आवश्यक हुन गयो र यिनीहरूलाई तोडेर फ्याँकिए ।

यिनीहरूको ठाउँ स्वतन्त्र प्रतियोगिताले लियो । यहीं अनुरूप सामाजिक र राजनीतिक विधान बने र पूँजीपति वर्गको आर्थिक र राजनैतिक प्रभुत्व कायम भयो ।

आज हाम्रो अगाडि ठीक यसै प्रकारको आन्दोलन भइरहेको छ । आधुनिक पूँजीवादी समाज आफ्नो उत्पादन, विनिमय र सम्पत्तिको सम्बन्धको साथै, त्यो समाज जसले उत्पादन र विनिमयको यस्तो विशाल साधनहरूलाई उत्पन्न गरे यस्तो जादुगर भैँ भएको छ, जसले पातालबाट आफ्नो जादुको बलले भूतप्रेतहरू त बोलाई लिए तर यिनीहरूलाई आफ्नो बसमा राख्न सकिरहेको छैन ।

उत्पादनको आधुनिक स्थितिहरू र सम्पत्तिको आधुनिक सम्बन्ध नै पूँजीपति वर्गको अस्तित्व र शासनको आधार हुन् । तर बितेको धेरै दशकहरूदेखि उद्योग र व्यापारको इतिहास उत्पादनको आधुनिक सम्बन्धको विरोधमा आधुनिक उत्पादन शक्तिहरूको विद्रोहको इतिहास हो । यसको प्रमाण स्वरूप त्यो व्यापारिक संकटहरूको उल्लेख गरे पुग्छ, जुन संकटहरू बराबर आइरहन्छ र हरेक पटकको संकट अघिल्लो संकटभन्दा भयानक रूपमा पूरा पूँजीवादी समाजको अस्तित्वलाई नै अस्तव्यस्त गर्ने खालको हुन्छ । यी संकटहरूमा तयार मालको विशाल भाग मात्र होइन, पहिले बनेको उत्पादन शक्तिहरूको धेरै जसो भागहरू पनि नष्ट हुन्छ । यी संकटहरूको बेला एक महामारी फैलिन्छ, जुन महामारी हो अतिउत्पादनको महामारी, जुन (अति उत्पादन) पहिलेको युगहरूमा कल्पना पनि गर्न सकिँदैनथ्यो । यस्तो लाग्छ कि समाज फेरी एक पटक केही समयको निम्ति जङ्गली अवस्थामा फर्केको छ । यस्तो लाग्द छ कि मानौ कुनै अनिकाल अथवा सर्वनाशी युद्धले जीविकाको तमाम साधनहरूलाई अचानक खतम गरिदिएको छ । लाग्दछ कि उद्योग धन्दाहरू र व्यापार नष्ट भएको छ । किन ? यस निम्ति कि सभ्यता धेरै ज्यादा बढेको छ, जीविकाको साधनहरू धेरै भएको छ, उद्योग र व्यापार धेरै भएको छ । समाजको हातमा भएको उत्पादन शक्तिहरूले पूँजीवादी सम्पत्तिको निम्ति चाहिने स्थितिको विकास गरिरहेको देखिँदैन । यसको उल्टो, ती आधुनिक उत्पादन शक्तिहरू, जसलाई (पूँजीवादी सम्पत्तिको विकासको निम्ति चाहिने) यी स्थितिहरूको सिक्रीले बाँधिएको छ, ती स्थितिहरू भन्दा धेरै बलियो भइसकेको छ र जसै ती उत्पादन शक्तिहरूले (पूँजीवादी उत्पादन र सम्पत्ति सम्बन्धको) यी स्थितिहरूको सिक्रीलाई तोड्ने छन्, उनीहरूले पूँजीवादी समाजमा अव्यवस्था पैदा गरिदिने छन् र पूँजीवादी सम्पत्तिको अस्तित्व नै खतरामा पारिदिन्छ । उनीहरूले उत्पादन गरेको धन अटाउनको निम्ति पूँजीवादी समाजको स्थिति धेरै सांग्रो छ । र पूँजीपति वर्ग यी संकटहरूबाट कसरी उम्कने छ ? (उनीहरूको अगाडि अरू कुनै बाटो छैन सिवाय कि)

एकातिर उत्पादक शक्तिहरूको ठूलो जमातलाई नष्ट गरेर र अर्कातिर नयाँ-नयाँ बजारहरू माथिको शोषणलाई अझ बढाएर । भनाईको मतल हो ती साधनहरूलाई कम गरेर जसद्वारा संकट रोक्न सकिन्थ्यो ।

जुन हतियारहरू प्रयोग गरी पूँजीपति वर्गले सामन्ती व्यवस्थालाई खतम गरे उही हतियार अब पूँजीपति वर्गको विरोधमा तेस्यैरएका छन् ।

तर पूँजीपति वर्गले आफूलाई नष्ट गर्ने हतियारहरू मात्र तयार गरेको होइन, उनीहरूले यी हतियारहरू चलाउने मानिसहरू पनि पैदा गरेका छन्, तिनीहरू हुन् आधुनिक मजदूर वर्ग, सर्वहाराहरू ।

पूँजीपति वर्ग अर्थात पूँजी जति मात्रामा विकास हुनेछ, उही मात्रामा सर्वहारा वर्ग, आधुनिक मजदूर वर्गको विकास हुनेछ, श्रमिकहरूको त्यो वर्ग, जो त्यसबेलासम्म मात्र जिउने छन् जबसम्म उनीहरूले काम पाउँछन् र जसले त्यसबेलासम्म मात्र काम पाउने छन् । जबसम्म उनीहरूको श्रमले पूँजीलाई बढाउने छन् । यी श्रमिकहरू जसले आफूलाई खण्ड खण्ड गरी बेच्नु पर्छ, उनीहरू पनि अरू व्यापारिक माल भन्ने एक खरिद बिक्रीको माल हो र यसै निमित्त उनीहरूले पनि प्रतियोगिताको उलट-फेर तथा बजारको तेजी-मन्दीको शिकार हुन करै लाग्छ ।

मेशिनहरूको व्यापक प्रयोग र श्रम विभाजनले गर्दा सर्वहाराहरूको कामको व्यक्तिगत विशेषता बिल्कुल खतम भएको छ । अब मजदूर मेशिनकै सानो अङ्ग हुन गएको छ । अब मजदूरहरूद्वारा बिल्कुल सीधा-साधा, नीरसभन्दा नीरस र अति सजिलोसँग सिक्न सकिने काम नै गराइन्छ । यसै निमित्त मजदूरको उत्पादन खर्च पनि कम भएको छ । जिउनसम्म सकिने र सन्तान बढाउनको निमित्त नभइ नहुने साधन नै भण्डै उसको उत्पादन खर्च भएको छ । याद राख्नुपर्ने कुरा हो कि हरेक मालको मूल्य यसको उत्पादन खर्चको बराबर हुन्छ र यसै निमित्त श्रम(पछि गएर मार्क्सले भने कि मजदूरले आफ्नो श्रम होइन बरु आफ्नो श्रम शक्ति बेच्छ । यस सम्बन्धमा मार्क्सको पुस्तिका मजदूरी र पूँजीमा एंगेल्सको भूमिका हेर्नुहोला) को मूल्य पनि यसको उत्पादन खर्च बराबर हुन्छ । यसै निमित्त जुन मात्रामा काम आकर्षणहीन (वाक्क लाग्ने) भएर जानेछ, उसै मात्रामा उसको मजदूरी पनि कम भएर जान्छ । यति मात्र हैन, जुन मात्रामा मेशिनहरूको प्रयोग बढ्दै जान्छ र श्रमको विभाजन बढ्दै जान्छ, उही मात्रामा कामको बोझ पनि बढ्दै जान्छ, चाहे त्यो कामको घण्टा बढाएर होस् अथवा चाहे उत्तिकै समयमा ज्यादा काम लिएर होस् अथवा मेशिनको चालको रफ्तारलाई बढाएर होस् ।

आधुनिक उद्योग धन्डाले पुरानो पुस्तौँदेखि बाबुले छोरालाई सिकाएर आएको काम गर्ने मालिक कालिगढको साना तिना कारखानाहरूको ठाउँ औद्योगिक पूँजीपतिको विशाल

कारखानाहरूले लिए । कारखानाहरूमा भरिएको मजदूरहरूको भीड फौज भैं संगठित गरिन्छ । औद्योगिक फौजको सिपाहीहरूको रूपमा उनीहरूलाई तह तह गरी ठूलो अफिसरहरूको आर्डरमा काम गर्ने स-साना अफिसरहरूको कमानमा राखिन्छ । उनीहरू खाली पूँजीपति वर्ग र पूँजीवादी राज्यको मात्र गुलाम नभइ, हर दिन हर घडी उनीहरूलाई मेशिनको ओवरशियरको र सबैभन्दा माथि कारखानाको मालिक पूँजीपति आफैँले पनि गुलाम बनाउँछन् । यस तानाशाहीले जति खुला रूपले यो घोषणा गर्दछ, कि मुनाफा नै उनको लक्ष र उद्देश्य हो उति नै त्यो ज्यादा तुच्छ, घृणित र कटु हुन्छ ।

जति जति कुशलता र शारीरिक श्रमको जरुरत कम भएर जान्छ उति उति, अर्को शब्दमा, औद्योगिक धन्दाहरूको उन्नति भएर जान्छ, अनि उति नै पुरुष मजदूरको ठाउँ स्त्री मजदूरले लिन थाल्छ । मजदूर वर्गको निम्ति आयु र स्त्री-पुरुषको भेदको कुनै खास सामाजिक महत्व रहन जाँदैन । उनीहरू सब का सब श्रमको औजार (ज्यावल) हुन गए, जसको मूल्य उनीहरूको उमेर र स्त्री-पुरुषको हिसाबले कम-बेसी हुन्छ ।

कारखानाका मालिकहरूद्वारा जसै मजदूरहरूमाथिको शोषणको काम सिध्याउँछ, अर्थात् जसै उनीहरूले नगद मजदूरी पाउँछन्, त्यसपछि तुरुन्तै पूँजीपति वर्गको अर्को हिस्सा-मकान के मालिक, दुकानदार, कर्जा दिने महाजन इत्यादी उनीहरूमाथि जाई लाग्छ ।

निम्न मध्यम वर्ग जस्तो कि स-साना व्यापारीहरू, दुकानदारहरू, आमतौरले कामबाट अवकाश लिइसकेका विभिन्न पेशा गर्नेहरू, कालिगढहरू र किसानहरू, यिनीहरू सब का सब विस्तार विस्तारै सर्वहारा वर्गमा पुग्न जान्छन् । केही त यस निम्ति कि उनीहरूको घट्टै गएको पूँजी आजकलको उद्योग जुन मात्रामा चल्दछ त्यसको निम्ति उनीसँग पर्याप्त पूँजी छैन र यसैकारण यिनीहरू ठूलठूला पूँजीको होडमा टिक्न नसकी दुबी हाल्छन्, केही यस निम्ति कि उत्पादनको नयाँ नयाँ तरिका निकाल्नाले उनीहरूको विशेष कौशलको कुनै मूल्य रहन जाँदैन । यसरी आम जनताको विभिन्न वर्गहरूबाट सर्वहारा वर्गको संख्या वृद्धि हुँदै जान्छ ।

सर्वहारा वर्ग विकासको विभिन्न तहबाट गुज्रेर जान्छ । यसको जन्मका साथै पूँजीपति वर्गसँग यसको संघर्ष सुरु हुन्छ । सुरुमा मजदूरहरूले व्यक्तिगत तरिकाले एक्ला एक्लै भगडा सुरु गर्छन् । तब एक कारखानाको मजदूरहरू मिलेर, अनि फेरी शहरभरिको कुनै खास उद्योगको सबै मजदूर एउटै भएर ती पूँजीपतिहरूको विरोधमा संघर्ष गर्छन् जसले उनीहरूलाई सीधा सीधा शोषण गर्दछन् । उनीहरूको हमला उत्पादनको पूँजीवादी तरिकामाथि नभई उत्पादनको औजारको विरोधमा हुन्छन् । उनीहरूले उनीहरूको श्रमसँग होड गर्ने बाहिरबाट मगाइएको औजारहरूलाई नष्ट गर्छन्, उनीहरूले मेशिनहरूलाई चक्नाचुर गर्छन्, कारखानाहरू जलाई दिन्छन् र मध्ययुगिनकालको कालिगढहरू लोप भइसकेको इज्जत जबर्जस्ती फर्काउन चाहन्छन् ।

यस बेलासम्म मजदूरहरूमा एकता हुँदैन, देशभरमा उनीहरू यता उति छरेर बसेका हुन्छन् र आपसको होडले गर्दा अलग अलग फुटेर बसेको हुन्छ । यदि केहीं उनीहरू केही हदसम्म संगठित हुन्छन् भने, यो उनीहरूको आफ्नो सक्रिय एकताको फल नभै पूँजीपति वर्गको एकताद्वारा भएको हुन्छ । पूँजीपति वर्गले, आफ्नो राजनीतिक उद्देश्य पूर्ति गर्नको निम्ति सम्पूर्ण सर्वहारा वर्गलाई सञ्चालित गर्न करै लाग्छ र साथै केही समयसम्म यस्तो गर्न सफल पनि हुन्छ । यसै निम्ति यस समयमा सर्वहारा वर्गले आफ्नो दुश्मनसँग नलडी आफ्नो दुश्मनको दुश्मनहरूसँग लड्छन्, जो हुन् निरंकुश राजतन्त्रको अवशेषहरू, सामन्त जमिन्दारहरू, गैर-औद्योगिक पूँजीपतिहरू र निम्न पूँजीपति वर्ग । यसरी सम्पूर्ण ऐतिहासिक आन्दोलन पूँजीपति वर्गको हातमा केन्द्रित हुन जान्छ र हरेक विजय पूँजीपति वर्गको निम्ति विजय हुन्छ ।

तर उद्योगको विकासको साथसाथै सर्वहारा वर्गको संख्यामा मात्र वृद्धि नभई, उनीहरू एकै ठाउँमा ठूलठूला जमातको रूपमा जम्मा हुन थाल्छन्, उनीहरूको ताकत बढ्छन् र उनीहरूले आफ्नो शक्तिलाई अझ बढ्ता महशुस गर्छन् । मेशिनको प्रयोगले जति जति श्रमको भेदलाई मेटाउँदै जान्छ उति उति सर्वहारा वर्गको बीचमा उनीहरूको विभिन्न स्वार्थहरू र जीवनको स्थिति भन् भन् समान भएर जान्छ र भण्डै जसो सबै ठाउँहरूमा उनीहरूको मजदूरी तल खसी एउटै समान स्तरमा पुग्छन्, पूँजीपति वर्गमा आपसी होड र यसको फलस्वरूप उत्पन्न हुने व्यापारिक संकटले मजदूरी हरबखत अनिश्चित हुन्छ । मेशिनहरूको निरन्तर उन्नति र यसको निरन्तर विकासले उनीहरूको जीवन भन् भन् संकटमय हुन जान्छ । सुरुमा मजदूर र पूँजीपतिको बीच व्यक्तिगत तरिकाले हुने संघर्षले उत्तरोत्तर दुई वर्गहरूको बीच हुने संघर्षको रूप लिन थाल्छ । त्यसपछि मजदूर वर्गले पूँजीपतिको विरुद्ध संगठनहरू (मजदूर संघहरू) बनाउन थाल्दछन् । मजदूरीको दर कायम राख्नलाई उनीहरू संगठित हुन्छन्, समय-समयमा हुने यी विद्रोहहरूको निम्ति अगाडि देखि तयार रहनको निम्ति स्थायी सभाहरूको स्थापना गर्दछन् । यता उति हुने संघर्षले बेला-बेलामा विद्रोहको रूप लिन्छन् ।

कहिले काहीं मजदूरहरू विजयी हुन्छन्, तर केहीं समयको निम्ति मात्र । उनीहरूको संघर्षको सही फल तत्काल हुने नतिजामा निर्भर गर्दैन, यो निर्भर रहन्छ । मजदूरहरूको निरन्तर फैलिँदो एकतामा । आधुनिक उद्योग धन्दाहरूद्वारा विकास भएको यातायातको साधनहरूले विभिन्न ठाउँहरूको मजदूरलाई एक दोश्रोको सम्पर्कमा ल्याई दिन्छ र यसले मजदूरहरूको व्यापक एकताको काममा मद्दत मिल्छ । एउटै प्रकारको अनेक स्थानीय संघर्षहरू मिलाएर यिनीहरूलाई वर्गहरूको बीच एक राष्ट्रिय संघर्षको रूपमा संगठित गर्नको निम्ति ठीक यस्तै प्रकारको आपसी सम्पर्कको जरुरत थियो । तर हरेक वर्ग संघर्ष एक राजनैतिक संघर्ष हो । र त्यो एकता जसलाई प्राप्त गर्न मध्ययुगको व्यापारीहरूको निम्ति, कठिन बाटो घाटोले गर्दा, कयन शताब्दी लागेको थियो, आधुनिक सर्वहारा वर्गले रेल यातायातले गर्दा केही वर्षहरूमा नै प्राप्त गर्नेछन् ।

सर्वहाराहरूको एउटै वर्गको रूपमा संगठन र त्यसपछि एक राजनीतिक पार्टीको रूपमा संगठन मजदूरहरूको बीचमा आपसी होडले गर्दा बराबर बिग्रेर गएको छ । तर यो निरन्तर उठ्दछ, भन् बलियो, भन् सुदृढ र भन् शक्तिशाली भएर । यसले स्वयम् पूँजीपति वर्गको भित्री संघर्षको फाइदा उठाएर, मजदूरहरूको खास-खास अधिकारहरूलाई कानुनी रूपमा मनाई लिन्छ । बेलायतमा १० घण्टाको कामको दिनको कानून यसरी नै पास भएको थियो ।

पुरानो समाजको विभिन्न वर्गहरूको बीचमा आपसी टक्करले सबै मिलाएर र सर्वहारा वर्गको विकासलाई अनेक तरिकाले मद्दत पुऱ्याउँछन् । पूँजीपति वर्गले हर बखत आफूलाई कुनै न कुनै संघर्षमा फँसेको पाउँछन् । पहिले अभिजात वर्ग (सामन्ती) को हुकुमतको विरोधको, त्यसपछि स्वयम् पूँजीपति वर्गको त्यस अङ्गको विरोधमा जसको स्वार्थ उद्योगको प्रगतिको विपरीत हुन गएको छ र सधैंभरी विदेशी पूँजीपति वर्गसँग । यी सबै संघर्षहरूमा पूँजीपति वर्गले सर्वहारा वर्गसँग अपिल गर्न र उनीहरूको मद्दत माग्न करै लाग्छ । पूँजीपति वर्ग स्वयम्ले, त्यसकारण, सर्वहारावर्गलाई राजनीतिक तथा अरू आम शिक्षा दिन्छ, अर्को शब्दमा, यसले सर्वहारा वर्गलाई पूँजीपति वर्गसँग लड्ने हतियारले सुसज्जित गर्दछ ।

यस बाहेक, जसरी हामीले माथि हेरि सक्यौं उद्योग धन्दाको उन्नतिले गर्दा सबै जसो शासक वर्गहरू सर्वहारा वर्गमा खस्दछन् अथवा कम से कम उनीहरूको स्थिति माथि खतरा पैदा हुन्छ । यिनीहरूले पनि सर्वहारा वर्गमा शिक्षाको प्रकाश फैलाएर उनीहरूको प्रगतिमा मद्दत गर्छन् ।

अन्तमा, जब वर्ग संघर्ष निर्णायक घडीमा आइपुग्छ, शासक वर्गभिन्न, साँच्चै भन्नुपर्यो भने सम्पूर्ण समाजभिन्न भइरहेको टुटफुटको प्रक्रिया यति उग्र र स्पष्ट भएर आउँछ कि शासक वर्गको एक सानो अङ्ग शासक वर्गबाट अलग भएर क्रान्तिकारी वर्गसँग मिल्न आउँछ, जुन क्रान्तिकारी वर्गको हातमा भविष्य छ । यसै निमित्त जसरी सुरुको बेलामा सामन्तहरूको एक अङ्ग पूँजीपति वर्गसँग मिल्न गए, त्यसरी नै पूँजीपति वर्गको एक अङ्ग सर्वहारा वर्गसँग मिल्न जान्छ, र खासगरी, पूँजीपति वर्गबाट आएका सिद्धान्तकारहरूको त्यो अङ्ग जसले समाजको कुरा ऐतिहासिक प्रगतिलाई सैद्धान्तिक रूपले सम्झलिएका छन् । (उनीहरू सर्वहारा वर्गसँग मिल्न आउँछन् ।)

पूँजीपति वर्गको विरोधमा आज जति पनि वर्गहरू खडा छन् । उनीहरू मध्ये सर्वहारा वर्ग मात्रै वास्तविक रूपमा क्रान्तिकारी वर्ग हुन् । अरू वर्गहरू आधुनिक उद्योग धन्दाहरूको चपेटामा आएर म्हासिन थाल्दछन् र अन्तमा लोप भएर जान्छन्, यिनीहरू सबैबाट विशेष गरी र निश्चित रूपमा सर्वहारा वर्ग पैदा हुन्छन् ।

निम्न मध्यम वर्ग, साना-तिना कारखानावालहरू, दुकानदारहरू, कालिगढ, किसान, सबैले मध्यम वर्गको अङ्गको रूपमा आफ्नो अस्तित्व खतम हुन बाट बचनको लागि पूँजीपति वर्गको विरोधमा लड्दै छन् । यसै निम्ति उनीहरू क्रान्तिकारी होइनन् रुढीवादी हुन्छन् । यति मात्र होइन उनीहरू प्रतिक्रियावादी हुन्छन् कारण उनीहरूले इतिहासको चक्रलाई पछिल्लिर घुमाउने कोशिस गर्छन् । यदि संयोगले उनीहरू पनि कहिले क्रान्तिकारी हुन्छन् भने यसै निम्ति हुन्छन् कि उनीहरूले यो देख्दछन् कि चाँडै नै उनीहरू पनि सर्वहारा वर्गमा परिणत हुन गइरहेका छन् । यसरी उनीहरूले आफ्नो अहिले तत्कालीकको स्वार्थ होइन, भविष्यको स्वार्थ सुरक्षा गर्दछन् । उनीहरूले आफ्नो (वर्गीय) दृष्टिकोण छोडेर मजदूर वर्गको दृष्टिकोण अपनाई लिन्छन् ।

त्यो खतरनाक वर्ग जो समाजको मैल हुन्, जो पुरानो समाजको सबैभन्दा तल्लो तहहरूबाट उत्पन्न भएको र निष्क्रिय रूपले सड्दै गइरहेको जमात हुन्, कहीं कहीं सर्वहारा क्रान्तिले आन्दोलनमा खिचेर ल्याउँछन्, तर उनीहरूको जीवनको स्थितिले गर्दा अक्सर उनीहरू प्रतिक्रियावादीहरूको षड्यन्त्रमा भाडाको टड्को काम गर्नको निम्ति तयार रहन्छन् ।

सर्वहारा वर्गको जीवन स्थितिमा पुरानो समाजको स्थितिहरूको कुनै नाम निशान बाँकी रहँदैन । सर्वहारा वर्गसँग कुनै सम्पत्ति छैन । आफ्नो स्त्री र बच्चाहरूसँग उनीहरूको सम्बन्धमा पूँजीपति वर्गको पारिवारिक सम्बन्धहरूमा पाइने कुनै कुरो मेल खाँदैन । आधुनिक उद्योग धन्दाको कामले, पूँजीको आधुनिक गुलामीले उनीहरूको राष्ट्रिय चरित्रको सबै लक्षणहरूलाई नष्ट गरी दिएको छ, जुन गुलामी समान रूपले बेलायत, फ्रान्स, अमेरिका र जर्मनी सबै (पूँजीवादी) देशहरूमा पाइन्छ । कानून, नैतिकता, धर्म उनीहरूको निम्ति पूँजीवादी छल मात्र हुन्, जसको आँडमा पूँजीवादी स्वार्थ लुकिराखेको छ ।

आजसम्म जुन जुन वर्गको हात माथि परेका छन्, उनीहरू सबैले आफ्नो पहिलेदेखि पाएको प्रतिस्थालाई कायम राख्नको निम्ति पूरा समाजलाई आ-आफ्नो किसिमको शोषण व्यवस्थाको सिक्रीमा बाँधि राख्ने काम गरेका छन् । सर्वहारावर्ग त्यो वर्ग हो जसले पहिलेका हर प्रकारको शोषणको तरिकाहरूलाई खतम नगरिकन समाजको उत्पादन शक्तिहरूको मालिक बन्न सक्दैन । उनीहरूको आफ्नो सुनिश्चित र सुरक्षित गर्नुपर्ने केही छैन । निजी सम्पत्तिको पहिलेका सुरक्षा र सुनिश्चिततालाई खतम गर्नु नै उनीहरूको उद्देश्य हो ।

पहिलेका तमाम ऐतिहासिक आन्दोलनहरू अल्प संख्याको आन्दोलन रह्यो अथवा अल्प संख्याको फाइदाको निम्ति नै यस्तो आन्दोलनहरू भए । मजदूर वर्गको आन्दोलन विशाल बहुसंख्याको, विशाल बहुसंख्याको हीतमा चेतनशील र स्वतन्त्र आन्दोलन हो । सर्वहारा वर्ग हाम्रो वर्तमान समाजको सबैभन्दा तल्लो स्तर हो । उनीहरूले शासक

समाजको तमाम माथिल्लो पतराहरूलाई नपल्टाइकन, यसलाई हावामा नउडाइकन चलन सक्दैनन् र आफूलाई माथि उठाउन सक्दैनन् ।

पूँजीपति वर्गको विरुद्ध सर्वहारा वर्गको संघर्ष सार रूपमा नभए पनि यसको स्वरूप सुरुमा राष्ट्रिय संघर्ष नै हो । निश्चय नै हर देशको सर्वहारा वर्गले सर्वप्रथम आफ्नै देशको पूँजीपति वर्गसँग फछ्यर्छाई लिन पछि ।

सर्वहारा वर्गको विकासको आम खुद्किलोहरू चित्रण गर्दा, हामीले आजको समाजभित्र थोर-बहुत मात्रामा लुकी छिपीकन पर्दाभित्र चलने गृहयुद्धदेखि लिएर खुलेआम क्रान्ति फुट्ने बेलासम्म र जहाँ पुगेर पूँजीपति वर्गलाई जबरदस्त उखाडेर फ्याँकेर सर्वहारा वर्गको हुकुमतको निम्ति जग हाल्ने हो त्यसबेलासम्मको खाका खिच्यौं ।

जसरी हामीले माथि नै हेरि सक्थौं, आजसम्मको हर प्रकारको समाज व्यवस्था ठेचमीच गर्ने र ठिचोमिचोमा परेका वर्गहरूको बीचमा अन्तर्विरोधमा कायम रहेको छ । तर कुनै वर्गलाई दबाएर राख्नको निम्ति उनीहरूलाई यतिसम्म सुविधाहरू दिन करै लाग्छ जति पाएर उनीहरू कम से कम गुलामको रूपमा भए पनि जिउन सक्नु । अर्ध गुलामीको युगमा अर्ध-गुलामले कम्युनको सदस्यता प्राप्त गरेको थियो । यस्तै सामन्ती हुकुमी शासनमा निम्न पूँजीपति वर्ग पूँजीपति वर्ग बने । तर आधुनिक मजदूर वर्गको दशा बिल्कुल यस्को उल्टो छ । उद्योग धन्दाको प्रगतिको साथसाथै उनीहरू पनि माथि उठ्ने सट्टा उनीहरू आफ्नो वर्गको अस्तित्वको निम्ति चाहिने स्थिति भन्दा भन्नु तल गिर्दछन् । उनीहरू कंगाल भई जान्छन् र उनीहरूको दरिद्रता जनसंख्या र धन भन्दा छिटो बढ्छन् । यहाँ यो स्पष्ट हुन आउँछ कि पूँजीपति वर्गमा समाजमा शासक वर्ग हुने कुनै योग्यता छैन, र समाजमाथि यस्को अस्तित्वको निम्ति चाहिले स्थितिहरू अनिवार्य रूपमा लाड्ने कुनै क्षमता छैन । पूँजीपति वर्गसँग शासन गर्ने योग्यता छैन किन भने उनीहरूले आफ्नो गुलामलाई गुलामीको हालतमा पनि जिउने ग्यारेन्टी दिन सक्दैनन्, किन भने उनीहरूले मजदूरहरूको जीवन स्तरमा यस्तो गिरावट रोक्न सक्दैन जसको फलस्वरूप उनीहरूले मजदूर वर्गको कमाई खाने सट्टा उसलार्थ ख्वाउन करै लाग्छ । समाज यस्तो पूँजीपति वर्गको मातहत अब जिउन सक्दैन अर्को शब्दमा पूँजीपति वर्गको अस्तित्व अब समाजसँग मेल खाँदैन ।

पूँजीपति वर्गको जीवन तथा उनीहरूद्वारा शासन गर्नको निम्ति यो कुरा जरुरी छ कि पूँजी बनोस् र बढ्दै जाओस् । पूँजीको निम्ति ज्याला दर (मजदूरी कमाउने) श्रमको जरुरत छ । ज्यालादार श्रम पूर्णतया मजदूरहरूको आपसी होडमा निर्भर गर्दछ, पूँजीपति वर्गले नचाहेर पनि उद्योग धन्दाहरूको विकास गर्दछ, यसले गर्दा मजदूरहरूको आपसी होडद्वारा उत्पन्न मजदूरहरूको अल्गाव खतम भई जान्छ र यसको सट्टा एकतामा आधारित उनीहरूको क्रान्तिकारी संगठन पैदा हुन्छ । यसरी उद्योग धन्दाहरूको विकासले पूँजीपति वर्गको पाइताला मुनिबाट त्यस्को आधार खतम गरी दिन्छ, जसको आधारमा

उनीहरूले उत्पादन र शोषण गर्दछन् । यसै निम्ति पूँजीपति वर्गले पैदा गरेको सबैभन्दा ठूलो चीज हो आफ्नै च्यान खन्नेहरू । पूँजीपति वर्गको पतन र सर्वहारा वर्गको विजय समान रूपले निश्चित छ ।

सर्वहारा वर्ग र कम्युनिष्टहरू

समग्र रूपले कम्युनिष्टहरूको सर्वहारा वर्गसँग के सम्बन्ध छ ?

कम्युनिष्टहरूले अरू मजदूर पार्टीहरूको विरोधमा अलग्गै पार्टी बनाउँदैन ।

उनीहरूको मजदूर वर्गको हीतभन्दा अलग अरू कुनै उद्देश्य हुँदैन ।

सर्वहारा वर्गको आन्दोलन चलाउन र यसलाई खास रूप दिनको निम्ति उनीहरूले आफ्नो कुनै संकीर्णतावादी सिद्धान्त निकाल्दैन ।

कम्युनिष्टहरू र अरू मजदूर पार्टीहरूमा खालि यही फरक छ कि (क) विभिन्न देशहरूको मजदूरहरूको राष्ट्रिय संघर्षहरूमा कम्युनिष्टहरूले राष्ट्रियताको तमाम भेदभाव छोडेर सम्पूर्ण सर्वहारा वर्गको साजा हीतहरूलाई देखाएर यसलाई अगाडि ल्याउँछन् । (ख) पूँजीपति वर्गको विरुद्ध सर्वहारा वर्गको संघर्षको विकास जुन विभिन्न मंजिलहरू पार गर्दै अगाडि बढ्छन् तिनीहरू सबैमा हर बखत र हर ठाउँमा कम्युनिष्टहरूको पूरा आन्दोलनको हीतहरूलाई प्रतिनिधित्व गर्दछन् ।

यसै निम्ति कम्युनिष्टहरू एकातिर त व्यावहारिक रूपमा हरेक देशको मजदूर वर्गको पार्टीहरूको सबैभन्दा अगाडि बढेको र दृढ अङ्ग हुन्, जसले अरूहरू सबैलाई अगाडि बढाउँछ र अर्कातिर विशाल मजदूर वर्गको अपेक्षा (भन्दा) उनीहरूले, सैद्धान्तिक रूपले, सर्वहारा आन्दोलनलाई कुन बाटोमा लैजाने, कसरी लैजाने र यसको अन्तिम आम नतिजा के हुने भन्ने कुरोहरू स्पष्टसँग सम्झने क्षमता राख्दछ ।

कम्युनिष्टहरूको र अरू सर्वहारा पार्टीहरूको तत्कालीक उद्देश्य एउटै हो, तमाम मजदूरहरूलाई एउटै वर्गको रूपमा संगठित गर्नु, पूँजीवादी प्रभुत्वको तख्ता पल्टाउनु र सर्वहारा वर्गद्वारा राजनीतिक सत्ता जितेर लिनु ।

कम्युनिष्टको सैद्धान्तिक निचोड कुनै एउटा विश्वको भावी सुधारकले पत्ता लगाएको या निकालेको विचारहरू र सिद्धान्तमा आधारित छैन ।

कम्युनिष्ट सिद्धान्तहरूले खालि आजकल चलिरहेको वर्ग संघर्षहरू तथा हाम्रै आखाँ सामुन्ने घटिरहेको ऐतिहासिक संघर्षहरूबाट निकलेको व्यावहारिक सम्बन्धलाई आम रूपले व्यक्त गर्दछ । आजकलको सम्पत्ति सम्बन्धहरूलाई मेटाउनु कम्युनिज्मको विशेष लक्षण होइन ।

बितेको जमानाहरूमा ऐतिहासिक परिस्थितिहरूको परिवर्तनको फलस्वरूप भएको ऐतिहासिक परिवर्तनहरूले गर्दा तमाम सम्पत्ति सम्बन्धहरूमा बार बार परिवर्तनहरू आएका छन् ।

उदाहरणार्थ, फ्रान्सको क्रान्तिले सामन्ती सम्पत्ति खतम गरी पूँजीवादी सम्पत्ति स्थापना गरेको छ ।

कम्युनिज्मको विशेष लक्षण आम रूपले सम्पत्ति नै खतम गर्ने नभई पूँजीवादी सम्पत्ति खतम गर्नु हो । तर आधुनिक पूँजीवादी निजी सम्पत्ति त उत्पादन गर्ने र उत्पादनलाई हडप्ने व्यवस्थाको अन्तिम र सबैभन्दा पूर्ण रूप हो, यो सम्पत्ति वर्ग विरोध र मुठ्ठीभरद्वारा धेरै सारा माथि गरिने शोषणमाथि आधारित छ ।

यस मानेमा, कम्युनिष्टहरूको सिद्धान्तलाई एउटै वाक्यमा भन्ने हो भने यसरी भन्न सकिन्छ, 'निजी सम्पत्तिलाई खतम गर्नु ।'

हामी कम्युनिष्टहरू माथि आरोप लगाइन्छ कि हामीहरू स्वयम् आफ्नै मेहनतको फलस्वरूप प्राप्त हुने सम्पत्तिको अधिकारलाई खतम गर्न चाहन्छन्, कि हामी उनीहरूबाट त्यो सम्पत्ति प्राप्त गर्ने अधिकार खोस्न चाहन्छन्, जो नै तमाम व्यक्तिगत स्वतन्त्रता, क्रियाशीलता र स्वाधीनताको मूल आधार हो भनिन्छ ।

कडा मेहनत गरी कमाइएको, आफैले आफ्नो मेहनतद्वारा कमाएको सम्पत्ति । के तपाईंहरूको मतलब ती निम्न कालिगढहरू र सानातिना किसानहरूको सम्पत्ति बारे हो, जो पूँजीवादी युगभन्दा पहिलेको सम्पत्तिको रूप हो ? यसलाई नष्ट गर्नु कुनै जरुरी छैन । उद्योग धन्दाको विकासले यसलाई पहिले नै हदसम्म खतम गरिसकेको छ र अहिले पनि यसलाई दिनदिनै खतम गर्दैछ । अथवा तपाईंको मतलब आधुनिक पूँजीवादी निजी सम्पत्तिसँग हो ?

तर के मजदूरी कमाउने श्रमले मजदूरको निम्ति पनि केही सम्पत्ति पैदा गर्न सक्दछ ? एक रत्ति पनि सक्दैन । यसले पूँजीको निर्माण गर्दछ, अर्थात् त्यस किसिमको सम्पत्ति निर्माण गर्दछ जसले मजदूरी कमाउने श्रमको शोषण गर्दछ, र जसको बढ्ने एउटै शर्त हो कि यसद्वारा अझ शोषण गर्नको निम्ति नयाँ मजदूरी कमाउने श्रम उत्पन्न गरोस् । सम्पत्तिको आजको रूप पूँजी र मजदूरी कमाउने-श्रमको बीचको अन्तर विरोधमा आधारित छ । हामीहरू यस अन्तरविरोधको दुवै पक्ष माथि जाँच बुझ गरौं ।

पूँजीपति बन्नुको माने बिसुद्ध रूपले उत्पादनमा व्यक्तिगत स्थान मात्र प्राप्त गर्नु नभई, सामाजिक स्थान पनि प्राप्त गर्नु हो । पूँजी सामुहिक रूपले उत्पादन भएको वस्तु

हो, र समाजको धेरै सदस्यहरूको काम कारवाहीले, होइन-होइन, अन्तसम्म गएर हेर्ने हो भने, समाजको सम्पूर्ण सदस्यहरूको संयुक्त काम-कारवाहीले मात्र चालु रहने कुरो हो ।

यसै निम्ति पूँजी व्यक्तिगत होइन, सामाजिक शक्ति हो ।

त्यसैकारण, जब पूँजी साजा सम्पत्ति, अर्थात् समाजको सम्पूर्ण सदस्यहरूको सम्पत्तिमा बदलिन्छ, यसले निजी सम्पत्तिलाई सामाजिक सम्पत्तिमा बदल्दैन । यसले सम्पत्तिको सामाजिक चरित्र मात्र बदल्ने हो । यसको वर्ग चरित्र खतम हुन्छ ।

अब हामी मजदूरी कमाउने श्रम माथि विचार गरौं ।

मजदूरी कमाउने श्रमको सालाखाला मूल्य हो न्यूनतम मजदूरी अर्थात् ज्यूने साधनको त्यति मात्रा, जति मात्रा एक मजदूरलाई मजदूरको रूपमा मिलाई सम्म राख्न लाई बिल्कुल जरुरी होस् । त्यसकारण एक मजदूरी कमाउने श्रमिकले आफ्नो परिश्रमद्वारा त्यति नै पाउँछ, जतिले ऊ बाँच्नसम्म सक्छ र सन्तान उत्पन्न गर्न सक्छ । हामीहरू कुनै हालतमा पनि यो श्रमको उत्पादनहरूबाट हुने व्यक्तिगत कमाई खतम गर्न चाहँदैनौं, जुन कमाई मनुष्य जीवन कायम राख्न र सन्तान उत्पन्न गर्नको निम्ति गरिन्छ र जसबाट यस्तो बचतको कुनै सम्भावना छैन जुन बचतले अर्काको त्यो दुःखद् चरित्र हो, जस अन्तर्गत मजदूर खालि पूँजी बढाउनको निम्ति बाँच्दछ र उनलाई त्यहीँसम्म मात्र बाँच्न दिन्छ, जहाँसम्म शासक वर्गको स्वार्थ पूरा गर्नको निम्ति यो जरुरत हुन्छ ।

पूँजीवादी समाजमा जीवित श्रम (मजदूरहरूको श्रम) सञ्चित श्रम (श्रमद्वारा बनेको माल सामान) बढाउने एक साधन मात्र हो । कम्युनिष्ट समाजमा सञ्चित श्रम मजदूर वर्गको जिन्दगीलाई व्यापक, सम्पन्न र उन्नत बनाउने साधन हो ।

त्यसैकारण पूँजीवादी समाजमा वर्तमान (हाल चालु समय) माथि अतित (बितेको समय)ले काबु राखेको हुन्छ । कम्युनिष्ट समाजमा अतित माथि वर्तमानले कब्जा जमाएको हुन्छ । पूँजीवादी समाजमा पूँजी स्वतन्त्र हुन्छ र यसको अलग व्यक्तित्व हुन्छ, जबकि जीवित मनुष्य पराधीन हुन्छ र उनीहरूको अलग व्यक्तित्व हुँदैन ।

फेरी पनि पूँजीपति वर्गको भनाई छ कि यस स्थितिलाई खतम गर्नु व्यक्तित्व र स्वतन्त्रतालाई खतम गर्नु हो । कुरा ठीक नै हो । यसमा कुनै सन्देह छैन कि यसको उद्देश्य पूँजीवादी व्यक्तित्व, पूँजीवादी स्वतन्त्रता र पूँजीवादी आजादीलाई जड-मूलदेखि खतम गर्नु ।

उत्पादनको आजको पूँजीवादी स्थितिमा स्वतन्त्रताको मतलब हो स्वतन्त्र व्यापार, स्वतन्त्र खरिद-बिक्री ।

तर यदि खरिद-बिक्री लोप भएर जान्छ भने स्वतन्त्र खरिद-बिक्री पनि लोप भएर जान्छ । हाम्रो पूँजीपति वर्गको स्वतन्त्र खरिद-बिक्रीको कुरा र आम स्वतन्त्रता बारे उनीहरूको ठूलठूला कुराहरूलाई यदि मध्ययुगको कुण्ठित खरिद-बिक्री र मध्यकालीन युगको बन्धनमा परेको व्यापारीहरूसँग तुलना गर्ने हो भने कुनै माने राख्दछ, तर जब बिक्रीलाई खतम गर्ने, उत्पादनको पूँजीवादी स्थितिलाई खतम गर्ने र पूँजीपति वर्गलाई नै खतम गर्ने कम्युनिष्टहरूको योजनाको विरोधमा यी कुराहरू गरिन्छ, यसको कुनै मतलब रहन जाँदैन ।

तपाईंहरू निजी सम्पत्ति खतम गर्ने हाम्रो विचारदेखि तर्सनु हुन्छ । तर तपाईंहरूको आजको समाजमा १० जनामा ९ जना जनताको निजी सम्पत्ति अघि नै खतम भइसकेको छ, यी १० जना मध्ये ९ जनाको हातमा सम्पत्ति नहुनाले नै मुट्टिभरको हातमा सम्पत्ति जमा हुन गएको हो । हातमा सम्पत्ति रहन नदिई बन्न गएको सम्पत्ति खतम गर्ने विचार राख्यो भने तपाईंहरू हामीलाई कोसुनु हुन्छ ।

एउटै शब्दमा भन्ने हो भने तपाईंहरू हामीहरूलाई तपाईंको सम्पत्ति खतम गर्न खोज्यो भनी कोसुनु हुन्छ । बिल्कुल सही ! हाम्रो इरादा यही हो ।

तपाईंको भनाई हो जसै श्रमलाई पूँजी, पैसा अथवा किराया जस्तो एकाधिकार कायम गर्न सकिने कुनै सामाजिक शक्तिमा बदल सकिन्न अर्थात जसै निजी सम्पत्ति, पूँजीवादी सम्पत्ति, पूँजीमा परिणत गर्न सकिन्न त्यसबेला देखि, तपाईंहरू भन्नुहुन्छ, व्यक्तित्व नै खतम भयो ।

त्यसकारण, तपाईंहरूले मान्नु पर्छ कि 'व्यक्ति' भन्नाले तपाईंको विचारमा पूँजीपति भन्दा अरु कुनै हुन सक्दैन, सम्पत्तिको मध्यम वर्गीय मालिक भन्दा अरु हुन सक्दैन । यसप्रकारको व्यक्तिलाई अवश्य बाटोबाट हटाउनु पर्छ, (यस्तो व्यक्तित्वको अस्तित्वलाई) असम्भव पारी दिनु पर्छ ।

समाजको उत्पादनलाई उपभोग गर्नबाट कम्युनिज्म कसैलाई पनि बञ्चित गर्दैन, उसले बञ्चित गर्न चाहेको कुरो यो हो कि यस्तो कमाईबाट अर्काको परिश्रमको शोषण गर्ने शक्ति ।

यो आपत्ति गरिन्छ कि निजी सम्पत्ति खतम गरियो भने सम्पूर्ण कामकाज बन्द हुनेछ र विश्वव्यापी रूपमा आलस्य फैलिनेछ ।

यदि यो कुरो सही हो भने पूँजीवादी समाज आलस्यले गर्दा धेरै अगाडि नै रसातलमा धँसी जानु पर्थ्यो किन भने यस समाजमा जसले काम गर्छन् उसले त केही

पाउँदैन र सम्पत्ति जसको हातमा रहन्छ, उनीहरूले काम गर्दैनन् । वास्तवमा यो पूरा तर्क यही गडबड घोटालाको अर्को प्रमाण मात्र हो कि यदि पूँजी रहँदैन भने मजदूरीको व्यवस्था पनि खतम हुन जानेछ ।

वस्तुहरूको उत्पादन र उपभोग गर्ने कम्युनिष्टहरूको तरिकाको सम्बन्धमा जो आरोप लगाइएका छन्, उही आरोप उसै तरह बौद्धिक रचनाहरूको सृष्टि र उपभोगको कम्युनिष्ट तरिकाको सम्बन्धमा पनि लगाइएको छ । जसरी वर्ग-सम्पत्ति लो भएर गयो भने पूँजीपति वर्गको नजरमा संस्कृति लोप भएर जानु सम्पूर्ण संस्कृति नै लोप भएर जानु बराबर हो ।

त्यो संस्कृति, जो नाश होला भनी उनीहरू रुन धुन गदर्छन्, असंख्या बहुसंख्यक जनताको निम्ति मेशिन जस्तै काम गर्ने तालिम मात्र हो ।

तर हामीहरूसँग भगडा गरेर कुनै फाइदा हुने छैन जबसम्म पूँजीवादी सम्पत्ति उन्मूलन गर्ने हाम्रो इरादालाई तपाईंहरू पूँजीवादी धारणाअनुसार अजादी, संस्कृति, कानून इत्यादीको मापदण्डले नाप्नु हुन्छ । तपाईंहरूको विचार स्वयम् पूँजीवादी उत्पादन र पूँजीवादी सम्पत्तिको स्थितिहरूबाट निकलेको हो, जसरी तपाईंहरूको कानून केवल तपाईंहरूको वर्गको इच्छा मात्र हो जसलाई कानून बनाएर तपाईंहरूले सबै माथि लाडिदिएको छ । यो एउटा यस्तो इच्छा हो जसको मूल चरित्र र दिशा तपाईंहरूको वर्गको अस्तित्वको निम्ति आवश्यक स्थितिहरूद्वारा निर्धारित भएको हुन्छ ।

जुन स्वार्थ पूर्ण भ्रम बस तपाईंहरूको आफ्नो आधुनिक उत्पादन पद्धति र सम्पत्तिको स्वरूपबाट निकलेको समाज व्यवस्थालाई उत्पादनको प्रगतिको दौरान देखा पर्ने र फेरी लोप भएर जाने ऐतिहासिक सम्बन्धहरूलाई तपाईंहरू प्रकृति र ज्ञानको सत्य सनातन व्यवस्था भन्नु हुन्छ । यस्तो भ्रम केवल तपाईंहरूको आफ्नो वर्गको मात्र विशेषता होइन । तपाईंहरू भन्दा पहिलेका अरू सबै शासक वर्गहरू (चाहे तिनीहरू सामन्त वर्ग हुन् अथवा दासका मालिक वर्ग हुन्) पनि यस्तै श्रमको शिकार थिए । प्राचीन युगको सम्पत्ति व्यवस्थाको सम्बन्धमा जुन कुरो तपाईंहरू स्पष्टसँग मान्नु हुन्छ, सामन्ती जमानाको सम्पत्ति व्यवस्थाको सम्बन्धमा पनि जुन कुरो तपाईंहरू स्वीकार गर्नुहुन्छ, तपाईंहरूद्वारा आफ्नो पूँजीवादी सम्पत्ति व्यवस्थाको सम्बन्धमा यो कुरो मान्नु तपाईंहरूको निम्ति निश्चित रूपले अपराध मानिएको छ ।

परिवारलाई नाश गर्नु ! कम्युनिष्टहरूको यस बदनाम प्रस्तावदेखि त कट्टरभन्दा कट्टर उग्रवादीलाई पनि भौँक चल्छ ।

आजकलको परिवार, पूँजीवादी परिवार कुन आधारमा टिकेको छ ? पूँजीमा, व्यक्तिगत फाइदानमा । पूर्ण रूपले विकसित रूपमा यस्तो परिवार पूँजीपति वर्गमा मात्र

पाइन्छ । तर यस स्थितिको पूरकको रूपमा अर्कातिर हामी देख्दछौं कि मजदूरहरूमा परिवार भन्ने कुरोको नाम निशान पनि मिटेर गएको छ, र सार्वजनिक वेश्यावृत्ति देखापरेको छ ।

यसको पूरक खतम भएपछि (अर्थात् मजदूरहरूको परिवार नहुने स्थिति खतम भएपछि र सार्वजनिक वेश्यावृत्ति खतम भएपछि) र दुबै कुरो निश्चय नै खतम भएर जाने छन् पनि, पूँजीवादी परिवार (पूँजी र व्यक्तिगत नाफामा आधारित परिवार) निश्चय पनि लोप भएर जानेछन् ।

के तपाईंहरू हामीलाई माता-पिताहरूद्वारा केटाकेटीहरूको शोषण रोक्न चाहने भनेर आरोप लगाउनु हुन्छ ? यदि यो अपराध हो भने यो अपराध स्वीकार गर्न हामी तयार छौं ।

र तपाईंहरूको शिक्षा ! के त्यो पनि सामाजिक नै होइन ? के त्यसको स्वरूप तपाईंहरूको सामाजिक स्थितिहरूद्वारा निर्धारित गरिँदैन ? र के स्कूलहरू आदिको माध्यमबाट प्रत्यक्ष या अप्रत्यक्ष रूपले समाजको हस्तक्षेप हुँदैन ? समाजद्वारा शिक्षा सञ्चालन गर्ने प्रथालाई कम्युनिष्टहरूले निकालेको होइन । कम्युनिष्टहरूले त खालि यस सञ्चालनको रूप बदल्न चाहन्छन् र शिक्षालाई शासक वर्गको प्रभावबाट मुक्त गर्न चाहन्छन् ।

परिवार र शिक्षा, माता-पिता तथा बच्चाहरूको पवित्र सम्बन्धको बारेमा पूँजीवादी शब्द-जात, आधुनिक उद्योग कल-कारखानाहरूको विकासले गर्दा अरू अझ विभन्स र अरूचिकर हुन गएको छ, किनभने यस विकासले मजदूरहरूको सबै पारिवारिक सम्बन्धहरूलाई छिन्नभिन्न गरिदिएको छ र उनीहरूको केटाकेटीहरूलाई सामान्य खरिद बिक्रीको वस्तुहरू र श्रमको औजारमा परिणत गरिदिएको छ ।

तर, पूँजीपति वर्ग सबका सब एकै स्वरमा चिल्लाउँ छन् कि तिमी कम्युनिष्टहरूले त आईमाईहरूलाई समाजको साजा सम्पत्ति बनाई दिन्छौं । (पूँजीपति वर्गले यस्तो पनि भन्छन् ? यसको कारण के हो भने) पूँजीपति वर्ग आफ्नो पत्नीलाई खालि एउटा उत्पादनको साधन सम्झन्छन् । उनीहरूले यो सुनिराखेको छ कि कम्युनिष्ट समाजमा उत्पादनको औजारहरूलाई सबैले साजा रूपले उपयोग गर्ने छन्, र स्वभावतः उनीहरूले यो भन्दा अरू निचोड निकाल्न सक्दैनन् कि त्यस समाजमा आईमाईहरू पनि सबैको साजा सम्पत्ति हुने छन् ।

उनीहरूले स्वप्नमा पनि यो सोच्न सक्दैनन् कि हाम्रो मुख्य उद्देश्य हो आईमाईहरूलाई उत्पादनको औजार सम्झिने स्थितिलाई खतम गर्नु ।

कम्युनिष्टहरूले आईमाईहरूलाई खुलेआम र कानुनी तौरले सबैको साजा सम्पत्ति बनाईदिने छन् भन्ने भूठ कुरा गरेर हाम्रो पूँजीपतिहरू आफूलाई ठूलो सदाचारी भन्ठानेर रिसाउँछन् । तर वास्तवमा उनीहरूको यो रिस भन्दा हाँसो लाग्ने कुरो अरु केही छैन । कम्युनिष्टहरूलाई कुनै जरुरत छैन कि स्त्रीहरूलाई साजा सम्पत्ति बनाउन् । भण्डै अनादिकालदेखि नै यो प्रथा चलिआएको छ ।

हाम्रो पूँजीपतिहरू आफ्नो अधिनमा रहेको मजदूरहरूको बहुवेटीहरूको इज्जत लुटेर पनि सन्तुष्ट नभई, वेश्याहरूको त कुरै छोडिदिउँ, एक दोश्रोको पत्नीहरूलाई फकाउनु उनीहरूलाई विशेष मज्जा लाग्दछ ।

पूँजीवादी विवाह साँच्चै भन्ने हो भने साजा पत्नीहरूको एउटा व्यवस्था हो र यसरी ज्यादा से ज्यादा कम्युनिष्टहरू माथि यो आरोप लगाउन सकिन्छ कि उनीहरू यस आजकलको यो ढोंगपूर्ण र गुप्त प्रथालाई खुला, कानुनी रूप दिन चाहन्छन् । बाँकी यो कुरो स्वतः स्पष्ट छ कि उत्पादनको आजकलको तरिका खतम भएर गएपछि, त्यस तरिकाले पैदा हुने स्त्रीहरूको साजा पत्नीत्वको स्थिति पनि मिटेर जानेछ, अर्थात् लुकी छिपीकनया खुलेआम हर प्रकारको वेश्यावृत्ति खतम भइ जानेछन् ।

कम्युनिष्टहरू माथि यो पनि आरोप लगाइन्छ कि उनीहरू देशहरू र जातिहरूको भेदभाव मेटाउन चाहन्छन् ।

कम्युनिष्टहरूको कुनै देश छैन । जुन कुरो उनीहरूसँग छँदै छैन त्यसलाई उनीहरूसँग कसले छिन्न सक्दछ ? फेरी पनि मजदूरहरू एक मानेमा राष्ट्रवादी हुन् कारण सबैभन्दा पहिले उनीहरूले आ-आफ्नो देशमा नै आफ्नो राजनीतिक सत्ता कायम गर्नुछ । उनीहरूले आफ्नो देशको शासक वर्ग बन्नुछ, उनीहरूले स्वयं राष्ट्र बन्नुछ । तर यो राष्ट्रियता पूँजीवादी राष्ट्रियता भन्दा भिन्न छ ।

पूँजीवादको विकासको साथसाथै, व्यापारिक स्वतन्त्रताले गर्दा र साथै विश्व बजारले गर्दा, समान प्रकारको उत्पादनको तरिकाले गर्दा यही अनुकूलको जीवन स्थितिमा जातीय पृथकताहरू र जनताहरूको बीचको अन्तरविरोध दिन दुना रात चौगुना लोप भएर गइरहेका छन् ।

मजदूर वर्गको शासनमा यो भेद र आपसी विरोध भैँ छिटो छिटो लोप भएर जानेछन् । सर्वहारा वर्गको मुक्तिको पहिलो शर्त कि कमसे कम मुख्य-मुख्य सभ्य देशहरूको संयुक्त कारवाही होस् ।

जुन अनुपातमा एक व्यक्तिद्वारा अरुमाथिको शोषण खतम हुनेछ, उही अनुपातमा एक राष्ट्रद्वारा अरु राष्ट्र माथिको शोषणको अन्त हुन्छ । एक राष्ट्र भित्र जुन अनुपातमा

वर्गहरूको बीच अन्तरविरोध लोप भएर जानेछ, उही अनुपातमा एक राष्ट्रको अर्को राष्ट्रसँग दुश्मनी खतम भएर जानेछ ।

कम्युनिष्टको विरोधमा बाँकी अरू धार्मिक, दार्शनिक र आमतौरले विचारधारात्मक दृष्टिले जुन अभियोगहरू लगाइएका छन् तिनीहरूमाथि गम्भीरतापूर्वक विचार गर्न लायक किसिमको छैन ।

के यो जान्नुको निम्ति कुनै अन्तर्यामी हुने जरुरत छ कि मानिसको भौतिक अस्तित्वको स्थितिहरू, उनको सामाजिक सम्बन्धहरू र उनको सामाजिक जीवनको हरेक परिवर्तनको साथै उनको विचार, उसको दृष्टिकोण र अवधारणाहरूमा, एउटै शब्दमा भन्ने हो भने उसको चेतनामा परिवर्तन आउँछ ?

मानवीय विचारको इतिहासले यस बाहेक के अरू कुनै साबित गर्छ कि जुन अनुपातमा भौतिक उत्पादनको रूपमा परिवर्तन हुन्छ उही अनुपातमा उसको बौद्धिक उत्पादनको रूपमा पनि परिवर्तन हुँदै जान्छ ? हरेक युगमा शासक वर्गको विचार नै आफ्नो युगको प्रचलित विचार रहेर आएको छ ।

जब मानिसहरूले समाजलाई क्रान्तिकारी ढङ्गले परिवर्तन गर्ने विचार बारे कुरा गर्दछन्, उनीहरूले यस तथ्यलाई नै व्यक्त गरेका छन् कि पुरानो समाजभित्र नयाँ समाजको बिउ बन्न लागेको छ र जीवनको पुरानो परिस्थितिहरूको साथसाथै लोप भएर जान्छ ।

पुरानो दुनियाँ खतम हुन लागेको बेला, (पाश्चात्य देशमा) पुरानो धर्मलाई ईसाई धर्मले हराई दियो । १८ औँ शताब्दीमा जब बुद्धिवादीहरूको अगाडि ईसाई धर्मको विचारले हार खाए त्यसबेला क्रान्तिकारी पूँजीपति वर्गको विरोधमा भएको जीवन मृत्युको लडाईँमा सामन्ती समाज हारिसकेको थियो । धार्मिक स्वतन्त्रता र अन्तस्करणको स्वतन्त्रताको कुराहरूले खालि यो कुरोलाई नै जाहेर गरिरहेको थियो कि ज्ञानको क्षेत्रमा स्वतन्त्र प्रतियोगिताको बोलवाला चलि सकेको थियो ।

भनिनेछ कि, निश्चय नै इतिहासको विकास क्रममा धार्मिक, नैतिक, दार्शनिक र कानूनसम्बन्धी विचार बदल्दै आएका छन्, तर यी परिवर्तनहरू भएर पनि धर्म, नैतिकता, दर्शन, राजनीतिक विज्ञान र कानून निरन्तर कायम रहे ।

‘यसबाहेक स्वतन्त्रता, न्याय इत्यादी यस्तो शाश्वत सत्य पनि छन् जो हर समाजमा समान रूपले रहेर आएको छ । तर साम्यवादले यी शाश्वत सत्यहरूलाई नयाँ आधारमा खडा गर्ने सट्टा यी शाश्वत सत्यलाई नै खतम गर्दछ, धर्मलाई मिटाई दिन्छ, यसै निम्ति यसले त पुरानो ऐतिहासिक अनुभवहरूको विरोधमा काम गर्छ ।’

यो आरोपको खास तलब के हुन आउँछ ? पहिलेका सबै समाजहरूको इतिहास वर्ग विरोधहरूको विकासको इतिहास हो, जुन विरोधले विभिन्न रूपहरू धारण गरेका छन् ।

यी वर्ग विरोधहरूले जुन सुकै रूप लिएको होस् । पुरानो जमानाहरू सबैमा एक कुरो समान छ, त्यो हो समाजको एक अङ्गमाथि अर्को अङ्गको शोषण । तब कुनै आश्चर्य छैन कि पुरानो जमानाहरूको सामाजिक चेतना, आफ्नो विभिन्नताहरू र विविधताको बावजुद, कुनै खास साजा रूपहरू भित्र नै चल्दछ । जुन कुरो वर्गहरूको बीचको अन्तर विरोधहरू पूर्ण रूपले मेटिनुभन्दा पहिले लोप हुने छैन ।

कम्युनिष्ट क्रान्ति समाजको परम्परागत सम्पत्ति सम्बन्ध माथि सबैभन्दा ठूलो प्रहार हो । अनि यसमा के आश्चर्य कि यसले गर्दा समाजको परम्परागत विचारहरू माथि पनि सबैभन्दा ठूलो प्रहार हुन्छ ।

तर, हामीहरू अब कम्युनिज्मको विरोधमा पूँजीपतिहरूको आरोपहरूको गन्थन यही खतम गरौं ।

माथि हामीले हेरि सक्यौं कि मजदूर क्रान्तिको पहिलो कदम हो मजदूर वर्गको हुकुमत कायम गर्नु प्रजातन्त्रको लडाईंमा विजय हासिल गर्नु ।

सर्वहारा वर्गले आफ्नो राजनीतिक सम्प्रभुताको प्रयोग गरेर, एक एक गर्दै पूँजीपति वर्गको हातबाट सम्पूर्ण पूँजी खोसि लिनेछ, शासक वर्गको रूपमा संगठित सर्वहारा वर्गको राज्यको हातमा उत्पादनको सबै साधनहरू केन्द्रित गर्नेछ, र जति सक्यो उति छिटो कूल मिसाएर उत्पादन शक्तिहरू बढाउने छ ।

निसन्देह, सुरुमा, यो काम सम्पत्ति बारेको अधिकारहरू र पूँजीवादी उत्पादन पद्धति माथि जबर्दस्त प्रहार नगरी काम चल्दैन । त्यसकारण यस्तो उपायहरू नभई हुने छैन, जुन आर्थिक दृष्टिले अपर्याप्त र अनुचित जस्तो लाग्छ, पुरानो समाज व्यवस्थामाथि अभ्र अरू हमला गर्न आवश्यक हुनेछ ताकि उत्पादन प्रणालीमा पूर्ण रूपले क्रान्ति ल्याउन सकोस् ।

निश्चय नै अलग-अलग देशहरूमा यी उपायहरू अलग-अलग किसिमको हुनेछ । फेरी पनि सबैभन्दा उन्नत देशहरूमा निम्नलिखित कुरोहरू आमतौरले लागू हुनेछन् ।

१. भू-सम्पत्तिको उन्मूलन र यसबाट आउने तिरो सार्वजनिक काममा लगाउनु ।

२. अति प्रगतिशील (बढ्दो आमदानीअनुसार बढ्दै जाने) अथवा क्रमागत आरोही आयकर ।
३. सबै प्रकारको उत्तराधिकारको हक खतम गर्नु ।
४. देश छोडी जानेहरू र विद्रोहीहरूको सम्पत्ति जफत गर्नु ।
५. राज्यको पूँजीले राष्ट्रिय बैंक खोलेर ऋण कर्जाको सबै काम राज्यको हातमा केन्द्रित गर्नु र बैंकमाथि राज्यको एकलौटी अधिकार कायम गर्नु ।
६. डाक-तार र यातायातको साधनहरू माथि राज्यको पूरा अधिकार कायम गर्नु ।
७. एक आम योजना बनाएर राज्यको तमाम उद्योग धन्दाहरू र उत्पादन साधनहरू फैलाएर लैजानु, पति जमिनहरू आबाद गरी जमिनलाई अधिक उब्जाउ गराउनु ।
८. सबैको निम्ति समान रूपले कामको जिम्मा दिनु । उद्योग धन्दाहरू चलाउनको निम्ति र खास गरी खेतिको निम्ति जनतालाई संगठित गर्नु ।
९. कृषि कार्यलाई उद्योग धन्दासँग मिलाई दिनु । देशको जनसंख्यालाई समान रूपले बाँडेर शहर र देहात (गाउँ पहाड)को बीचको भेदलाई क्रमशः मेटाउनु ।
१०. सार्वजनिक स्कूलहरूमा सम्पूर्ण बालबालिकाहरूको निम्ति मुफ्त शिक्षाको इन्तजाम गर्नु । आज चलेको रूपमा केटाकेटीहरूलाई कारखानाहरूमा काम गराउने प्रथा खतम गर्नु । शिक्षालाई औद्योगिक उत्पादनसँग मिलाउनु इत्यादी ।

विकास क्रमको दौरान, जब वर्ग विभेद मेटिने छ र सम्पूर्ण उत्पादन सम्पूर्ण राष्ट्रको विशाल संगठनको हातमा केन्द्रित हुनेछ, तब सार्वजनिक सत्ताको आफ्नो राजनीतिक चरित्र खतम हुनेछ । राजनीतिक सत्ता, यस शब्दको असली अर्थमा, खालि एक वर्गद्वारा अर्को वर्ग माथि उत्पीडन गर्ने संगठित शक्तिको नाउँ हो । पूँजीपति वर्गको विरोधमा आफ्नो संघर्षको दौरान, परिस्थितिले मजबुर भएर, सर्वहाराहरूले यदि आफूलाई एक वर्गको रूपमा संगठित गर्नुपर्छ र यदि क्रान्तिद्वारा उनीहरूले स्वयम् आफूलाई एक शासक वर्ग बनाई लिन्छ भने र यसरी उत्पादनको पुरानो स्थितिहरूलाई जबरजस्ती अन्त गरिदिन्छ भने ती स्थितिहरूको साथसाथै त्यो वर्ग विरोधहरूको अस्तित्व र आमतौरले, खुद वर्गहरूको अस्तित्वको स्थितिहरू खतम गरी दिनेछ र यसरी एक वर्गको रूपमा स्वयं आफ्नो प्रभुत्व पनि खतम गर्नेछ ।

तब वर्गहरू र वर्गविरोधहरूको साथसाथै पुरानो पूँजीवादी समाजको ठाउँमा, हामी यस्तो एउटा संगठन पाउने छौं जसमा हरेकको स्वतन्त्र विकास सबैको स्वतन्त्र विकासको शर्त (आधार) हुनेछ ।

समाजवादी र कम्युनिष्ट (साम्यवादी) साहित्य

(१) प्रतिक्रियावादी समाजवाद

(क) सामन्ती समाजवाद

आफ्नो ऐतिहासिक स्थितिले गर्दा आधुनिक पूँजीवादी समाजको विरोधमा पर्चा लेख्नु फ्रान्स र बेलायतको अभिजात वर्गको एक प्रकारको पेशा नै भएर गयो । १८३० को फ्रान्सको क्रान्तिमा र बेलायतको सुधार आन्दोलनमा यी अभिजात वर्गले फेरी एक पटक ती नयाँ देखा परेको पूँजीपतिहरूको अगाडि घुँडा टेक्नु पर्यो जसलाई उनीहरू आफूभन्दा नीच र घृणित सम्झन्थे । त्यसैकारण, उनीहरूद्वारा कुनै जबर्दस्त राजनीतिक संघर्ष गर्ने सवालै थिएन । केवल साहित्यिक लडाईं सम्भव थियो । तर साहित्यिक क्षेत्रमा पनि पुरानो सामन्ती समाजलाई फर्काएर ल्याउने बेलाको पुरानो नाराहरू लगाउनु असम्भव भइसकेको थियो ।

आफूतिर सहानुभति उत्पन्न गर्नको निम्ति, अभिजात वर्गका मानिसहरूले आफ्नो स्वार्थहरू बिर्सेर पठाउने श्वाङ्ग रच्नु पर्यो, पूँजीपति वर्गको विरोधमा शोषित मजदूर वर्गको हीतमा मात्र अभियोग लगाउनु पर्यो । यसरी यी ठूलठूला सामन्तहरूले आफ्नो नयाँ मालिकहरूको विरोधमा व्यंग्यात्मक काव्यहरूको गीत गाएर, उनीहरूको कानमा उनीहरूमाथि आईपर्ने भयानक सर्वनाशको डरलाग्दो भविष्यवाणी कानाफुसी गरेर बदला लिए ।

सामन्ती समाजवादको उत्पत्ति यसरी भयो, केही रोई-कराई केही व्यंग्यात्मक तीर चलाएर, केही पुरानो बितेको जमानाको कुराहरू याद दिलाएर, केही भविष्यको भय देखाएर, बेला-बेलामा आफ्नो कडुवा व्यंगपूर्ण र तीखो आलोचनाद्वारा पूँजीपतिहरूको मुटुभित्रै सम्म चोट गरेर, तर हर बखत आधुनिक इतिहासको गतिलाई थम्याउन नसक्दा हरबखत हाँसो लाग्ने गरी असफल भएर ।

यी अभिजात वर्गले जनतालाई आफूतिर भेला गर्नको निम्ति सर्वहारा भीखको भोलीलाई आफ्नो झण्डाको रूपमा उडाए । तर जनताले जति पटक उनीहरूको साथ दिए जनताले देखे कि उनीहरूको पिठ्युँमा पुरानो सामन्ती अभिजात वंशको चिन्हहरू लागेका छन् र जनताले अनादरका साथ खित्का छोडी हाँसेर उनीहरूलाई छोडेर गए ।

“फ्रेन्च लेजिटिमिष्टस्” (फ्रान्सको कानुनी अधिकारवादीहरू) को एक अङ्ग र “योङ्ग इङ्गल्याण्ड” (तरुण बेलायत)ले यही तमाशा देखाए ।

उनीहरूको शोषणको तरिका पूँजीपति वर्गको शोषणको तरिका भन्दा बेग्लै छ भन्ने कुरा देखाउँदा सामन्तहरूले यो कुरो बिसन्ध्छन् कि उनीहरूले अब पुरानो परिसकेको बिल्कुल भिन्न परिस्थितिहरू र अवस्थाहरूमा शोषण गर्दछ। उनीहरूको राजमा, आजकलको सर्वहारा कहिल्यै थिएन भन्ने कुरो देखाउँदा, उनीहरू बिसन्ध्छन् कि आजकलको पूँजीपति वर्ग उनीहरूको आफ्नै समाजको आवश्यक उपज हो।

बाँकी, आफ्नो आलोचनाको प्रतिक्रियावादी चरित्रलाई उनीहरूले यति कम मात्रामा लुकाउँछन् कि पूँजीपति वर्गको विरोधमा उनीहरूको मुख्य आरोप यो हो कि पूँजीवादी व्यवस्थामा यस्तो एउटा वर्गको विकास हुँदैन, जसले पुरानो समाजको शाखा हाँगासहित जरै काटि दिनेछ।

पूँजीपति वर्ग माथि उनीहरूको लाञ्छना यो होइन कि यसले सर्वहारा वर्गलाई पैदा गरिरहेको छ, उनीहरूको खास लाञ्छना हो कि यसले क्रान्तिकारी सर्वहाराको निर्माण गर्दैन।

राजनीतिक व्यावहारमा, त्यसैकारण, तिनीहरूले मजदूर वर्गको विरुद्ध गरिने हर प्रकारको दमनकारी कारबाहीहरूमा भाग लिन्छन् र साधारण जीवनमा उनीहरूले ठूलठूला डिङ्ग हाँकेता पनि, उद्योगको कल्पवृक्षबाट खसेको सुवर्ण फलहरू टिप्नको निम्ति र ऊन, चिनी र आलुबाट बनेको स्परिटहरू (रक्सी इत्यादी) को व्यापारको निम्ति उनीहरू सत्य, प्रेम र सम्मानको सौदा गर्नको निम्ति हरबखत तयार रहन्छन्।

जसरी पुरोहितहरू र जमिन्दारहरूले हर बखत एक दोश्रोको साथ दिएर आएको छ, उस्तै पुरोहित समाजवाद र सामन्ती समाजवादले एक दोश्रोको साथ दिएर आएको छ।

ईसाई सन्यासवादलाई समाजवादको रङ्ग दिनुभन्दा सजिलो केही छैन, के ईसाई धर्मले निजी सम्पत्ति, विवाह र राज्यको विरोध गरेर आएको छैन ? के यसले यी सबको सट्टा दानशील तथा दरिद्र जीवन बिताउने, शारीरिक कष्ट सहने र सन्यासी जीवन बिताउने र गिर्जाघर-माईको शरण लिने उपदेश दिँदैन ? ईसाई-समाजवाद केवल त्यो पवित्र जल हो जसलाई छर्केर पादरी-पुरोहितहरूले अमीर-सामन्तहरूको जलेको हृदयलाई शान्त गर्छन्।

(ख) निम्न पूँजीवादी समाजवाद

सामन्ती अमीर उमरावहरूलाई मात्र पूँजीवादले नष्ट गरेको होइन, त्यही मात्र एउटा वर्ग होइन, आवहवामा ठिचेर नष्ट भएको थियो। मध्ययुगिन शहरको सुविधा प्राप्त

नागरिकहरू र सानातिना जमिनको मालिक किसानहरू नै आधुनिक पूँजीपति वर्गको पुर्खाहरू थिए । ती शहरहरू, जहाँ औद्योगिक तथा व्यापारिक दृष्टिले कुनै खास विकास भएको छैन, यी दुबै वर्गहरू उठ्दो पूँजीपति वर्ग सँगसँगै पहिले पनि निष्क्रिय रूपले जीवितै छन् ।

तर ती देशहरू, जहाँ आधुनिक सभ्यताको पूरा विकास भइसकेको छ, एक नयाँ वर्ग-निम्न पूँजीपति वर्गको जन्म भएको छ, जो सर्वहारा वर्ग र पूँजीपति वर्गको बीचमा कहिले यता कहिले उता भइरहन्छ र पूँजीवादी समाजको एक पूरक अङ्गको रूपमा नयाँ नयाँ देखा परि रहन्छन् । तर, यस वर्गको सदस्यहरू व्यक्तिगत रूपले, होडको चक्कीमा पिसिएर निरन्तर रूपले सर्वहारा वर्गमा खस्दै गइरहेका छन्, र जसो जसो आधुनिक उद्योगले विकास गर्दै जान्छ । उनीहरूले त्यो समय पनि नजिक आइरहेको देख्ने छन् । जब उनीहरू आधुनिक समाजको स्वतन्त्र अङ्गको रूपमा पूर्ण रूपले खतम भएर जानेछन् र यसको सट्टामा उनीहरू कलकारखानाहरू, खेती र व्यापारको क्षेत्रमा सानातिना कामको रेखदेख गर्नेहरू, दलालहरू र दुकान कर्मचारीहरूको रूपमा बदल्ने छन् ।

फ्रान्स जस्तो देशहरूमा जहाँको जनसंख्यामा आधाभन्दा बढ्ता किसानहरू छन् भने यो स्वाभाविक हो कि ती लेखकहरू जसले पूँजीपति वर्गको विरोधमा सर्वहारावर्ग तिर लागे, उनीहरूले पूँजीवादी व्यवस्थाको आलोचना गर्दा, किसान र निम्न पूँजीवादीहरूको मापदण्डलाई प्रयोग गरेर यी बीचको वर्गहरूको दृष्टिकोण अपनाएर मजदूर वर्गको पक्षमा आवाज उठाउनु । यसरी नै पूँजीवादी समाजवादको जन्म भएको थियो । फ्रान्समा मात्र होइन, बेलायतमा पनि यस मतको नेता सिस्मोण्डी थियो ।

समाजवादको यो मत माग्नेहरूले आधुनिक उत्पादन व्यवस्थाको अन्तरविरोधहरूलाई मिहीन तरिकाले छानबिन गर्यो । यसले अर्थशास्त्रीहरूको ढोंगपूर्ण तर्कलाई पर्दाफास गर्यो । मेशिनहरूको उपयोग र श्रम विभाजनको विनाशकारी फल, मुट्टिभर मानिसहरूको हातमा पूँजी र भूमि केन्द्रित हुन जानु, अति उत्पादन र (अर्थ) संकट, यी सबै कुरोहरूलाई उनीहरूले अकाट्य रूपले प्रमाणित गर्यो । उनीहरूले निम्न पूँजीपति वर्ग (सानातिना पूँजीपति वर्ग) र किसानहरू (यस पूँजीवादी व्यवस्थामा) निश्चित रूपले बर्बाद हुनेछ भन्ने कुरो, सर्वहारा वर्गको दुर्दशा, उत्पादनमा अराजकता, धनको वितरण (बन्टवारा) मा घोर असमानता, विभिन्न राष्ट्रहरूको बीचमा एकले अर्कालाई खतम गर्नको निम्ति हुने औद्योगिक युद्ध, पुरानो नैतिक बन्धनहरू, पुरानो पारिवारिक सम्बन्धहरू र पुरानो जातीयताहरू टुट्दै जाने छने भन्ने कुरोलाई स्पष्टसँग देखाए ।

तर, आफ्नो खास उद्देश्यको रूपमा, यस किसिमको समाजवाद (निम्न पूँजीवादी समाजवाद) ले यो चाहन्छ कि यात उत्पादन र विनिमय (लेनदेन, खरिद बिक्री), को पुरानो साधनहरू र साथै सम्पत्तिको पुरानो सम्बन्धहरू र पुरानो समाजलाई नै

फर्काइयोस् अथवा उत्पादन र विनिमयको आधुनिक साधनहरूलाई पुरानो सम्पत्ति सम्बन्धको साँचोमा ढालि देओस्, जुन सम्बन्धहरूलाई उपरोक्त साधनहरूले नष्ट गरेको थियो अथवा निश्चित रूपले नष्ट गर्नेछ । दुबै हालतमा यो कुरो प्रतिक्रियावादी र काल्पनिक हो ।

उनीहरूको अन्तिम सल्लाह को, उद्योग धन्दा चलाउनको निम्ति मालिक कालिगढहरूको संघ बनोस्, कृषिमा पितृ-सत्तात्मक सम्बन्ध कायम रहोस् ।

अन्तमा, जब जबर्दस्त ऐतिहासिक तथ्यहरूको चोटले आत्म-वंचनाको सारा नशा उतारिदियो, यस प्रकारको समाजवाद बिना बादल आकाशबाट खसेको बज्रले खतम गरेभैं अकस्मात् खतम भयो ।

(ग) जर्मन अथवा 'सच्चा' समाजवाद

फ्रान्सको सोशलिष्ट र कम्युनिष्ट साहित्य, शासनको बाग्दोर हातमा भएको पूँजीपति र्गको दबावमा पैदा भएको हो र यो साहित्य यस शक्तिको विरुद्ध भइरहेको संघर्षको अभिव्यक्ति हो । यो साहित्य जर्मनीमा त्यसबेला प्रचारमा ल्याइएको थियो जब त्यहाँको पूँजीपति वर्गले सामन्ती एकतन्त्री हुकुमतको विरुद्ध भर्खर सुरु नै गर्न थालेको थियो ।

जर्मन दार्शनिकहरू, भावी दार्शनिकहरू, भावी दार्शनिकहरू र साहित्यमा रुची भएको मानिसहरूले त्यस साहित्यलाई उत्सुकताका साथ अपनाई दिएको थियो । तर जुनबेला यो साहित्य फ्रान्सबाट जर्मनीमा आएको थियो उनीहरूले यो बिस्यो कि यस साहित्यको साथसाथै फ्रान्सको स्थितिहरू वहाँ आएका थिएन । (अर्थात फ्रान्समा पूँजीवादी व्यवस्था थियो भने जर्मनमा सामन्ती हुकुमशाही व्यवस्था नै चलिरहेको थियो) (यसैकारण) जसै फ्रान्सीसी साहित्यको जर्मनीको सामाजिक परिस्थितिहरूको सम्पर्कमा आयो यो फ्रान्सीसी साहित्यको सारा तत्कालीक व्यावहारिक महत्व खतम हुन गयो र यसको महत्व खालि साहित्यसम्म नै सीमित हुन गयो । यसै निम्ति १८ औं शताब्दीको यी जर्मन दार्शनिकहरूको मनमा लाग्यो कि पहिलो फ्रान्सीसी क्रान्तिको मागहरू वास्तवमा सर्वसाधारण "व्यावहारिक बुद्धि" को मागहरू मात्र थिए, र उनीहरूको नजरमा फ्रान्सको क्रान्तिकारी पूँजीपति वर्गको इच्छाको अभिव्यक्ति उनीहरूको नजरमा, विशुद्ध इच्छाको नियमहरू मात्र थियो, जुन इच्छा शाश्वत इच्छाको, सही मानेमा सम्पूर्ण मानवीय इच्छाको अभिव्यक्ति थियो ।

जर्मन साहित्यकारहरूको काम यो थियो कि फ्रान्सको नयाँ विचारहरूलाई आफ्नो प्राचीन दार्शनिक विचारसँग मिलाउनु, अर्थात आफ्नो परम्परागत दार्शनिक विचार नछोडिकन त्यसैमा फ्रान्सबाट आएको विचार मिलाई दिनु ।

मिलाउने काम त्यसै प्रकारले भयो जसरी एक विदेशी भाषालाई उल्टा गरेर मिलाइन्छ । सबैलाई थाहा भएको हो कि ईसाई सन्त महन्तहरूले कसरी पुरानो (विभिन्न भूर्तिपूजक) जङ्गली धर्म ग्रन्थहरूको पाण्डुलिपिहरू माथि क्याठलिक सन्त महन्तहरूको सिल्ली-जीवनी (सिल्ली कुरोहरूले भरेको जीवनी) लेखे गर्थे । धर्म निरपेक्ष फ्रान्सको साहित्यको सम्बन्धमा जर्मन साहित्यकारहरूले यही काम उल्टाएर गरे । फ्रेञ्च मूल ग्रन्थको मनि उनीहरूले आफ्नो अन्त सन्त दार्शनिक लेख लेखे । उदाहरणार्थ, मुद्राको आर्थिक कार्यबारे फ्रेञ्च आलोचनाको मुनि, उनीहरूले 'मानवताको बहिष्कार भयो' भन्ने लेख लेखे र पूँजीवादी राज्यमाथि फ्रेञ्च आलोचनाको मुनि उनीहरूले लेखे, 'सर्वसाधारण श्रेणीको हातबाट राजसत्ता छिनिएको छ' इत्यादी ।

फ्रेञ्च ऐतिहासिक आलोचनाहरूको पछाडि यसै किसिमको दार्शनिक शब्दजालको पुच्छर जोडेर उनीहरूले 'कार्य दर्शन', सच्चा समाजवादबारे जर्मन दर्शन, 'समाजवादको दार्शनिक आधार' इत्यादी शब्दादम्बरले भरेको नाउँहरू दिए ।

त्यसरी फ्रेञ्च समाजवादी र कम्युनिष्ट साहित्यलाई बिल्कुल शक्तिहीन बनाई दिए । र यसले जर्मनहरूको हातमा एक वर्गको विरोधमा अर्को वर्गको संघर्षलाई व्यक्त गर्न छोडेर उनीहरूले यो भन्थाने कि उनीहरूले 'फ्रेञ्चहरूको एक तर्फी पन' माथि विजय प्राप्त गरेका छन् र सही आवश्यकताको होइन, सत्यको आवश्यकतालाई र सर्वहारा वर्गको हीत होइन, मानवताको हीतलाई प्रतिनिधित्व गरेका छन्, सम्पूर्ण मानवको प्रतिनिधित्व गरेका छन्, जो कुनै एक वर्गको होइन र जो कुनै वास्तविक अस्तित्व नभएको र खालि हवाई दार्शनिक कल्पना जगतको प्राणी हो ।

यो जर्मन समाजवाद जसले स्कूलको बच्चाहरूले भैं आफ्नो कार्यलाई यतिको गम्भीरता र श्रद्धाको साथ ग्रहण गरेको थियो र आफ्नो निरर्थक कुरोहरूलाई ठूलठूला आवाजले प्रचार गर्दै थियो, विस्तार विस्तारै यसको त्यो पाण्डित्यपूर्ण निर्दोष लोप भएर गयो ।

सामन्ती अमीर-उमराव र निरंकुश राजसत्ताको विरुद्ध जर्मनको खास गरी प्रशियाई पूँजीपति वर्गको संघर्ष, अर्को शब्दमा, उदारवादी आन्दोलन, अभि तीव्र हुँदै गयो ।

यसले गर्दा ती 'साँच्चैको' समाजवादीहरूलाई एउटा यस्तो अवसर मिल्यो जसलाई उनीहरूले धेरै दिनदेखि प्रतिक्षा गरिरहेको थियो । उनीहरूलाई आफ्नो समाजवादी मागहरू राखेर राजनीतिक आन्दोलनको सामना गर्ने मौका मिल्यो । उदारतावाद, प्रतिनिधि सरकार, पूँजीवादी प्रतियोगिता समाचारपत्रहरूको पूँजीवादी स्वतन्त्रता र समानता इत्यादीलाई उनीहरूको आफ्नो परम्पराअनुसार विरोध गर्ने मौका

उनीहरूलाई मिल्यो र जनतामा यो प्रचार गर्ने मौका पाये कि यस पूँजीवादी प्रजातान्त्रिक आन्दोलनबाट उनीहरूलाई केही प्राप्त हुने छैन र हर प्रकारको नोक्सान नै हुनेछ। जर्मन समाजवादले ठीक समयमा यो बिस्यो कि फ्रेञ्च आलोचना आधुनिक पूँजीवादी समाज, यसअनुसारको आर्थिक स्थिति र यहीअनुसारको राजनीतिक विधान पहिले नै स्थापना भइसकेको छ भन्ने कुरो मानेर गरिएको हो र यसैकारण जर्मन समाजवादीहरूको आलोचना फ्रेञ्च आलोचनाको बहुलापन्थी प्रधिध्वनि मात्र भन्न सकिन्छ। उनीहरूले यो बिसै कि यी कुराहरू जर्मनीमा अब आउँदो संघर्षको लक्ष हुन्, जसलाई प्राप्त गर्नु बाँकी नै छ।

जर्मन समाजवादीहरूको यी आलोचनाहरूले निरंकुश सामन्ती तानाशाही सरकारहरू र उनीहरूको पछि लाग्ने पादरीहरू, प्रोफेसरहरू गाउँ घरको धनीमानीहरू र नोकरशाहहरूको निम्ति खतरनाक पूँजीपतिहरूको विरोधमा लड्नको निम्ति स्वागत योग्य बुँख्या (खेतमा काग, साँढे इत्यादी नओस् भनी खडा गरिएको नकली मान्छेहरू) को काम दियो। यी कुराहरू यही सरकारहरूले ठीक त्यसबेला जर्मनको विद्रोही मजदूरहरूलाई तीतो कोरा र गोली खाई सकेपछि चताइएको गुलियो गोली थियो।

यो 'सच्चा' समाजवादले यसरी एकातिर त्यहाँको सरकारलाई पूँजीपतिहरूको विरोधमा लड्ने हतियारको काम दियो भने अर्कातिर यसले सिधै प्रतिक्रियावादी स्वार्थ, जर्मनको अधकच्चा मानिसहरूको स्वार्थ प्रतिनिधित्व गर्यो। जर्मनीमा निम्न पूँजीपति वर्ग, जो सोलहवी शताब्दीको अवशेष थियो र जो त्यसबेलादेखि बराबर विभिन्न रूपमा देखा परिरहेको थियो नै त्यहाँको वर्तमान अवस्थाको वास्तविक सामाजिक आधार हो।

यस (निम्न पूँजीपति) वर्गलाई सुरक्षित राख्नुको मतलब हो जर्मनमा आजको स्थितिलाई सुरक्षित राख्नु। पूँजीपति वर्गको बढ्दो औद्योगिक र राजनीतिक प्रभुतामा, एकातिर पूँजीको केन्द्रीकरण र अर्कातिर क्रान्तिकारी सर्वहारा वर्गको उदयले गर्दा, यसको विनाश निश्चित छ। यो दुबै चिडियाहरूलाई एउटै भटारोले मार्नको निम्ति नै 'सच्चा समाजवाद' निकलेको हो। यो महामारी जस्तै फैलियो।

जर्मन समाजवादीहरूले आफ्नो विचारा 'शाश्वत सत्यहरू' को कंकाललाई अनेक काल्पनिक भावरूपी माकुरोको जालको पोशाक लगाई दिए, यस पोशाक माथि अलंकारिक भाषाको फूलहरूले सजाईदिए र यसलाई रोगग्रस्त भावुकताको शीतकरणहरूमा दुबाए। यस अभूतपूर्व पोशाक लगाएको कंकाल रूपी शाश्वत सत्य बजारमा ल्याउँदा, के भन्ने, यस्तो ग्राहकहरूको बीच यो मालको खुब बिक्री भयो।

आफ्नो तर्फबाट, जर्मन समाजवादीहरूले निम्न पूँजीवादी अधकच्चाहरूको आडम्बर पूर्ण प्रतिनिधि हुने आफ्नो पेशालाई भन् भन् अंगाल्न थाले।

जर्मन समाजवादीहरूले घोषणा गरे कि जर्मन राष्ट्र नै आदर्श राष्ट्र हो र जर्मनको अधिकच्चाहरू (कुँवाको भ्यागुटाहरू) नै आदर्श मानव हो । यस आदर्श मानवको हरेक अपराधपूर्ण नीचतालाई उनीहरूले एक रहस्यमय, ऊँचा, समाजवादी व्याख्या दिए, जुन कुरो यसको सही चरित्रको बिल्कुल उल्टो थियो । आखिरमा, उनीहरू कम्युनिज्मलाई “पाशविक विनाशकारी” प्रवृत्ति भनी सिधै विरोध गरी तमाम वर्ग संघर्षहरू प्रति आफ्नो घनघोर र आँखा चिम्लीकन घृणा गर्ने हृदयसम्म पुगे । जर्मनीमा आजकल (१८४७) समाजवादी र कम्युनिष्ट साहित्यको नाउँले जुन कुरोहरूको प्रचार गरिँदैछ, त्यसमध्ये केही छोडेर बाँकी सबका सब यस्तै फोहोर र उत्साह र शक्ति क्षीण गर्ने किसिमको साहित्य सन् १८४८ को क्रान्तिकारी तुफानले यी सबै गुण्डा प्रवृत्तिलाई साफ गरी दियो र यसको समर्थकहरूको समाजवादमाथि छेडिक राख्ने ईच्छालाई दूर गरिदियो । यस प्रवृत्तिको प्रमुख र प्रतिष्ठित प्रतिनिधि हर कार्ल गुन थियो । (१८९० को जर्मन संस्करणमा एंगेल्सको टिप्पणी) हुन् ।

२ कट्टरपन्थी या पूँजीवादी समाजवाद

पूँजीवादी समाजलाई चीर स्थायी बनाउनको निमित्त पूँजीपति वर्गको एक अङ्गले समाजको खराबीहरू हटाउन चाहन्छन् ।

अर्थशास्त्रीहरू (पूँजीवादी अर्थशास्त्रीहरू) ‘फालाँस्तेर’ चार्ल्स फुरियेको योजनामा आधारित समाजवादी बस्तीहरू हुन् । काबेले आफ्नो कल्पना नगरीलाई ‘इकारिया’ भन्ने नाउँ दिएको थियो र पछि गएर अमेरिकाको कम्युनिष्ट बस्तीलाई पनि यिनीहरूले यही नाम दियो । (१८८८ को अंग्रेजी संस्करणमा एंगेल्सको नोट)

ओवेनले आफ्नो आदर्श कम्युनिष्ट सोसाईटीहरूलाई ‘गृह बस्तीहरू’ भन्दथे । ‘फालाँस्तेर’ ती सार्वजनिक महलहरूको नाउँ थियो जसको योजना फुरियेले बनाएको थियो । ‘इकारिया’ त्यस कल्पना नगरलाई भनिन्थ्यो जसको कम्युनिष्ट संस्थाहरूको चित्रण काबेले गरेको थियो । (१८८० को जर्मन संस्करणमा एंगेल्सको नोट) दाताहरू (दानदिने दाताहरू), मानवतावादीहरू मजदूर वर्गको जीवन स्थितिमा सुधार चाहने (सुधारवादीहरू), परोपकारीहरू (मुफ्तमा लत्ता, कपडा बाँड्ने संगठनका संस्थापकहरू), प्राणीहरू माथि निर्दयता रोक्ने समाजको सदस्यहरू, मद्यपान विरोधी प्रचारकहरू, हर प्रकारको साना-तिना सुधारकहरू सबै यस श्रेणीमा आउँछन् । यसबाहेक यस प्रकारको समाजवाद एक पूर्ण प्रणालीको रूपमा देखा परेको छ ।

यसको उदाहरण स्वरूप प्राउढोंको ‘दरिद्रताको दर्शन’ (Philosophie de la Misere) पेश गर्न सकिन्छ ।

समाजवादी पूँजीपति वर्ग आधुनिक सामाजिक स्थितिहरूबाट हुने संघर्षहरू र आपतहरू नभैलिकन यसबाट हुने सबै फाइदाहरू उठाउन चाहन्छन् । उनीहरू क्रान्तिकारी तथा विघटनकारी तत्वहरू नभएको आधुनिक (पूँजीवादी) समाज व्यवस्था चाहन्छन् । पूँजीपति वर्ग स्वभावतः यस्तो विश्व चाहन्छन् जहाँ आफू सर्वेसर्वा र सर्वोच्च रहोस्, ताकि उनीहरू आफू सबैभन्दा राम्रो बन्न सकोस् । पूँजीवादी समाजवादले यही सुविधापूर्ण धारणालाई कम-बेसी पूर्ण सामाजिक पद्धतिहरूको रूपमा विकास गर्छन् । यस्तो व्यवस्था चलाउनको निम्ति सर्वहारा वर्ग चाहिएको हुँदा र यहीँबाट सामाजिक नयाँ जेरुजेलम (पूण्य भूमि) मा सिधै पुग्नको निम्ति उनीहरूलाई साँच्चै नै यो चाहिएको छ कि सर्वहारा वर्ग आजको समाजको परिधिभित्र नै रहनुपर्छ तर यसले पूँजीपति वर्गबारे आफ्नो घृणित विचारहरू त्याग्नु पर्छ ।

यस समाजवादको अर्को अरु व्यावहारिक रूप यो हो कि हरेक क्रान्तिकारी आन्दोलन मजदूर वर्गको दृष्टिमा निचा गिरी जाउन् र यसै निम्ति उनीहरूले खालि राजनीतिक सुधारहरूद्वारा होइन बरु आर्थिक सम्बन्धहरूमा सर्वहारावर्गको जीवनको भौतिक स्थितिमा परिवर्तन ल्याएर नै उनीहरूलाई केही फाइदा हुन सक्नेछ भन्ने कुरो देखाउँछन् । सर्वहारा वर्गको जीवनको भौतिक स्थितिहरूमा परिवर्तन भन्नाले पूँजीवादी समाजवाले उत्पादनको पूँजीवादी सम्बन्धहरूलाई खतम गर्ने भनेको होइन, जसलाई क्रान्तिद्वारा मात्र खतम गर्न सकिने छ, बरु उनीहरूको मतलब हो यी सम्बन्धहरूलाई चीर स्थायी बनाएर यिनै सम्बन्धहरूमा आधारित प्रशासकीय सुधारहरूद्वारा, त्यसैकारण पूँजीवादी समाजवादले चाहेको यस्तो सुधारहरू हुन् जसद्वारा पूँजी र श्रमको सम्बन्धहरूको बीच कुनै असर पार्ने छैन, परन्तु ज्यादा से ज्यादा, पूँजीवादी सरकारको प्रशासनिक कार्यलाई सजिलो पार्नेछ र यसको खर्च कम गर्नेछ ।

पूँजीवादी समाजवादले समाजवादबारे सबैभन्दा ज्यादा त्यसैबेला चर्चा गर्छ, जब यो कुराकानी सम्म नै सीमित रहने छ ।

मुक्त व्यापार, मजदूर वर्गको फाइदाको निम्ति । संरक्षण कर : मजदूर वर्गको फाइदाको निम्ति । जेल सुधार : मजदूर वर्गको फाइदाको निम्ति । पूँजीवादी समाजवादको यही अन्तिम बोली हो जसलाई उनीहरू अलि गम्भीरताका साथ ध्यान दिएर व्यावहारमा ल्याउन चाहन्छन् ।

यी सबै कुरोहरूको शार यस वाक्यांशमा व्यक्त हुन्छ : पूँजीपति मजदूर वर्गको फाइदाको निम्ति पूँजीपति ।

हामीहरू यहाँ त्यस्तो साहित्यको चर्चा गरिरहेका छैनौं, जसले हरेक ठूलठूला आधुनिक क्रान्तिमा, हरबखत सर्वहारा वर्गको मागहरूलाई लिएर आवाज उठाएका छन्, जस्तो कि बाब्योफ र अरूहरूको लेखहरू छन् ।

व्यापक रूपले क्रान्तिकारी उत्तेजना फैलिरहेको बेलामा, जब सामन्ती समाज उखेलिँदै थियो, सर्वहारा वर्गको आफ्नो लक्ष्य प्राप्त गर्ने पहिलो सीधा प्रयास निश्चित रूपले फेल भयो । कारण थियो सर्वहारा वर्गको अविकसित अवस्था र साथै उनीहरूको मुक्तिको निमित्त चाहिने आर्थिक स्थितिको अभाव, जुन स्थिति अझ तयार गर्न बाँकी नै छ र जसलाई आउने पूँजीवादी युगले मात्र उत्पन्न गर्न सक्थ्यो पनि । सर्वहारा वर्गको यी पहिलो आन्दोलनहरू संगसंगै निकलेका क्रान्तिकारी साहित्यको निश्चित रूपले प्रतिक्रियावादी चरित्र थियो । यसले व्यापक रूपमा सन्यासीवाद सबैभन्दा कोरा रूपमा समाजमा जबर्दस्ती समानीकरणको भावना फैलाउने काम गर्यो ।

सेन्टसाइमन, फुरिएर, ओवेन र अरूहरूको साँच्चै नै तथा कथित समाजवादी र साम्यवादी पद्धतिहरू, मजदूर र पूँजीपति वर्गको बीच सुरु सुरुमा भएको संघर्षको बेला निकलेको हो । जसबारे माथि नै वर्णन गरिसकेको छ । (हेर्नुहोला : घोषणा पत्रको अध्याय १ : पूँजीपति र मजदूर) ।

यी पद्धतिहरूको प्रवर्तकहरूले, निश्चित रूपले, आज प्रचलित समाजमा वर्गहरूको बीचको अन्तर्विरोध र साथै म्हासिँदै गइरहेको तत्वहरूको कार्य देखेका थिए । तर सर्वहारा वर्ग, भर्खरै जन्मेको हुँदा उनीहरूको नजरमा यो एउटा यस्तो वर्ग थियो । जसको कुनै ऐतिहासिक पहल कदमी हुन सक्दैन अथवा जसले कुनै स्वतन्त्र राजनीतिक आन्दोलन गर्न सक्दैन ।

उद्योगको विकासको साथसाथै नै वर्ग विरोध पनि विकास हुने हुँदा, उनीहरूले देखेको आर्थिक स्थितिले त्यसबेलासम्म उनीहरूलाई सर्वहारा वर्गको मुक्तिको निमित्त भौतिक स्थिति दिएको थिएन । त्यसकारण तिनीहरूले यी स्थितिहरू निर्माण गर्ने एक नयाँ समाज विज्ञान, नयाँ सामाजिक नियमहरूको खोजी गरे ।

उनीहरूले चाहे कि उनीहरूले आविष्कार गरेको कार्यअनुसार ऐतिहासिक कार्य भइजाओस्, ऐतिहासिक रूपले निर्माण हुने मुक्तिको स्थितिको काम उनीहरूको कपोल-कल्पित परिस्थितिहरूले पूरा गरुन्, मजदूरहरूको विस्तार विस्तारै आफ से आफ बन्ने वर्ग संगठनको ठाउँ यी आविष्कर्ताहरूले विशेष रूपले बनाए जस्तो समाजको संगठनले लेओस् । उनीहरूको विचारमा, भावी इतिहास उनीहरूले चाहेको सामाजिक योजनाहरू अनुसार उनीहरूको प्रचार र व्यावहारिक कार्यले बन्नेछ ।

उनीहरूले योजनाहरू बनाउँदा सबैभन्दा बढ्ता दुःख पाएको वर्ग भएको हुँदा मजदूर वर्गको स्वार्थलाई मुख्य रूपले ध्यान दिने चेतना उनीहरूले दिएका छन् । उनीहरूको विचारमा सबैभन्दा दुःख पाएको वर्गको हैसियतले नै सर्वहारा वर्गको अस्तित्व रहेको छ ।

वर्ग संघर्षको अविकसित स्थिति साथै उनीहरूको आफ्नो आसपासको वातावरणको कारण यस प्रकारको समाजवादीहरू आफूलाई सबै वर्ग विरोधहरू भन्दा ज्यादै माथि उठेको सम्झन्छन् । उनीहरू समाजको सबै सदस्यहरूको चाहे त्यो सबैभन्दा सुविधा प्राप्त व्यक्ति नै किन नहोस् स्थिति सुधारन चाहन्छन् । यसै निम्ति आफ्नो आदतअनुसार उनीहरूले हर बखत वर्गको कुनै भेद नगरिकन सम्पूर्ण समाजलाई आवाहन गर्दछन् । यति मात्र होइन, उनीहरूले खास गरी शासक वर्गलाई आवाहन गर्दछन् । किन भने, उनीहरू यो सोच्छन् कि यो कसरी हुन सक्दछ कि उनीहरूको प्रणालीलाई सम्भेपछि समाजको सबैभन्दा उत्तम अवस्थाको निम्ति सबैभन्दा उत्तम योजनाको रूपमा यसलाई मानिसहरूले स्वीकार नगरुन् ?

यसका निम्ति, तमाम राजनीतिक र खास गरी तमाम क्रान्तिकारी आन्दोलनलाई उनीहरू नामञ्जुर गर्दछन्, उनीहरू आफ्नो उद्देश्य शान्तिपूर्ण तरिकाले प्राप्त गर्न चाहन्छन् र स-साना प्रयोगहरू, जो अवश्यम्भावी रूपले फेल हुन्छ र व्यावहारिक उदाहरणहरूद्वारा आफ्नो नयाँ सामाजिक सन्देशको सफलताको निम्ति बाटो साफ गर्ने कोशिस गर्छन् ।

भावी समाजको बारेमा यस्तो अनहोनी (हुन नसक्ने) तस्वीर यस्तो समयमा बनाइएको थियो जब सर्वहारा वर्ग धेरै नै अविकसित अवस्थामा थियो र उनीहरू आफ्नो बारेमा एक अनहोनी धारणा राख्दथ्यो । यस्तो धारणा समाजको आम पुनःनिर्माणको निम्ति त्यस वर्गको प्रथम भोला भाला आकांक्षाहरूको अनुरूप नै थियो ।

तर यी समाजवादी र कम्युनिष्ट प्रकाशनहरूमा आलोचनात्मक तत्व पनि थियो । यिनीहरूले वर्तमान समाजको हरके सिद्धान्त माथि प्रहार गर्थे । यसै निम्ति यिनीहरू मजदूर वर्गको जागृतिको निम्ति अत्यन्त मूल्यवान् पदार्थहरूले भरेका छन् । यिनीहरूमा भावी समाजको निम्ति जो पनि व्यावहारिक प्रस्तावहरू पेश गरिएका छन् । जस्तो कि शहर र देहातको भेद मेटाउने, वर्तमान पारिवारिक व्यवस्था मिटाउने उद्योग धन्दाहरू केही व्यक्तिहरूको निजी फाइदानको निम्ति चलाउने प्रथा र मजदूरीको प्रथा खतम गर्ने, सामाजिक मेलमिलापको घोषणा गर्ने, राज्यले आजकल गरी आएको कामको बदला केवल उत्पादनको देखभालको काम गराउने यी सबै प्रस्तावहरूले वर्ग विरोधहरू खतम गर्ने कुरा नै गर्दछ, जुन वर्ग विरोध त्यसबेला भर्खरै देखिन लागेको थियो र यी प्रकाशनहरूमा यी वर्ग विरोधहरूको भर्खरै सुरु भएको, अस्पष्ट र अविकसित रूपहरूको परिचय पाइन्छ । यी सबै प्रस्तावहरू यसै निम्ति खालि काल्पनिक हो ।

ऐतिहासिक विकाससँगको सम्बन्धमा आलोचनात्मक काल्पनिक समाजवाद र कम्युनिज्मको महत्व बिल्कुल उल्टो छ । जसो जसो आधुनिक वर्ग संघर्ष विकास गर्ने छ र निश्चित रूप लिनेछ, उसो उसो यस संघर्षबाट दूर रहने र संघर्षको विरोध गर्ने मुखतापूर्ण कुरोहरूको सारा व्यावहारिक महत्व र सैद्धान्तिक औचित्य पनि खतम भएर जान्छ । फलस्वरूप यी पद्धतिहरूको प्रवर्तकहरू धेरै हदसम्म क्रान्तिकारी भएता पनि उनीहरूको चेलाहरू प्रतिक्रियावादी गुटहरूमा बाँटेर रही गयो । उनीहरू मजदूर वर्गको ऐतिहासिक प्रगतिको विरोधमा आफ्नो गुटहरूको पुरानो विचारहरूसँग ताँसिएर रहे । यसै निमित्त उनीहरू हर बखत वर्ग संघर्षलाई रोक्ने र वर्गहरूको अन्तर्विरोधमा सम्भौतामा गराउने कोशिस गर्छन् । उनीहरू अहिलेसम्म आफ्नो काल्पनिक सामाजिक व्यवस्थाहरूलाई प्रयोगात्मक रूपमा चरितार्थ गर्ने प्रचलित समाजबाट अलग गएर 'फलांस्तेर' खडा गर्ने, घरहरूको कोलनी (Home Colonies) खडा गर्ने । एक नयाँ 'सानो इकारिया' खडा गर्ने नयाँ जेरुसलमको पकेट संस्करण कायम गर्ने सपना देख्छन्, र यी सबैप्रकारको हवाई किलाहरूलाई व्यावहारिक रूप दिनको निमित्त उनीहरूले पूँजीपति वर्गको सद्भावनाहरू जगाएर उनीहरूको थैलीहरूको भरोसामा पर्न करै लाग्छ । विस्तार विस्तारै उनीहरू पनि प्रतिक्रियावादी रुढीवादी समाजवादीहरूको तहमा पुगे, जसबारे माथि नै वर्णन गरिसकेको छ । फरक यति हो कि उनीहरू भन्दा यिनीहरूको पाण्डित्याई बढ्ता व्यवस्थित छ र यिनीहरू आफ्नो सामाजिक विज्ञानको चमत्कारपूर्ण असरमा बढ्ता कट्टर र अन्धविश्वासपूर्ण भरोसा राख्छन् ।

त्यसैकारण यिनीहरू मजदूर वर्गको राजनीतिक संघर्षको हिंसात्मक तौरले विरोध गर्दछन् । र यिनीहरूको विचारअनुसार यस्तो संघर्ष त्यसैबेला हुन सक्दछ जब उनीहरूको नयाँ दिव्य सन्देशमा बिल्कुल अविश्वास भएको होस् ।

बेलायतमा ओवेनपन्थी चार्टिष्टहरूको र फ्रानसमा फूरेरिष्टहरू सुधारवादीहरूको विरोध गर्दछन् ।

आजकलको विभिन्न विरोधी पार्टीहरूको सम्बन्धमा कम्युनिष्टहरूको स्थिति

दोश्रो अध्यायमा मजदूर वर्गको आजकलको अरू पार्टीहरूसँग कम्युनिष्टहरूको सम्बन्ध स्पष्ट गरिसकेको छ, जस्तो कि बेलायतमा चार्टिष्टहरूसँग, अमेरिकामा आग्रेरियन रिफार्मरहरू (कृषि सुधारकहरू) सँगको सम्बन्ध ।

कम्युनिष्टहरू मजदूरहरूको तात्कालीक मागहरूलाई लिएर लड्छन्, उनीहरूको तात्कालीक हीतहरूको रक्षाको निम्ति प्रयत्न गर्दछन् । तर हाल तत्कालको आन्दोलनहरू गर्दा उनीहरूले यस आन्दोलनको भविष्यको पनि प्रतिनिधित्व गर्दछन् र यस प्रति सजग रहन्छन् । फ्रान्समा रुढीवादी र उग्रवादी पूँजीपतिहरूको विरोधमा कम्युनिष्टहरू समाजवादी-प्रजातन्त्रवादीहरूसँग एका कायम गर्दछन्, तर यसो गर्दा उनीहरू महान् क्रान्तिको बेलादेखि परम्परागत तरिकाले चलिआएको लफ्फाजी र भ्रमहरूको प्रति आलोचनात्मक रुख अपनाउने आफ्नो अधिकारलाई सुरक्षित राख्दछन् ।

स्वीट्जरल्याण्डमा उनीहरूले राडिकलहरूको समर्थन गर्दछन्, तर यस कुरोलाई कदापि बिसर्दैन कि यो पार्टी परस्पर-विरोधी तत्वहरू मिलेर बनेको छ, त्यसमा कुनै त फ्रान्सको किसिमको जनवादी समाजवादी छन् र कुनै उग्रवादी पूँजीवादी छन् ।

पोल्याण्डमा कम्युनिष्टहरूले त्यस पार्टीको समर्थन गर्छन् जसले कृषि क्रान्तिलाई राष्ट्रिय स्वतन्त्रताको पहिलो शर्तको रूपमा ग्रहण गर्छन् र जसले १८४६ मा क्रेको विद्रोहको आगो सल्काएको थियो ।

जर्मनीमा जब जब त्यहाँको पूँजीपति वर्गले निरंकुश राजतन्त्र, सामन्ती जमिनका मालिकहरू र निम्न पूँजीवादीहरूको विरोधमा क्रान्तिकारी संघर्ष गर्दछन्, तब तब उनीहरू तिनीहरूसँग मिलेर लड्दछन् ।

तर कम्युनिष्टहरूले मजदूर वर्गलाई सर्वहारा वर्ग र पूँजीपति वर्गको बीचमा शत्रुतापूर्ण अन्तर्विरोधलाई यथा सम्भव स्पष्टभन्दा स्पष्ट रूपले सम्झाउने कुरोमा एक क्षण पनि रुक्दैन, ताकि जर्मन मजदूरहरूले त्यस सामाजिक र राजनैतिक अवस्थाहरूलाई, जसलाई पूँजीपति वर्गले आफ्नो प्रभुत्वको सँगसँगै अनिवार्य रूपले लागू गर्नेछ, तुरुन्त पूँजीपति वर्गको विरुद्ध अनेक हतियारहरूको रूपमा प्रयोग गर्न सक्नु, ताकि जर्मनीमा प्रतिक्रियावादी वर्गको तख्ता उल्टनको तुरुन्त पछि स्वयम् पूँजीपति वर्गको विरोधमा तुरुन्त लडाईं सुरु गर्न सक्नु ।

कम्युनिष्टहरूले खास गरी जर्मनीमा यस निम्ति ध्यान दिन्छन् कि त्यस देशमा छिट्टै पूँजीवादी क्रान्ति हुने वाल छ, जुन क्रान्ति अनिवार्य रूपले युरोपको सभ्यताको अधिक उन्नत अवस्थाहरूमा, बेलायतको १७ औँ शताब्दी र फ्रान्सको १८ औँ शताब्दीको तुलनामा उनीहरू भन्दा एउटा अत्यन्त उन्नत सर्वहारा वर्गलाई लिएर हुनेछ र यसै निम्ति पनि विशेष ध्यान दिन्छन् कि जर्मनको यो पूँजीवादी क्रान्तिले त्यसको पछि तुरुन्तै हुने सर्वहारा क्रान्तिको भूमिकाको काम गर्नेछ ।

संक्षेपमा, कम्युनिष्टहरू सबै ठाउँमा आजकलको सामाजिक र राजनीतिक व्यवस्थाको विरोधमा हुने हर क्रान्तिकारी आन्दोलनको समर्थन गर्दछन् ।

यी सबै आन्दोलनहरूमा उनीहरूले हर आन्दोलनमा प्रमुख सवालको रूपमा सम्पत्तिको सवाललाई अगाडि बढाउँछन्, चाहे त्यसबेला त्यो देश चाहे जतिसुकै कम या ज्यादा विकास भएको किन नहोस् ।

अन्तमा, उनीहरूले हर देशको प्रजातान्त्रिक पार्टीहरूको बीच एकता र सम्भौता गराउने प्रयास गर्दछ ।

कम्युनिष्टहरू आफ्नो विचारहरू र उद्देश्यहरू लुकाउनु घृणित सम्झन्छन् । उनीहरू खुलेआम घोषणा गर्दछन् कि उनीहरूको उद्देश्यहरूको प्राप्ति वर्तमान समाज व्यवस्थालाई बलपूर्वक खतम गरेर नै हुन सक्नेछ । कम्युनिष्ट क्रान्तिको डरले शासक वर्गहरूलाई काप्न देउ । मजदूरहरूसँग हार्नको निम्ति आफूलाई बाँधेको सिक्रीहरू बाहेक अरु केही छैन । जित्नको निम्ति उनीहरूको अगाडि सारा संसार छ ।

संसारको तमाम श्रमिक जनता एक हो !

माक्स र एंगेल्सले डिसेम्बर १८४७ र जनवरी १८४८ मा लेखेको ।
फेब्रुअरी १८४८ मा लण्डनमा सर्वप्रथम छापेको ।